T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ VE KIYIDAŞ ÜLKELERİN GÖRÜŞLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Göktürk DUMAN

KOCAELİ 2016

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ VE KIYIDAŞ ÜLKELERİN GÖRÜŞLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Göktürk DUMAN

Danışman: Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGER

KOCAELİ 2016

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ VE KIYIDAŞ ÜLKELERİN GÖRÜŞLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

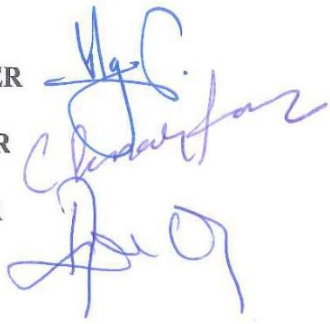
Tezi Hazırlayan: Göktürk DUMAN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 15.06.2016 - 2016/12

Jüri Başkanı: Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGER

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Caner SANCAKTAR

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Nesrin KENAR

KOCAELİ 2016

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Hazar Denizi'nin hukuki statü sorunu incelenmiştir. Devletlerin farklı çıkarları, farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hazar SSCB döneminde dünyanın gözünden uzak kalmış bir bölgedir. Sonrası dönemde ise 1800'lü yıllardaki Büyük Oyun'un tekrar canlanmasına sebep olan bölgedir. Bu sebeple çok büyük önem arz etmektedir. Bölge Türkiye açısından sadece ekonomik değil, derin kültür bağları ile bağlı olduğu bölge halklarının refahı içinde önemlidir. Bölgedeki istikrar, sorunlu alanların ortadan kalkması ile mümkündür. Bu nedenle benim için dünyanın her hangi bir yerinin incelemesini yapmaktan çok farklı anlam taşımaktadır.

Çalışma sırasında bölge devletleri, uluslararası hukuk literatürü, özellikle deniz hukuku hakkında okuduklarım ufkuma çok şey kazandırmış, gelecek çalışmalar için beni cesaretlendirmiştir. Bu nedenle konu seçimi ve kaynak araştırması ve diğer her konuda bana yol gösteren, uzakta olmama rağmen beni her seferinde destekleyen ve motivasyonumu yükselten değerli hocam Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGER'E teşekkürü bir borç bilirim.

Yüksek lisans eğitimim sırasında bilgi dağarcığıma ve dünya görüşüme çok büyük katkılar sağlayan başta Doç. Dr. Bekir GÜNAY, Prof. Dr. Efe ÇAMAN ve Prof. Dr. Kenan DAĞCI olmak üzere diğer tüm hocalarıma teşekkür ederim.

Bana okuma sevgisini aşılayan, kitaplarla dost olmamı sağlayan rahmetli babam Oğuz Şaban DUMAN başta olmak üzere, anneme, kardeşlerime, okula gidemediğim zamanlarda benim yerime okula gidip kaydımı yaptıran, ödevlerimi hocalarıma ulaştıran tüm sevdiklerime de teşekkür ederim.

Ve son olarak çalışmalarım sırasında bana büyük sabır gösteren ve destek veren hayat arkadaşım Çiğdem NAMLI DUMAN'a bilhassa minnettarım.

Umarım verdikleri emeklerin karşılıklarını verebilirim.

Güzelyurt, K.K.T.C Nisan 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i
İÇİNDEKİLER ii
ÖZET iv
ABSTRACT v
KISALTMALAR vi
TABLO LİSTESİ viii
GRAFİK LİSTESİ viii
HARİTA LİSTESİ viii
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1 HAZAR'IN COĞRAFYASI 7
1.1 Hazar'ın Coğrafyası 7
1.2 Hazar'ın Tarihi 11
1.3 Hazar Bölgesinde Petrolün Tarihi 12
1.3.1 Birinci Dünya Savaşında Hazar Petrolleri 16
1.3.2 İkinci Dünya Savaşında Hazar Petrolleri 17
1.3.3 Sovyet Sonrası Hazar Petrolleri 18
1.4 Hazar Havzası Ülkelerinin Enerji Kaynaklarının Durumu 19
1.4.1 Azerbaycan 19
1.4.2 Kazakistan 21
1.4.3 Türkmenistan 22
1.4.4 İran 23
1.4.5 Rusya 25
1.5 Hazar'da Balıkçılık 26

İKİNCİ BÖLÜM

2 DENİZ HUKUKUNA GÖRE HAZAR'IN DURUMU 27
2.1 Kapalı Deniz Görüşü 29
2.1.1 Karasuları 30
2.1.1.1 Karasularının Sınırlandırılması 32
2.1.2 Bitişik Bölge 35
2.1.3 Balıkçılık Bölgesi 37
2.1.4 Kıta Sahanlığı 37

2.1.4.1 Kıta Sahanlığının Sınırlandırılması 39
2.1.5 Münhasır Ekonomik Bölge 40
2.1.5.1 Kıta Sahanlığı ile Farkı 40
2.2 Göl Statüsü 42
2.2.1 Bölüşüm Uygulaması 42
2.2.2 Ortak Kullanımı (Condominium) 43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3 HAZAR KONUSUNDA SAHİLDAR DEVLETLERİN GÖRÜŞLERİ 45
3.1 Tarihsel Gelişim 45
3.1.1 SSCB Öncesi Dönem (Çarlık Dönemi) 46
3.1.2 Sovyetler Birliği Dönemi 48
3.1.2.1 1921 ve 1940 Anlaşmaların Geçerliliği 51
3.1.3 1991'den Sonraki Gelişmeler 56
3.1.3.1 Kuzey Anlaşmaları 58
3.1.3.2 Başkanlık Zirveleri 61
3.2 Kıyı Devletlerinin Görüşleri 65
3.2.1 Rusya 65
3.2.2 Azerbaycan 69
3.2.3 İran 72
3.2.4 Kazakistan 75
3.2.5 Türkmenistan 77
3.3 Bölge Dışı Ülkelerin Hazar Havzası Politikaları 79
3.3.1 ABD'nin Politikası; 81
3.3.2 AB'nin Hazar Politikaları 83
3.3.3 Çin'in Hazar Politikaları 88
3.3.4 Türkiye'nin Hazar Politikaları 89
SONUÇ 94
KAYNAKÇA 98
ÖZGEÇMİŞ 111

ÖZET

Hazar Denizi'nin 1991 öncesinde iki kıyıdaş ülkesi vardı: SSCB ve İran. Bu rakam, SSCB'nin dağılmasından sonra Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın bağımsızlık kazanmasıyla beşe yükselmiştir. Bu çalışmada, BM Deniz Hukuku Sözleşmesine göre, Hazar Denizinin statüsü ve kıyıdaş devletlerin bu konudaki görüşleri ele alınmıştır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hazar coğrafyasının karakteristik özellikleri ve tarihi üzerinde durulmuş, ikinci bölümde BM Deniz Hukuku Sözleşmesine göre, Hazar denizinin statüsünün ne olabileceği kapsamlı olarak analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise sahildar devletlerin ve bölge üzerinde nüfuz kullanan ABD, AB, Çin ve Türkiye gibi güçlerin Hazar Denizi hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir.

Sonuç olarak, Hazar denizine mücavir ülkeler arasında Hazar'ın statüsü hakkında görüşbirliği sağlanamamaktadır. Devletler, kısa vadeli ekonomik çıkarlarına öncelik vermek suretiyle kendilerine en fazla ekonomik yarar sağlayacak seçeneği tercih etmekte, zaman içerisinde görüşlerini değiştirebilmektedirler. Mevcut koşullarda tüm devletlerin mutabakatına dayanan bir anlaşma yapılması ihtimali düşük gözükmektedir. Bunun yerine devletler, kendilerine fayda sağlayacak iki veya üç taraflı anlaşmaları tercih etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Hazar Denizi, Hukuki Statü, Deniz Hukuku, Enerji Politikaları.

ABSTRACT

The Caspian Sea has two littoral countries in the early 1991s; Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and Iran. After the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics and with the Azerbaijan, Turkmenistan and Kazakhstan's independence this number increased to five. In this study, according to the UN Convention on the Law of the Sea, the status of the Caspian Sea and the littoral states opinions on this subject are discussed.

This study consists of three parts. Firstly, It has focused on the characteristics features and history of the Caspian region. Secondly, according to the UN Convention on the Law of the Sea what could be the status of the Caspian Sea has been analyzed comprehensively. Thirdly, it has expreesed the coastal states and US, EU, China and Turkey thoughts about Caspian Sea having intervention on the region.

As a conclusion, the agreement can not be provided for the status of the Caspian Sea among the neighboring countries of Caspian Sea. States prefer options which allow them the maximum economic benefit by giving priority to short-term economic interests. They also can change their views in the course of the time. It is unlikely for an agreement based on the consensus of all states in the current circumstances. Instead of this, states prefer two or three-sided agreements which will provide more benifits for them.

Key Words: Caspian Sea, Legal Status, Law of the Sea, Energy Politics.

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

BMDHS: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi

BP: British Petroleum - Britanya Petrol

BSEC: Organization of Black Sea Cooperation – (Karadeniz İktisadi İşbirliği)

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

BTE: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

EIA: Energy Information Agency – (ABD Enerji Bilgi İdaresi)

GAZPROM: Rus Devlet Enerji Şirketi

GGK: Güney Gaz Koridoru

IEA: International Energy Agency – (Uluslararası Enerji Ajansı)

INOGATE: Interstate Oil and Gas Transportation to Europe- (Avrupa Devletlerarası Petrol ve Doğalgaz Taşımacılığı)

NATO: North Atlantic Treaty Organization- (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

KBBS: Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi

OSCE: Organization for Security and Co-operation in Europe – (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı)

RF: Rusya Federasyonu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği

TACIS: Technical Aid to the Commenwealth of Independent State – (Avrupa Komisyonu Bağımsız Devletler Topluluğu Teknik Yardım Programı)

TANAP: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİKA: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

TRACECA: Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia- (Avrupa-Asya-Kafkasya Ulaşım Koridoru)

USSR: Union of Soviet Socialist Republics –(Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Hazar'a Kıyısı Olan Şehirler…….....9

Tablo 2: Hazar Devletleri Günlük Petrol Üretim Miktarları.....20

Tablo 3: Hazar Devletleri Yıllık Doğalgaz Üretim Miktarları.....22

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Hazar Devletleri Kanıtlanmış Petrol ve Doğalgaz Rezervleri.....23

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Hazar Denizi 7

Harita 2: Hazar Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Yapıları.....19

Harita 3: 2014 Yılı Astarhan Zirvesinde Kararlaştırılan Uygulama.....46

Harita 4: Hazar'ın Sektörlere Bölünmesi.....64

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra iki kutuplu dünyanın ortadan kalkması, dünya üzerinde jeopolitik boşlukların oluşmasına sebep olmuştur. 22 milyon metre karelik dev bir devletin ortadan kalkması ile birçok yeni devlet dünya siyasi sahnesinde yerini almıştır. Sovyetlerin kendi içerisinde kurduğu sistemle gerçekliğe uymayan şekilde oluşturduğu sınırlar sebebiyle yeni devletler arasında etnik temele dayalı çatışmalar ortaya çıkmıştır. Birçok sınır anlaşmazlığı görülmüştür. Kimi yerlerde, (Kazakistan ve Kırgızistan örneğinde olduğu gibi) anlaşmalarla sınır düzeltmelerine gidilmiştir.

Ancak sınır problemlerinin aradan geçen 20 yıldan fazla zamana rağmen çözüme kavuşturulmadığı yerlerde mevcuttur. Bunlardan belki de en önemlisi Hazar Denizi'dir. Tez boyunca Hazar'dan *"deniz"* olarak bahsedilecektir. Bu, onun hukuki statüsünün kesin olarak deniz olmasından değil, genel olarak büyük su havzalarına halk arasında "deniz" denmesi (Van Denizi gibi) ve Hazar'ın çoğu kaynakta bu isimle kullanılmasındandır. Öyle ki hukuki statü konusunda henüz anlaşmaya varamayan kıyı devletleri, Hazar'la ilgili aralarında imzaladıkları anlaşmalarda Hazar'dan deniz olarak bahsetmektedirler. (2003 tarihli "Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşme" ve 2010 tarihli "Hazar Denizi'nin Güvenliği Alanında İşbirliği Hakkında Anlaşma")

Hazar Denizi'ne uzun yıllar sadece iki ülke (SSCB – İran) kıyıdaş iken 1991'den sonra bu sayı Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesi ile beşe çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni durum paylaşım problemini beraberinde getirmiştir.

Bunun yanında Güneyde bulunan İran'ın, Basra körfezine uzanması, kuzey sınırında ki Rusya'nın Avrupa'ya komşu olması bu kapalı su havzasının önemi bir kat daha artırıyor. 386 bin km karelik bir alanla dünyanın en büyük kapalı su havzasını oluşturan Hazar, sahip olduğu enerji kaynakları ile de dünyanın dikkatini çekmektedir. Paylaşım konusunun uzun süredir çözülememesi, bölgede mevcut çevre, ulaşım, ekonomi temelli sorunlara da kesin olarak bir çözüm getirilmesini engellemiştir.

Dünya haritasına bakıldığı zaman Hazar Deniz'i Avrasya'nın ortasında yer alan çok büyük bir alandır. Batı kıyıları Kafkasya gibi etnik temelli çatışmaların yaşandığı, Rusya'nın güney sınırlarının oluştuğu bir bölgeye dayanmaktadır. Doğu sınırlarında ise Orta Asya devletleri yer almaktadır. Güney doğu ve güney sınırları, Hint Okyanusuna iniş güzergâhı olan Afganistan'la komşu Türkmenistan'a aittir. Güneyinde bulunan İran'ın dünyanın en büyük hidrokarbon yataklarına sahip Basra körfezinde de sahili bulunmaktadır. Yukarıda zikredilen bu bölgeler istikrarsız bir yapıya sahip kritik jeopolitik eksenlerdir.

Eski Sovyet Coğrafyasında meydana gelen sekiz sivil silahlı anlaşmazlığın beşi Kafkasya'da yaşanmıştır. Bölgede ortaya çıkan Karabağ, Güney Osetya, Abhazya, Kuzey Osetya ve Çeçenistan sorunları, yüz binlerce insanın ölümüne neden olduğu gibi yaklaşık iki milyon altı yüz bin kişiyi de yerlerinden etmiş, onları mülteci durumuna düşürmüştür. (Kantarcı, 2011: 230) Çözüme kavuşmamış Karabağ sorunu kıyıdaş ülke konumundaki Azerbaycan'ın en büyük sıkıntısıdır. Bu bölgede toprak kaybı bulunan ve ülke içerisinde büyük bir göç hareketi ile karşılaşan Azerbaycan'a karşı Rusya, Karabağ problemini bir koz olarak kullanmaktadır. Kimi zaman Hazar'ın statüsü ile ilgili görüşmelerde Karabağ konusu Rusya tarafından gündeme getirmektedir.

Rusya'nın güneyindeki bölgede meydana gelen çatışmalar, hem Hazar için güvenlik sorunu teşkil etmekte, hem de bu bölgeden geçen boru hatlarının işlerliğini sıkıntıya sokmaktadır. Aynı şekilde her ne kadar Hazar'a kıyısı olmasa da Gürcistan'daki siyasi durum, Rusya ile ilişkiler, petrol ve doğal gaz boru hatlarını, ulaştırma projelerini etkilemektedir.

1991 yılından sonra Hazar'ın iki devlet arasındaki (Sovyet – İran Denizi) pozisyonundaki değişim enerji ihtiyacı yüksek, bölge dışı güçlerin de bölgeye ilgi duymasına sebep olmuştur. Enerji konusu bu konuda belirleyici etken olmuştur. Çünkü Sovyet döneminde unutulan Hazar hidrokarbon yatakları tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Hazar bölgesinin 48 milyar varil petrol ve 8,26 trilyon m^3 doğal gaz rezerve sahip olması gelecekte ikinci bir Basra Körfezi olma düşüncesini meydana getirmiştir. Hazar havzasında sadece Türkmenistan'ın 2013 yılı itibari ile toplam doğalgaz rezervi, aynı yıl dünyada doğalgaz ihracatında üçüncü konumda olan

Norveç'in neredeyse 10 katıdır. Hazar'daki petrol rezervi ise dünyada en çok rezerve sahip Arabistan'ın beşte birine eşittir.

Yukarıda saydıklarımız Hazar Bölgesinin diğer ülkeler tarafından ilgi odağı olması için yeterlidir. Bölgedeki petrol ve gaz savaşları zaman zaman Britanya ile Çarlık Rusya'sının Orta Asya ve Afganistan'daki nüfuz mücadelesine atfen "Yeni Büyük Oyun" olarak anılmaktadır. (Raşid, 2006: 203)

Bölgenin önemini göstermesi açısından 2001 yılında başlayan NATO'nun Afganistan'a müdahalesinden önce, Afgan iç savaşının yaşandığı yıllarda, iki petrol şirketinin Türkmenistan doğal gazını Hint Okyanusu'na ulaştırmak için vermiş olduğu mücadele çok ilginç bir örnektir. Amerikalı Unocal şirketi ile Arjantinli petrol şirketi Bridas'ın bu mücadelesinde Taliban yönetimi ve Kuzey ittifakı ile yaptıkları pazarlıklar, Hazar petrolünün bir an önce dünya pazarlarına ulaştırılmasının önemini vurgulamaktadır. (Raşid, 2006: 248)

İstikrarsız Afganistan'dan boru hattı geçirme projesi aynı zamanda Rusya'yı "Büyük Oyun" da saf dışı bırakmanın peşinde olan ABD'nin hamlesi olarak görülmüştür. ABD'nin konu ile ilgili diğer bir hamlesi ise Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC)'ye vermiş olduğu destektir. Hazar'dan çıkacak petrolün Rusya'nın üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılmasının engellenmesi bu ülkelerin Rusya'ya karşı ekonomik bağımlılığını azaltacağından, aynı zamanda siyasi yönden bağımsız olarak hareketlerini sağlayacaktır. Bu maksatla ABD bölge ülkelerini NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına dâhil ederken, aynı zamanda ekonomik yardımlarda bulunmuştur.

AB, bölge ile ilk etapta çok ilgilenmemiş ancak sonrasında Rusya'nın enerji tekelinden kurtulmak için Hazar'ı bir can simidi olarak görmüştür. Özellikle Ukrayna krizi sonrası bölgenin kaynakları konusunda Rusya'yı by-pass etme düşüncesine hız verilmiştir. Tamamlanan boru hattı projelerine yenilerinin eklenmesi için çabalar arttırılmıştır. AB, özellikle Hazar geçişli bir boru hattı ile Türkmen doğalgazına Türkiye üzerinden ulaşmak düşüncesi konusunda daha yoğun bir diplomasi yürütmeye başlamıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın Hazar Bölgesi'nde üretimini gerçekleştirdiği Şahdeniz sahasındaki doğalgazın Avrupa'ya transferini sağlayacak

olan Güney Gaz Koridoru (GGK) projesine de büyük önem vermektedir. Bu projenin ayaklarından olan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) projesinin temeli 2015 yılında atılmıştır.

Asya'nın diğer ucundaki güç, Çin, dünyada hidrokarbon kaynaklarına en büyük talep artışı olan ülkedir. İhtiyacı olan bu kaynakların bir bölümünü Hazar'dan karşılayabileceğini düşünmekte, bu amaçla çaba göstermekte ve yatırımlar yapmaktadır. Her ne kadar Hazar'a mesafesi uzun olsa da bu bölgeyle arasında sadece Kazakistan'ın toprakları vardır. Bu durum yapılan projelerde bürokratik zorlukları ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca Çin petrol firmaları, bu bölgeye yatırım yaparak büyük kârlar elde etme peşindedir. Rus petrol firmalarının Rusya'ya baskı yaparak dış politikasında değişikliğe gitmesine sebep olduğu düşünülürse Çin'in bölgedeki faaliyetlerinin önemi ortaya çıkacaktır.

Konuya Türkiye açısından bakarsak, Türkiye tüm bu mücadelelerin tam ortasında yer almaktadır. Bölge ülkeleri ile tarihsel ve kültürel bağları, enerji hatlarının geçiş güzergâhında bulunması, bir enerji üssü olma çabası Türkiye'yi merkeze yerleştirmektedir. Bu noktada batı devletleri (ABD ve AB) ile paralel politikalar izleyen Türkiye aynı zamanda Rusya'yı karşısına almamak için de çaba içerisinde olmuştur. Türkiye, Ankara Deklarasyonu ile Hazar'dan geçirilecek boru hattına destek verdiğini açıklarken, Karadeniz'den geçen bir doğalgaz hattı ile Rusya'dan doğalgaz alımına başlamıştır.

Bölge ülkeleri ile ilişkilerinde daima Türk Cumhuriyetleri'nin yanında olduğunu belirten Türkiye, Azerbaycan'la savaş halinde olan Ermenistan'a sınır kapısını kapatarak fiili olarak da bu desteğini göstermiştir.

Bu çalışmanın amacı; Hazar Deniz'i güç dengelerinin açıklanması yapılarak yakın ve uzak coğrafyalara etkilerinin ortaya konması hedeflenmiştir.Yakın coğrafyadan kasıt kıyıdaş devletler iken, uzak coğrafyalardan kasıt Doğu'da Çin'de dahil olmak üzere Batı'ya kadar etkileri göz önüne koyulmak istenmektedir. Hazar'da çözüm nasıl elde edilecektir? Taraflar uluslararası mahkemelere ya da bir tahkim heyetine başvurur mu? Bölge ülkeleri için Hazar Denizi'ni vazgeçilmez kılan

sebepler nelerdir? Hazar Denizi'nin bölgesel ve dünya ticaretindeki yeri nedir? Hazar Denizi üzerindeki uluslararası politik çıkarlar nelerdir?

Bu çalışmada yukarıdaki sorulara cevaplar aranmaktadır. Bu sorulara cevap aranırken bugüne kadar yapılan çalışmalarda taslak metinlerde yer alan tanımlamalar yer verilmediği görülmüştür. Çalışmamızı daha önce yapılan çalışmalardan ayıran özellik, her ne kadar tam metinlere ulaşmak çok mümkün olmasada, bu taslak metinlerde geçen tanımların bir kısmını ihtiva ediyor olmasıdır. Her ne kadar sorun uluslararası "hukuksal" bir sorun gözükse de, bölgenin hukuki statüsünün belirlenmesinde (paylaşımın sağlanmasında) kıyıdaş devletlerin birbirinden farklı jeopolitik ve ekonomik çıkarları sorunun siyasetin etkisinde şekilleneceğini ortaya koymaktadır. Bu bakış açısı esas alınarak çalışmanın hipotezi şu şekilde belirlenmiştir: Hazar Denizi'nin statüsünün göl veya deniz olarak tespiti kıyıdaş ülkeler bakımından ne ölçüde ehemmiyet taşımaktadır? Kıyıdaş ülkeler bakımından Hazar Denizi'nin devletler hukukuna göre hukuki statüsünün netleşmesi mi önemlidir, yoksa ulusal çıkarları mı? Araştırmanın sonunda bu hususun netleşmesi hedeflenmektedir.

Hazar kıyısında bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkeler bölgede çözüme bir an önce ulaşılarak şu anda ekonomilerini düzeltmenin yegâne yolu olarak gördükleri hidrokarbon yataklarından mümkün olduğunca çok yararlanmak istemektedirler. Rusya ve İran Hazar sorununu politik bir enstrüman olarak kullanma çabası içinde gözükmektedir. Bölge üzerinde petrol boru hatları üzerinden yürütülen savaş, bölge ülkelerinin sadece bağımsızlık sonrası kötü durumda olan ekonomilerinin belirleyicisi değil, aynı zamanda bağımsızlık mücadelesinin bir göstergesi durumundadır.

Yukarıda sayılan sebepler Hazar'ın Statüsü konusunda çabalar olmasına rağmen beş ülkenin ortak bir noktada buluşmasının çok kolay olmayacağını göstermektedir. Yapılan çok taraflı görüşmeler sonunda tam mutabakatla bir uzlaşmaya varılması ihtimali düşük gözükmektedir. Bunun sebeplerinden birisi de Hazar Denizi'nin statüsünün uluslararası bir sorun haline gelmiş olmasıdır. Konu çok boyutlu bir karakter taşımaktadır. Bu sebeple tezin birinci bölümünde Hazar'ın coğrafyası, tarihi kapsamlı olarak ele alınacak, Hazar bölgesi petrol tarihine bu

bölüm altında ayrı bir başlık açılacaktır. Yine birinci bölüm içerisinde Hazar'ın doğal kaynaklar rezervi analiz edilecektir. İkinci bölümde deniz hukukuna göre Hazar Denizinin hukuki statüsü açıklandıktan sonra, uzlaşma için hukuki alt yapı oluşturulmaya çalışılacak, aynı zamanda taslak anlaşma içerisinde hukuki terimlerin nasıl kullanıldığına değinilecektir. Son bölüm altında ise Hazar'a kıyıdaş devletlerin görüşleri ve bölge dışı aktörlerin Hazar politikaları incelenecektir. Sonuç bölümünde tezin bulguları ortaya konulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 HAZAR'IN COĞRAFYASI

1.1 Hazar'ın Coğrafyası

Dünya'nın en büyük kapalı su kütlesi olan Hazar Denizi, 37-47 Kuzey Enlemleri ile 47-55 Doğu boylamlarında yer alır. Sahil uzunluğu yaklaşık olarak 7000 km.'dir. (Akiner, 2005; 314) Toplam sahil uzunluğu konusunda çeşitli kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. İslam Ansiklopedisi Hazar maddesine göre Hazar'ın toplam kıyı uzunluğu 6400 km.'dir. (Erinç vd.,1998: 108) Sinan OĞAN toplam uzunluğu 7010 km olarak belirtmekte ve buna göre kıyıdaş ülkelerin sahil uzunluklarını şu şekilde vermektedir; Kazakistan 2340 km., Rusya Federasyonu 1930 km., Türkmenistan 1200 km., Azerbaycan 800 km. ve İran 740 km. (Oğan, 2005) Osman Nuri ARAS ise toplam sahil uzunluğunu 7400 km. olarak belirtmekte devletlere göre dağılımı şu şekilde vermektedir; Kazakistan 2320, Rusya Federasyonu 1930, Türkmenistan 1200 km., Azerbaycan 1000 km., İran 950 km. (Aras,2008: 5) Buradaki rakamlara göre ülkelerin sınır oranları Kazakistan %31, Rusya %26, Türkmenistan %16, Azerbaycan %13,5, İran %13 iken Kamyar MEHDİYOUN bu oranları şu şekilde vermektedir; Rusya %18,5, Kazakistan %30,8, Türkmenistan %16,8, İran %18,7, Azerbaycan %15,2. (Mehdiyoun, 2000: 179) Bu farklı rakamların nedenini Şirin AKINER ölçüm metotlarındaki farklılığa, iklimsel değişikliklere ve politik görüşlere bağlamaktadır. (Akiner, 2005: 314)

Hazar Deniz'inin Kuzeyinde Rusya Federasyonu ve Kazakistan, Kuzey Batısında Rusya Federasyonu, kuzey doğusunda Kazakistan, batısında Azerbaycan, doğusunda Türkmenistan, güneyinde İran bulunmaktadır. Hazar denizinin yüz ölçümü 386,400 km²dir ve bu alan Japonya'dan daha büyüktür. (Encyclopedia Britannica Online) Bu rakam su seviyesindeki değişiklikler nedeniyle değişmektedir. Hazar'ın yüzölçümü eski verilere göre 438,000 km² dir. ((Erinç vd.1998: 108) Hazar kuzey güney uzunluğu yaklaşık 1225 km.'dir. Doğu-batı hattında en geniş yeri 556 km., en dar yeri olan Abşeron Yarım adasının olduğu yerde ise sadece 204 km.'dir. Ortalama genişliği ise 330 km.'dir. Toplam su hacmi 77000 km³ tür. En derin yeri 1025 metre olan Hazar'ın ortalama derinliği 184 m.'dir. (Aladin, Plotnikov, 2004: 4)

Derinlik şartları ve deniz altı topoğrafyası bakımından Hazar Denizi birbirinden farklı üç kısma ayrılır. Mangışlak Yarımadası ile Terek deltasının kuzeyinde, Doğu Avrupa üzerinde yayılan kesiminde derinlik hiçbir yerde 20 m.'yi geçmez, çoğu yerde 2-3 m. kadardır. (Erinç vd.,1998: 108) Denizin en sığ yerini oluşturan bu kuzey kesimi toplam alanın %29'unu oluşturmasına rağmen toplam su kütlesinin %1'lik kısmını oluşturur. Ortalama su hacmi 900 m³ tür. (Aladin, Plotnikov, 2004: 5)

Apşeron ve Krasnovosdsk yarımadaları arasında Apşeron eşiğinin kuzeyinde yer alan orta kısım, derinliği 800 metreyi bulan oval biçimli bir çanak görümündedir. (Erinç vd.,1998: 108) Orta kısım yüzölçümü toplam yüzölçümünün %36'sı kadardır ve toplam su hacmi 26400 km³tür. (Aladin, Plotnikov, 2004: 5)

Harita 1: Hazar Denizi

(Kaynak: The Caspian Shrin Akiner (ed.))

Hazar'ın en derin kısmı ise Apşeron deniz altı eşiğinin güneyinde Kafkaslar, Kopet Dağı ve Elburz dağları ile kuşatılmış olan güney havzasıdır. ((Erinç vd.,1998: 108) Güney kısım en büyük kısmı oluşturur. Toplam su hacmin %64'ü bu bölgededir. En derin yeri 1025 metredir.

Yukarıdaki üç bölge dışında, dördüncü ayrılan bölge, sığ bir körfez olan Karagöl- Boğaz Göl bölgesidir. Derinliğin en fazla olduğu yer 10 m.' den azdır ve 15000 km² alana sahiptir. (Toplam alanın %3'ü) Bu körfezin Hazar'ın su dengesinde önemli bir rolü vardır. Körfez orta Hazar bölgesine dar bir boğazla bağlıdır. (Aladin, Plotnikov, 2004: 5)

Hazar denizine birçok nehir dökülmektedir. Bunlardan başlıcaları olan ve kuzey Hazar'a sularını döken Volga, Ural ve Terek Hazar'a giren suların %88'ini sağlamaktadır. Sulak, Samur, Kura ve bir dizi küçük nehir batı sahillerinden Orta Hazar'a dökülerek %7'lik bir su sağlamaktadır. Geri kalan nehirler ise güneyde İran sahillerinden dökülmektedir. (Encyclepedia Britanica Online) Toplamda Hazar Denizine dökülen 130'dan fazla nehirden sadece sekiz tanesi deltaya sahiptir. (Volga, Terek, Sulak, Samur, Kura, Ural, Atrek, Sefidrud) (Aladin, Plotnikov, 2004: 5)

Bugün Hazar Denizi'nin okyanuslarla doğal bir bağlantısı yoktur, fakat Azak deniziyle gemilerin işlenmesine elverişli bir bağlantısı vardır. Ayrıca Karadeniz, Akdeniz ve Atlantik'e Volga içinden, Volga- Don kanalı ve Don Nehri yoluyla ulaşılabilir. (Janusz-Pawletta,2015: 9) Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirme teşebbüsü ilk kez 1569 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ejderhan Seferi sırasında oldu. Ancak kanal açılmadan önce yerinde esaslı araştırmalar yapılmaması, bu işin kısa zamanda ve mahdut vasıtalarla başarılmak istenmesi ve iklim şartları yüzünden başarılı olunamadı. (Kurat,2014: 175)

I. yüzyıldan bu yana deniz seviyesinde en az 7 metrelik değişimin olduğu görülmektedir. Bu değişimin nedeni iklim değişikliğine bağlı olarak su dengesindeki değişikliklerdir. 20. Yüzyılın ilk 30 yılında Hazar Deniz seviyesinden 26 m. aşağıdaydı. Fakat 1977 yılında son 400 – 500 yılın en düşük seviyesi olan 29 m'ye düştü. 1978'de su da hızlı bir yükseliş başladı. 1990 yılların ortalarında deniz

seviyesinden 26,5 m. aşağı seviyeye ulaştı. (Encyclepedia Britanica Online) Hazar Denizi, deniz seviyesinde 26,5 m. aşağıda bulunması ile Avrupa'nın en alçak noktasıdır. (Spangler, 2005: 150)

Hazar kapalı bir havza olmasına rağmen suyu tatlı değil tuzludur. Ancak bu tuzluluk deniz seviyesinin altındadır. Ortalama tuzluluk oranı 12,85 gr/l 'ye eşittir. Kuzey, Orta, Güney kısımları ve Kara-Boğaz-Göl birbirinden farklı tuzluluk oranı gösterir. En düşük tuzluluk oranı kuzey kısımdadır. Bu bölgede ortalama tuzluluk oranı 5-10 gr/l'ye eşittir. Volga, Ural ve Terek nehirlerinin deltalarından bu oran daha da düşüktür ve 2 ila 4 gr/l arasında değişmektedir. Orta kesimde tuzluluk oranı 12,7 gr/l, güney kesimde 13 gr/l'ye eşittir. En yüksek tuzluluk oranı Kara-Göl-Boğaz körfezinde görülmektedir. (Aladin, Plotnikov, 2004: 6)

Hazar'da bulunan adalar küçük ve kıyıya yakın şekilde konumlanmışıdır. Kuzey Hazar bölgesinde Çeçen, Tuleni ve Kulaly adaları Volga Deltasındaki başlıca adalardır. Apşeron doğusundaki Apşeron takımadaları ve Bakü Körfezinin güneyindeki Bakü takımadaları volkanik kökenlidir. Dar, kumsallık Ogurçin adası Hazar'ın doğu kıyısına yakındır. (Zonn, 2010: 112)

Tablo 1: Hazar Kıyısı Olan Şehirler (Kaynak : www.wikipedia.org)

Azerbaycan	**İran**	**Kazakistan**	**Rusya**	**Türkmenistan**
Astara	Astara	Aktav	Astrahan	Türkmenbaşı
Bakü	Babolsar	Atırav	Derbent	
Şabran	Bandar Anzali		Mahaçkale	
Haçmaz	Bandar Türkmen			
Siyəzən	Çalus			
Lenkeran	Çubar			
Masallı	Fereydun Kenar			
Sumgayıt	Galugah			
Xudat	Lavandvil			
Salyan	Ramsar			
Neftcala	Reşt			
	Rudsar			
	Tonekabon			

1.2 Hazar'ın Tarihi

Hazar Denizi çevresinde değişik halk ve kültürler yüzyıllar boyu iç içe yaşamışlardır. Arkeolojik kanıtlar tarih öncesi çağlara kadar uzanmaktadır ve güney batıda insan yerleşimlerinin izlerini ortaya koymaktadır. Yaklaşık 3000 yıl önce güney sahilleri günümüz İranlıların ataları ve Lenkoran ile Astara arasında yaşayan Talış'lar[1] tarafından işgal edilmişti. Daha kuzeyde, batı kıyıları boyunca uzanan Dağıstan dağları bölgesinde Kafkasya yerli halkları yaşamaktaydı. Bugün ise birçok Kafkasya kökenli halk bu bölgede yaşamaktadır. Kıyı şeridi boyunca Avarlar, Lezgiler ve Dağinler yaşarken, iç kesimlere doğru Çeçen ve İnguşlar bulunmaktadır. 7. Yüzyılda Arap orduları İran ve Kafkasya'yı fethetti. Bu, bölgenin İslamlaşmasının başlangıcı oldu. Aynı dönemde bölgeye Türklerin yoğun göçleri mevcuttu. (Akiner,2005: 2)

Hazar Denizi'nden faydalanma ancak İran'ın Müslümanlarca fethinden sonra başladı. Sasaniler'e halef olan Müslümanlarla kuzey steplerinde yerleşik hayat süren halk arasındaki ilişki Hazar'ın batısına giden karayolu ile gerçekleşti. VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla kadar Hazar denizi Müslüman devletlerin kuzey sınırının bir bölümünü oluşturuyordu. Bu dönemde Hazar denizindeki limanlardan gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde büyük canlılık yaşandı. Abeskun Limanı ipek pazarıydı; Derbend'den ise yakındaki adalarda üretilen keten ve kırmızı kök boya ihraç ediliyor, ayrıca Kafkasya'dan da köle taşımacılığı yapılıyordu. Bakü'deki gemilere neft yağı yükleniyordu. (Erinç. vd.,1998: 110)

Grekler, Hazar denizinin varlığından Karadeniz kolonilerinde bulunan tüccarlar vasıtasıyla haberdar oldular ve sadece güney kısmını tanıdıkları bu denize, etrafında oturan iki kavmin ülkelerinden dolayı Kaspia veya Hyrkania denizi adını verdiler. (Erinç. vd.,1998: 109) Türklerin bu topraklara gelişleri, Saka – İskit (M.Ö. 3 yüzyıl) dönemiyle başlayıp, Oğuz Türklerinin kitleler halinde gelişleriyle devam etmiştir. (Aras, 2008: 1) Bölgeye gelen bu Türk toplulukları günümüz Kazak, Türkmen, Azeri, Tatar halklarının atalarıdır. Slavların görülüşü ise 16. yüzyıl

[1] Talışlar veya Talişler; günümüzde Azerbaycan'ın güneydoğusunda Lenkeran, Astara, Masallı ve Lerik ile İran'ın kuzeydoğu eyaletlerinde yaşayan bir İran halkıdır.(http://tr.wikipedia.org/wiki/Tal%C4%B1%C5%9Flar) Talışlar kendilerini genellikle tarihi İran halklarından olan Cadusiler olarak tanımlamaktadır. (http://en.wikipedia.org/wiki/Talysh_people)

ortalarına tarihlenir. Rusya'nın yalnız Rus milletinden müteşekkil bir devlet olmaktan çıkıp, çeşitli milletlere hâkim bir imparatorluk olma yolunu tutması, ancak Kazan Hanlığının zaptı ile mümkün olmuştur. Kazanın düşmesi Rusya'nın devlet sınırlarının pek kısa zamanda Hazar Denizi kıyılarına ve Kafkaslara varıp dayanmasına imkân vermiştir. (Kurat,2014: 169) 17. Yüzyıl ortalarında Kalmuk ve Moğol gibi diğer etnik unsurlar Orta Asya'nın steplerinden Volga nehri güneyine geldiler. 20. Yüzyıl da özellikle Sovyet döneminde bölgeye göçler devam etti. (Akiner,2005, 2)

1.3 Hazar Bölgesinde Petrolün Tarihi

Daniel Yergin, petrolün tarihini şu paragrafla başlatıyor: *"Her şey bir grup girişimcinin 1850 yılında Pensilvanya'da "kaya yağı" adı verilen bir maddeyi aydınlatmada kullanabileceklerine ve bu yeni aydınlatıcının 1850 yıllarında yeni pazarlar kazanmakta olan "kömür yağıyla" etkin bir şekilde yarışabileceklerine inanması ile başladı. Kısaca şu kanıya vardılar: Kaya yağı yeterli miktarda elde edildiği takdirde, on dokuzuncu yüzyıl ortasında yaşayan insanın o denli ihtiyaç duyduğu ucuz ve yüksek kaliteli aydınlatıcı nihayet temin edilmiş ve pazara sürülmüş olacaktı. Bu yolu uygulayarak Kuzey Amerika'daki ve Avrupa'daki çiftlikleri ışığa kavuşturacaklarına tam anlamıyla inanıyorlardı. Grubun, üzerinde neredeyse aynı önemde durduğu başka bir konu da şuydu: Yeni gelişmekte olan mekanik-dönemde bu kaya yağı acaba "mekanizmaların hareketli parçaları için" kullanılabilir miydi? Bu girişimciler yepyeni bir çağın öncülüğünü yapmayı başardılar."* (Yergin, 2014: 17)

Amerika'da aydınlatmda kullanılan bu madde, rafinerilerin kullanılması ile giderek artan bir şekilde önem kazanmıştır. Rafinerilerin kurulması ile başlayan petrol endüstrisinin tarihini ve aşamalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Gazyağı Dönemi (1855 – 1860) : Diğer damıtma ürünleri henüz uygulama alanına girmemiştir. 1860'da 66,000 ton olan dünya üretimi, 1870'de 800,000 tona civarına yaklaşmıştır.

Yağlama Dönemi (1855 – 1886) : Sanayide ve evlerde bitkisel yağların yerini petrolden elde edilen yağlar almaya başlamıştır. 1900'lerde petrol üretiminin 20 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir.

Benzin Dönemi (1900 -1914) : Makina sanayinin gelişmesi ve otomobilin yaygınlaşmaya başlaması ile yeni petrol yataklarının bulunması ve işletilmeye açılmasına ihtiyaç duyulmuştur ve sanayileşmiş ülkeler petrol paylaşımı mücadelesine başlamıştır. (Kocaoğlu,2008: 4)

1850'lerde Amerika kıtasında aydınlatma için geniş üretim peşinde koşan girişimciler aslında petrolü ilk kez kullanan kişiler değildir. Hazar denizi bölgesinde petrol kullanımının geçmişi M.Ö. 4. ve 7. Yüzyıllara kadar gitmektedir. Arap seyyah Ahmed El Belazuri, 9. Yüzyılda Apşeron'da ekonomik ve sosyal yaşam ile petrol arasında münasebet olduğunu yazmıştır. (Aras,2008,s.19)

13. Yüzyılda Marco Polo, Bakü yakınlarında yağ çıkaran bir kaynaktan söz edildiğini duyduğundan bahsederek bu yağın "yemekte" kullanılmaya uygun olmadığını, fakat "yakma işinde" uygun olduğunu; ayrıca develere uyuz hastalığına iyi geldiğini yazar. (Yergin, 2014: 17) Azeriler bu maddeyi neft diye adlandırıyordu. Marco Polo, neftin deriden keseler içinde devlere yüklenip, Kafkasya boyunca uzaklara taşındığına tanık olmuştu. İnsanlar uzun mesafelerden neft almak için Bakü'ye geliyordu. Bakü'deki neft ticaretinin büyüklüğü Marco Polo'yu etkilemişti. (Şen, 2009: 17) 15. yüzyıl coğrafyacılarından Abdurreşid el-Bakuvî'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre bu yüzyılda Bakü ve civarında günde iki yüz deve yükünden fazla neft üretilmektedir. 16. yüzyıldan itibaren Kafkasya ve Türkistan sahasında ticari faaliyetler gerçekleştirmek amacıyla seyahatler düzenleyen İngilizler, elde ettikleri bilgileri ayrıntılı bir şekilde rapor etmişlerdir. Anthony Jenkinson'un kayıtlarına göre İngiliz Jeffrey Ducket, 16. asırda Bakü'de bol miktarda neft üretildiğini gözlemlemiştir. Mesudî gibi Ducket de Bakü'de çıkarılan beyaz neftin çok değerli olduğunu ifade eder. (Gökçe,2012: 163)

Apşeron yarımadasında topraktan çıkan petrolle beslenen doğal alevlerden dolayı Azerbaycan, "ateş ülkesi" olarak bilinirdi. Alexandre Dumas 19. yüzyılda Kafkaslar' a yaptığı gezi sırasında gördüğü ateşgâhı şöyle tasvir ediyor : "Mabede,

ateşle sarılmış kapılardan girdik. Geniş dörtgen avlunun orta yerine, küçük kubbeli bir dua odası inşa edilmiş; kutsal ateş odanın tam ortasında pırıl pırıl parlıyordu." (Kleveman,2004: 16)

Talebin artışı ile birlikte yeni petrol arama sahaları açılmıştır. O dönemde kuyuların en eskileri elle kazılmıştır. Tarihi bilgilere göre, Apşeron'da 1594 yılında 35 metre derinliği olan birinci basit kuyu kazılmıştır. (Yüce, 2008: 164) 1829 yılına kadar el ile kazılarak açılmış kuyu sayısı seksen ikiyi buluyordu. (Yergin, 2014: .55) Zamanla elle kazılan kuyu devri sona erdi ve yerini mekanik sistemlerle kazılan kuyulara bıraktı. Dünyada mekanik usullerle ilk modern petrol kuyusu Bakü yakınlarında Bibi Heybet bölgesinde 1848 yılında kazılmıştır. (Aras, 2008: 20)

Bölgenin petrolle ilgili çehre değiştirmesi ise Nobel kardeşlerin[2] bölgeye gelmesi ile olmuştur. Bu döneme kadar Amerika'da kurulan Standart Oil şirketi tüm dünyadaki pazara hâkimdir ve dünyadaki tüm petrol endüstrisini kendilerinin yönettiğini düşünmektedir. Hatta Standard Oil' in dış ülkelerde görevli belli başlı temsilcilerinden birinin sözleri şu şekildedir:

"Petrol, tek kaynaktan yönetilen gelmiş geçmiş tüm endüstriler içinde, uygar olan ve olmayan ülkelerde, en ücra yer ve köşelere kadar sızmış, kendini kabul

[2] Nobel Kardeşlerin bölgeye gelmesi ve burada petrol kralına dönüşmesi hikâyesi ilginçtir. Nobel kardeşlerden Bakü'ye ilk gelen Robert Nobel'dir. Şirketin başına geçecek ve geliştirecek olan ise Ludwin Nobel. Bugün adına ödül verilen Alfred Nobel ise petrol işine doğrudan girişmemiş ancak hem kendisi hem de başka yerlerden borç para sağlayarak şirkete finansman bulmuştur. Bunun içinde Lion Kredi Bankası'ndan sağladığı önemli miktarda kredi de vardı. Bu para, teminat olarak ileride çıkarılacak petrol gösterilerek yapılan ilk borç para verme olayıydı. Bu bakımdan bir başlangıç olmuştur ve önem taşır. Nobel kardeşler değerli İsveçli mucit Immanuel Nobel'in oğluydu. Immanuel Rusya'ya göçmen olarak 1837 yılından gelmiş ve gelir gelmez de askeri idare tarafından sualtı madencilikteki icadı nedeniyle, büyük kabul görmüştü. (Daniel YERGİN) Ludwin Nobel, St. Petersburg'ta babasının şirketini genişletmiş ve Rus ordusuna silah malzemeleri tedarik ediyordu. 1872 yılında çarın askerlerine tüfek kabzası yapımı için ceviz ağacına ihtiyaç duyuldu. Ludwin Nobel, kardeşi Robert Nobel'e 25 bin ruble verip, Rusya'nın güney bölgelerine kaliteli ve ucuz ceviz ağacı bulmakla görevlendirdi. Robert Nobel ceviz ağacı bulmak için Bakü'ye geldiğinde gördüğü şeyler geliş amacını unutturdu ve elindeki para ile küçük bir rafineri satın aldı. Bu ise hem Nobel Kardeşlerin hem de Bakü petrollerinin kaderini değiştirdi. (Yunus ŞEN)

ettirmiştir. Öteki endüstrilerden hiçbiri bu konuda onun kadar başarılı olamamıştır." (Yergin, 2014: 55)

Nobel kardeşlerin Bakü petrol bölgesinde üretime geçmesi Standart's Oil' in dünya piyasasındaki tahtını sarsmıştır. Bölgede hızla petrol işine girişen Nobel kardeşler bir kaç yıl içerisinde dünyanın önde gelen petrol tedarikçisi olarak, John. D. Rockefeller'in sahip olduğu Standart Oil' in yerini aldılar. 1880'lerin sonuna doğru Nobel petrol kuyuları Rus ham petrolünün 23 milyon varilini üretiyordu, bu miktar Amerikan üretiminin beşte dördünce fazlaydı. (Kleveman,2004: 17)

Yine 1878 yılında Nobel kardeşler Zoroaster isimli dünyanın ilk tankerini ısmarlayarak Hazar denizinde servise soktu. Böylece 1890'ların ortalarında Ludwig Nobel'in Atlantik'de de kendini kanıtlamış ve petrol nakliyatında büyük devrimi başarmış olarak görünüyordu. Bu arada Bakü'deki rafinerisini bilimsel yönden dünyanın en ileri rafinerisi yapmak için devamlı çaba gösteriyordu. Nitekim dünyada kadrosuna profesyonel bir petrol jeoloğu alan ilk şirket onun şirketidir. (Yergin, 2014: 57) Nobel kardeşler daha sonra tanker filolarını geliştirdiler. Tankerlere "Muhammed", "Budha", "Brahma", "Socrates", "Spinoza" ve "Darwin" gibi farklı din ve felsefelere ait tarihi kişiliklerin adlarını verdiler. (Şen, 2009: 19)

Artan petrol üretimi ile "Kara Şehir" unvanını kazanan Bakü'de üretilen petrolün içeride pazarlanması problemi vardı. Bu sebeple bu ürünlerin dünyaya ucuz bir şekilde ulaştırılması gerekiyordu. Bakü'ye 545 km. uzaklıktaki Tiflis'e gaz yağı nakletmek, 12 bin 800 km. mesafedeki Amerika Birleşik Devletleri'nden ithal etmekten daha pahalıya geliyordu. Rus işletmecilerden Bunge ve Palaskovsky, Bakü'yü Tiflis'e ve Batum'a bağlayacak bir demiryolu yapımını başlatmış ancak petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle inşaatı tamamlayamamıştı. (Şen, 2009: 20) Adriyatik üzerinde Fiume'de bir rafinerisi olan Rothschild ailesi Bunge ve Palaskovsky'nin başlattıkları demiryolunun tamamlanması için gereken parayı borç olarak verdiler. Karşılık olarakta Rusya'daki petrol tesislerine ipotek koydular. (Yergin, 2014: 58) Rothschild kredisi sayesinde Bakü – Batum demiryolu 1883 yılında tamamlandı. Demiryolunun devreye girmesi ile Batum bir anda önemli petrol limanlarından biri oldu. Rothschild Ailesi, "Hazar – Karadeniz Petrol Endüstrisi ve Ticaret Şirketi"ni kurdu. Bakü – Batum petrol şirketinin hizmete girmesi üzerine

Rothschild Aileside Nobel Kardeşler'in rakibi oldu. (Şen, 2009: 20) İnşa edilen hatta trenlerin 6 tanker vagondan fazla yükü çekemediği görüldü. Bunu üzerine Nobeller bir çözüm buldu. Paris'de bulunan Alfred'in gönderdiği 400 ton dinamitle dağda bir tünel geçidi açmayı başardılar ve içine 70 kilometre uzunluğunda çelik tüp inşa ettiler. Böylece bölgenin ilk boru hattı açılmış oldu. (Kleveman, 2004: 18)

1905 yılında, ilk Rus devrimi sırasında, işçiler sanayi bölgelerini sabote ettiler ve birçok petrol kuyusunu ateşe verdiler. Azeriler ve Ermeniler arasında kanlı çatışmalar yaşandı ve 1905 yılı sonuna dek, Bakü'deki petrol kuyularının üçte ikisi yıkıldı. Petrol ihracatı tamamen durdu. Uluslararası yatırımcıların şehirden çekilmesi ile petrol üretimi hiç düzelmedi. Birinci Dünya Savaş'ı arifesinde, Rus petrolünün dünya pazarlarındaki payı yüzde 9'a düştü. (Kleveman,2004: 19)

1.3.1 Birinci Dünya Savaşında Hazar Petrolleri

Birinci Dünya savaşına gelindiğinde petrol artık sadece aydınlatmada kullanılan bir madde değildi. Bunun çok ötesine geçmişti. İçten yanmalı motorların icadı dünyada tüm dengeleri değiştirdi. Dünya savaşı öncesi İngiltere ve Almanya arasında başlayan donanma yarışına petrol dâhil oldu. Churcill, 21 deniz mili hızla giden gemilerinin hızını 25 deniz miline çıkartmak için kömür kullanımından petrol kullanımına geçmek için girişimlerde bulundu. Churcill'e göre hız her şeydi ve bu şu anda petrolle mümkündü. Savaşın bitiminde yaptığı konuşmada "müttefik güçler zafere bir petrol dalgası üzerinde ilerledi." diyecekti. (Yergin, 2014: 179)

Savaşta ihtiyaç duyulan petrolün üretim yerlerinden birisi de Hazar bölgesinde bulunan petroldü. 1910 – 1914 tarihleri arasında Azerbaycan'da 38 milyon ton petrol üretildi.(Aras,2008: 22) Savaşın sonuna gelindiğinde 1917 yılında Rusya'da meydana gelen iç gelişmeler, Rusya'nın savaştan erken çekilmesine sebep oldu. Rus Bolşevikler, Çarlık yanlıları ile savaşabilmek için askeri birliklere ihtiyaç duyduğundan, Brest – Litovsk Barış anlaşmasını imzaladılar. Bolşevik müzakereci Vladimir Ilyich Lenin, Baltık bölgesini Finlandiya'yı ve Ukrayna'yı Almanlar' a bıraktı. Ama Alman Genelkurmay başkanı Erich Von Ludendorff'a göre bu yeterli değildi. Bakü petrollerini de istiyorlardı. (Kleveman,2004: 20) Almanya, General Von Kress'i ordusuyla birlikte Orta Doğu cephesinden Bakü'ye girmek üzere

Gürcistan'a gönderdi. İngiltere ise Alman ordusunun yolunu kesmek amacıyla Şubat-1918'de General Dunsterville'nin başında olduğu orduyu Enzile (İran) yoluyla Bakü'ye gönderdi. (Aras 2008: 23) Ancak, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın müttefiki olan Türkler daha şimdiden Bakü'ye doğru ilerlemeye başlamıştı. Almanya Bolşeviklerle pazarlığa girişti ve kendilerine petrol verilmesi karşılığında Türkleri durduracağına söz verdi. (Yergin, 2014: 178) Bu hamle I. Dünya savaşında müttefik olan iki ülkeyi bile savaş sonunda karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı genelkurmayı Kafkas Cephesine, bölgede karşılaşılan tüm Alman Askeri birliklerinin esir alınması ve silahsızlandırılması yönünde bir emir göndermiştir. (Yerasimos, 2010: 302)

Nuri Paşa komutasında Bakü'ye giren Kafkas İslam Ordusu, 1918'in sonlarına doğru Bakü'den ayrıldı. Osmanlı ordusunun terk ettiği Bakü'yü İngilizler işgal etti. Ancak İngiltere'de Bakü'de uzun süre kalamadı. (Şen, 2009: 23) 1919'da müttefik orduları Bakü'yü terk ettikten sonra Azerbaycan yönetimi büyük zarar görmüş olan petrol endüstrisini inşa etmeye çalıştı. 1917'de yeniden üretim artışı gözlenen petrolün 1918 yılında 3,376 ve 1919 yılında 3,690 ton üretilmesine karşın, bu miktar 1916 yılı petrol üretiminin sadece yarısı kadardı. (Aras, 2008: 24)

1.3.2 İkinci Dünya Savaşında Hazar Petrolleri

II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin petrol ihtiyacının %70'ini karşılayan Bakü petrolleri, savaşın kaderini değiştiren konumuyla önem kazanmıştır. (Abdullayev,1999: 258) Hitler ve Stalin, Bakü petrollerini kontrol etmenin Avrasya'yı kontrol etmek olduğunu anlamıştı. (Friedman,2013) Hitler İkinci Dünya Savaşı'nda başta Bakü olmak üzere Kafkasya petrol yataklarını, "Edelweiss" diye adlandırılan planıyla ele geçirmeye çalıştı. Zira Kafkas petrolünü Alman İmparatorluğu'nun kendi kendine yeterli olması ve böylece yenilmez olması konusunda temel unsur olarak görüyordu. (Aras,2008: 26) Hitler, Sovyetler Birliği'nin son askeri güç yedeklerini petrol yataklarının korumak için tüketeceğinden emindi ve kuşkusuz, bundan sonra da zafer onun olacaktı. Buna tamamen inanmış olarak on beş bin güçlü kuvvetli adamdan oluşmuş bir Teknik Petrol Tugayı kurdu ve tugaya Rus Petrol Sanayisini düzenleme ve işletme görevini verdi. (Yergin, 2014: 332)

Ancak işler Hitler'in istediği gibi gitmedi. Bozuk altyapısı ile Rusya topraklarında hesaplanandan çok daha fazla yakıt tüketiyordu. Yüksek Kafkas dağlarında ikmal olanakları çok zorlaşmıştı. Bu sebeple Alman ordusu Kafkas dağlarında sıkışıp kaldı. Bu arada Stalingrad'da savaşan 6. Ordunun durumu da iyi değildi. 6. Ordunun başında bulunan Mareşal von Manstein Kafkas cephesinden çekilmeyi ve oradaki kuvvetlerin kendi emrine verilmesini istemişti. Hitler bunu kabul etmedi ve mareşale şu cevabı verdi : " Tüm sorun Bakü'yü almaktır. Bakü petrolünü ele geçirmedikçe, savaşta yenilmiş sayılırız." (Yergin, 2014: 333)

İkinci Dünya Savaşı boyunca Azerbaycan petrol üretimi ise şu şekilde gerçekleşmiştir: 1941'de 25,4, 1942'de 15,8, 1943'de 12,6, 1944'de 11,8 ve 1945'de 10,4 milyon ton. (Aras,2008: 26)

Savaştan sonraki yıllarda Hazar bölgesinde petrol üretiminde düşüş başlamıştır. Bunun sebebi sürekli üretim yapılan sahil şeridindeki rezervlerin tükenmesi, yeni yataklardan üretimin pahalı olması ve özellikle Sibirya bölgesinde yapılan yeni keşifler olmuştur.

Soğuk savaş boyunca dünyanın gözünden uzak kalan Hazar bölgesi, Sovyetlerinde üretimi Sibirya'ya kaydırması ile petrol konusunda dünyanın en eski üretim yerlerinden biri olmasına rağmen, Sovyet sonrası dönemde el değmemiş yataklar olarak görülmüştür.

1.3.3 Sovyet Sonrası Hazar Petrolleri

ABD Dışişleri Bakanlığı Enerji Enformasyon İdaresi (EIA) verilerine göre Hazar havzasında 48 milyar varil petrol ve 8,26 trilyon m^3 kanıtlanmış ve muhtemel doğalgaz rezervi mevcuttur. Bu kaynaklardan çoğunluğu Hazar Denizi altında ya da kıyılara çok yakın bölgelerde bulunmaktadır. EIA tahminlerine göre petrolün %41'i yani 19,6 milyar varili ve doğalgazın %36'sı yani 3 trilyon m^3'ü Hazar Denizinin altındadır. Hazar denizi altında petrol rezervlerinin çoğu kuzey kıyılarda, doğal gazın çoğunluğu ise güney kıyılarda bulunmaktadır. Bu miktara ek olarak %35 petrol (16,6 milyar varil), %45 doğalgaz (3,7 Trilyon m^3) denizden içeri doğru 100 millik alanda, bilhassa Rusya'nın Kuzey Kafkasya kesiminde bulunmaktadır. Geri kalan 12 milyar varil petrol ve 1,6 Trilyon m^3 doğalgaz daha iç kesimlere özellikle Azerbaycan,

Kazakistan ve Türkmenistan topraklarına yayılmaktadır. (EIA Caspian Sea Region, 2013: 8)

Bölge geçtiğimiz on yıllık dönemde dünya petrol üretimindeki payını giderek arttırmıştır. 2010 yılında bölgedeki 4 ülke sadece toplam dünya üretiminin %1,8'ini sağlıyordu. 2012 yılı sonunda ise bu rakam dünya toplam üretiminin %3,4'üne çıkarken Hazar bölgesinde günlük toplam üretim 2,9 milyon varile çıkıyordu. (Macit,2014: 6) EIA, Hazar bölgesinde günlük ortalama petrol üretimini 2012 yılı için 2,6 milyon varil olarak veriyor. Bu miktarın yaklaşık %35'i offshore üretimden gelmekte. Geri kalan kısmı ise kıyı kesimlerinde üretilmektedir. (EIA Caspian Sea Region,2013: 11)

1.4 Hazar Havzası Ülkelerinin Enerji Kaynaklarının Durumu

1.4.1 Azerbaycan

Azerbaycan'da petrol üretimi tarihi çok eskilere gitmektedir. Dünyanın ilk parafin fabrikası 1823 yılında Azerbaycan'da açılmıştır. Azerbaycan'daki Neft Taşları petrol üretim sahası dünyada denizde açılan ilk petrol kuyusudur. 1951 yılında üretime başlayan kuyu günümüzde hala aktif olarak çalışmaktadır. (EIA Azerbaycan Raporu,2014: 3)

Azerbaycan'da üretimi çeşitlendirme çalışmalarında karşın milli gelirin %50'sini enerji sektörü sağlamaktadır. İhracatın %93'ünü petrol ve doğalgaz oluşturmaktadır. (Macit,2014: 6) Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervi EIA verilerine göre 7 milyar varildir. Azerbaycan günlük 881.000 varil petrol üretimi yapmaktadır. (EIA Caspian Sea Region,2013: 14) Doğalgaz rezervi 0,9 trilyon m^3, günlük üretim ise 16,2 milyar m^3. (BP Review, 2014) Bu rezervlerin Hazar denizinde üretilen kısmı 15 milyar m^3. (EIA Caspian Sea Region,2013: 14)

Harita 2: Hazar Bölgesi'nde Petrol ve Doğalgaz

Kaynak: EIA, Hazar Raporu

Ülkenin en büyük hidrokarbon yatakları Hazar Denizi içerisinde, özellikle Azeri-Çırak-Güneşli (AÇG) bölgesinden çıkarılmaktadır. Bölge 2013 yılında Azerbaycan'ın çıkartmış olduğu petrolün %75'i bu bölgeden sağlamıştır. Aynı şekilde bölge Azeri petrol rezervinin %70'ini barındırmaktadır. Toplamda 5 milyar varil rezerv olduğu tahmin edilmektedir. (EIA Azerbaycan Raporu,2014: 3) 29 Ocak 2014 tarihinde Batı Çırak bölgesinde de üretime başlanmıştır. (BP Review, 2014)

Tablo 2: Hazar Ülkeleri Günlük Petrol Üretim Miktarları*

	2009	2010	2011	2012	2013	2012-2013 Yıllık Değişim	2013 Yılı Dünya Üretim Payı
Azerbaycan	1014	1023	919	872	**877**	0.4%	1.1%
Kazakistan	1664	1740	1758	1724	**1785**	3.5%	2.0%
Rusya Federasyonu	10139	10365	10510	10643	**10788**	1.3%	12.9%
Türkmenistan	211	217	217	222	**231**	4.1%	0.3%
İran	4249	4356	4358	3751	**3558**	-6.0%	4.0%

*Bin Varil

Kaynak: BP 2014 Yılı Dünya Enerji Görünümü İstatistik Çalışma Kitabı

1.4.2 Kazakistan

1911 yılından bu yana petrol üreticisi olan Kazakistan, Eski Sovyet ülkeleri arasında hem ikinci büyük petrol rezervlerine sahiptir hem de ikinci büyük petrol üreticisidir. Ülkenin 2014 yılında günlük petrol üretim miktarı günlük 1,7 milyon varildir. Kazakistan'ın 2013 yılı gayri safi milli hasılası 243,6 milyar dolar ve mal ihracatı 82,5 milyar dolardır. İhracatın yüzde 75,8'i yani 62,6 milyar doları petrol ve doğalgaz ürünlerinden oluşmuştur. (Anadolu Ajansı, 2014) Ülkenin en önemli üretim yatakları Tengiz, Karaçanak ve Kaşagan bölgelerindedir. (EIA Kazakistan Raporu,2014: 1)

Uzmanlar bir petrol yatağına sahip Kaşagan' da 30 milyar varil gibi astronomik bir rezerv olduğuna inanıyorlar. Kazak hükümeti, nesnel olmasa da, iyimser bir

yaklaşımla bu miktarın 50 milyar varil olduğunu tahmin ediyor. (Kleveman,2004: 85) Üretime başlandıktan 2 hafta sonra denizden karaya bağlanan boru hatlarındaki sızıntılar gerekçe gösterilerek üretimin süresiz olarak durduğu Kaşagan' da petrol ve doğalgaz boru hatlarının tamamının değiştirilmesine karar verildi. 2001 yılında başlanan ve bugüne kadar 50 milyar dolara yakın yatırım yapılan Kaşagan Projesi'nde yeni boru hatlarının inşasının tamamlanması ardından yeniden üretime başlanmasının 2016'ın ikinci yarısını bulabileceği belirtiliyor. (Anadolu Ajansı, 2014)

EIA, Kazakistan'ın kanıtlanmış petrol miktarının 31,2 milyar varil, doğalgaz rezervinin 3 trilyon m^3 verirken bu miktardan 15,7 milyar varil petrol ve 1 Trilyon m^3 doğalgazın denizde bulunduğunu söylemektedir. (EIA Caspian Sea Region, 2013: 14)

Kazakistan'ın günlük petrol üretimi 1.387.000 varil olarak hesaplanırken, bunun 3000 varili Hazar denizi kaynaklarından sağlanmaktadır. Doğal gaz üretimi 2011 verilerine göre tamamen deniz harici yataklardan sağlanmaktadır. (EIA Caspian Sea Region,2013: 12) Ancak Kaşagan bölgesindeki üretimle bu rakamlarda değişiklik olacaktır. Zira Kaşagan' ın günlük üretiminin 1,5 milyon varil olması beklenmektedir. (Macit,2014: 14)

1.4.3 Türkmenistan

Türkmenistan dünyanın en büyük altıncı doğalgaz rezervine sahip ülkesi ve Avrasya'da Rusya'nın arkasından ikinci büyük doğalgaz üreticisi konumunda bir ülke. (EIA Türkmenistan Raporu,2015: 1) Türkmenistan, 2013 verilerine göre 600 milyon varil kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir, günlük petrol üretimi 231,000 varil civarındadır. Doğalgaz rezervi ise 17,5 Trilyon m^3'tür. Günlük doğalgaz üretim miktarı ise 62,3 milyar m^3'tür. Bu rakam dünya doğalgaz üretiminin sadece %1,8'lik kısmını oluşturmaktadır. (BP Review, 2014) Türkmen hükümeti bu sayısı dörde katlayarak 2030 yılında 250 milyar m^3 üretim yapmayı planlamaktadır. (Macit,2014: 12) Bu miktarlardan petrolün %57,8'i Hazar Denizinde bulunurken, doğalgazın %12,8'i Hazar Denizi'nde bulunmaktadır. (EIA Caspian Sea Region,2013: 11)

1.4.4 İran

İran dünyanın en büyük kanıtlanmış petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerinden biridir. Doğalgaz rezervleri açısından dünyada ilk sırayı alan İran, petrol rezervinde 157 milyar varil ile dördüncü sırada yer almaktadır. İran ayrıca petrol üretiminde ilk 10 içerisinde yer alırken, doğalgaz üretiminde ilk beş ülke arasındadır. İran'ın günlük petrol üretimi 3,5 milyon varildir. (BP Review, 2014)

Tablo 3: Hazar Devletleri Yıllık Doğal Gaz Üretim Miktarları*

	2009	2010	2011	2012	**2013**	2012-2013 Yıllık Değişim	2013 Yılı Dünya Üretim Payı
Azerbaycan	14.8	15.1	14.8	15.6	**16.2**	3.8%	0.5%
Kazakistan	16.4	15.9	17.5	18.4	**18.5**	0.8%	0.5%
Rusya Federasyonu	527.7	588.9	607.0	592.3	**604.8**	2.4%	17.9%
Türkmenistan	36.4	42.4	59.5	62.3	**62.3**	0.4%	1.8%
İran	144.2	152.4	159.9	165.6	**166.6**	0.8%	4.9%

*Milyar Küp Metre

Kaynak: BP 2014 Yılı Dünya Enerji Görünümü İstatistik Çalışma Kitabı

İran petrol ve doğalgaz üretiminin çoğunu ülkenin güney batı kesimlerinden ve Basra Körfezinden sağlamaktadır. Hazar Deniz'inde ya da kıyısında kayda değer bir kaynağı bulunmamaktadır.

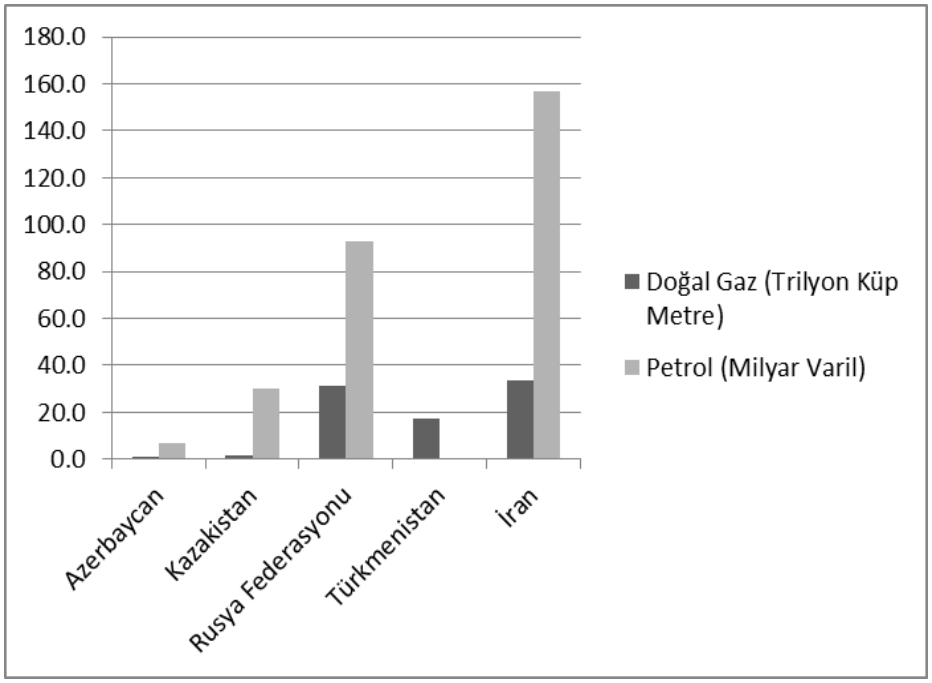
Hazar Deniz'inde toplam rezervinin binde üçü oranında bir değer olan 0,5 milyar varillik petrol rezervi bulunurken, doğalgaz rezervi toplam rezervinin binde

birinden daha az bir değerdedir. Bu da sadece 28,3 milyon m^3 'tür. (EIA Caspian Sea Region,2013: 14)

Şu anda İran'ın Hazar Deniz'inde yapmış olduğu her hangi bir üretim yoktur. İran 2011 yılında bulunan ve 100 milyon varillik rezerv bulunan Serdar/Şengal üretim sahasında hak iddia etmektedir. Iran Petrol bakanlığı Hazar denizi kıyısına bir rafineri kurarak bu sahadan sağlayacağı petrollü işlemeyi planlamaktadır. Ancak bölge komşu Azerbaycan ve Türkmenistan'la itilaf halinde olduğundan üretim mevcut değildir. (EIA Caspian Sea Region,2013: 12)

İran, Hazar kıyısında bulunan Neka Limanı aracılığıyla takaslama (swap) anlaşmaları gereği Hazar'ın diğer ülkelerinden petrol ithal etmektedir. Liman 2003 yılında yapılmış ve toplam kapasitesi 1 milyon varildir. Günlük 100,000 varil petrol karşılayabilmektedir. Liman 2011'den beri faal halde değildir. Daha önceleri Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'dan petrol kabul etmekteydi. Aldığı ham petrolü Tahran ve Tebriz'de işlemekteydi. İran anlaşma gereği aynı miktarda petrolü Basra Körfezinden ihraç etmekteydi. (EIA Country Analysis Brief: Iran,2014: 18)

Grafik 1: Kanıtlanmış Petrol ve Doğalgaz Rezervleri (2013 Yıl Sonu)

Kaynak: BP 2014 Yılı Dünya Enerji Görünümü İstatistik Çalışma

1.4.5 Rusya

Rusya dünyadaki ana petrol ve doğalgaz üretici ülkelerin arasında yer almaktadır ve ekonomisi büyük oranda enerji sektörüne dayanmaktadır. Federal bütçenin %52 gelirini gaz ve petrol oluştururken, toplam ihracatının %70'inden fazlasını yine petrol ve doğalgaz oluşturmaktadır. (EIA Country Analysis Brief: Russia,2014; 1)

Rusya, Suudi Arabistan ve ABD'den sonra, dünyanın üçüncü petrol üreticisi ülkedir. Rusya Federasyonu 93 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir ve günlük olarak 10,8 milyon varil üretim yapmaktadır. (BP Review, 2014)

Rusya'nın Hazar havzasında yaptığı petrol üretiminin çoğunluğu Kuzey Kafkasya bölgesinde Krasnodar, Stavropol ve Çeçenistan bölgelerindedir. Bu bölgenin günlük üretimi yaklaşık 65,000 varildir. 2010 yılında Rusya'nın Lukoil Şirketi, ilk defa Hazar Denizi içerisinde, Yuri Korchagin isimli üretim sahasında, petrol üretmeye başlamıştır. Korchagin üretim sahası dünyada ilk defa, Kuzey Hazar Denizi'nin zorlu koşullarına karşı koruma sağlamak için buz sınıfı yüzen depo gemilerin kullanıldığı alandır. Petrol 36 mil boyunca deniz altı boru hattında geçerek yüzen petrol tanklarına ulaşır. *Rusya'nın Hazar havzasında sağladığı günlük petrol, toplam üretiminin %1 kadardır.* (EIA Caspian Sea Region,2013; 14) Kuzey Hazar'da Rusya'nın keşfettiği diğer yataklar ise Khvalynsoye, Rakushechnoye, Sarmatskoye ve Zapadno Rakushechnoye'dir. (EIA Country Analysis Brief: Russia,2014: 5)

Oil ve Gaz Journal verilerinde göre, Rusya dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahiptir. 47,8 milyon m^3'lük rezerv ile dünya rezervinin dörtte biri Rusya'dadır. Bu rezervin büyük çoğunluğu Sibirya'da Yamburg, Urengoy ve Medvezh bölgelerindedir ve toplam rezervin %40'ını barındırmaktadır. Kuzey Kafkasya toplam üretimin sadece %0,1'ini sağlamaktadır. (EIA Country Analysis Brief: Russia,2014: 5) Rusya'nın Hazar'ın kuzeyinde üretim yaptığı her hangi bir doğalgaz rezervi bulunmamaktadır.

1.5 Hazar'da Balıkçılık

Hazar'ın ekonomik kaynaklarından bir diğeri Hazar'da mevcut bulunan balık türleridir. Hazar'da bulunan balık türlerinin yedisi tüketim ve ilaç sanayinde kullanılan mersin (Nere) balığının türleridir. Önemli bir balık türü de Kızıl balıktır. (EIA Country Analysis Brief: Russia,2014: 34)

Hazar bölgesinde, canlı kaynaklar problemi şimdilik çözümsüz bir haldedir. Temel ilgi ise Hazar balık stoklarındaki geniş miktar ve çeşitliliktir. Hazar denizinin barındırdığı 123 balık türünden 30 çeşidi yüksek ekonomik değere sahiptir. Hazar Çevre Programına göre Hazar Denizi'nden yılda 500-600 bin ton balık tutulmaktadır. Bu türler çoğunlukla beluga, starlet ve göç eden deniz türlerinden ringa balığı, turna, mercan, carp, kedibalığı ve kızılgöz. Bu türlerin en geniş ticari değere sahip olan mersin balığıdır. (Janusz-Pawletta,2015: 83)

Mersin balığı havyar üretiminde kullanılıyor ve dünyada üretilen havyarın %90'ı Hazar'dan elde ediliyor. Yasadışı avlanma ve kirlilik nedeniyle, yakalanan balık sayısı 1970'lerin sonundaki 30,000 tonluk düzeyden, 2000 yılında 550 tona düşmüş durumda. (Kleveman,2004: 84)

İKİNCİ BÖLÜM

2 DENİZ HUKUKUNA GÖRE HAZAR'IN DURUMU

Hazar'ın statüsü ile ilgili sorun Hazar'ın bir "kapalı deniz" mi yoksa "göl" mü olduğu konusunda düğümlenmektedir. Zira kapalı deniz ya da göl kabul edilmesinin farklı hukuksal sonuçları olacaktır. Hazar'ın kapalı deniz veya göl olduğu şeklindeki bu iki yaklaşımın dışında üçüncü bir görüş olarak, Hazar'ın "özel bir su havzası" olduğu görüşü de ileri sürülmektedir.

Harita 3: 2014 Astarhan Zirvesi'nde Kararlaştırılan Uygulama Şekli

Kaynak: Luke Coffey, Heritage.org

Ayrıca her durumda Hazar, "açık deniz" olarak kabul edilemeyeceği için sadece Hazar'a kıyısı bulunan devletler de (konumuz bakımından Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan), "sahili bulunmayan devletler" grubunda yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu ülkelerin açık denizlere kıyısı olmadığı, Hazar da "açık deniz" kabul edilmediği ve bu ülkelerin de Hazar'dan başka kıyıları bulunmadığı için, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan "sahili bulunmayan devletler" kategorisinde yer almaktadır. (Terzioğlu, 2008: 33)

Uluslararası belgelere başvurulduğunda öncelikle karşımıza çıkan metin 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'dir. (BMDHS) 10 Aralık 1982 tarihinde imzalanan bu sözleşme 16 Kasım 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşmayı Hazar'a kıyısı olan devletlerden Rusya Federasyonu ve İran imzalarken, sadece Rusya Federasyonu tarafından 12 Mart 1997'de onaylanmıştır. (http://www.un.org/Depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm#The)

Kıyıdaş devletlerin hiç biri bu anlaşmayı imzalamadığı için anlaşma hükümleri ile bağlı kabul edilemezler. Her ne kadar devletlerin hiç biri bu anlaşmayı imzalamamış olsa da, bu devletler sözleşmenin yapılageliş kaynaklı (nitelikli) ve itiraz etmedikleri hükümleri ile yine de bağlıdırlar. (Abdullayev,1999: 266) Örneğin Üçüncü Deniz Hukuku Konferansının aktif bir katılımcısı olan Türkiye BMDHS'ni imzalamamış ve onaylamamıştır, dolayısıyla sözleşme hükümleri Türkiye'yi bağlamaz. Türkiye, BMDHS'ye taraf olmamakla birlikte, Sözleşme'nin deniz çevresinin korunmasına ilişkin düzenlemeleri konusunda olumsuz bir tutum içinde görünmemektedir. BMDHS'nin deniz çevresinin korunmasına ilişkin hükümlerinin örf ve adet hukuku kuralı niteliği kazanması durumunda, söz konusu kurallara yönelik herhangi bir itiraz yöneltilmemiş olduğu durumlarda, Türkiye'nin söz konusu kurallarla bağlı sayılmasına herhangi bir hukuksal engel bulunmamaktadır. (Güneş Anlar, 2007: 13)

Kıyıdaş devletlerden BMDHS'nin Hazar denizine uygulanmasını isteyen ülkelerde mevcuttur. Kazakistan BM'lere gönderdiği 3 Ekim 1997 tarihli beyanatta şu şekilde ifadede bulunmaktadır:

"*Kazakistan'ın pozisyonu, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin bireysel hükümlerinin genişletilerek ve Hazar'ın belli özelliklerini göz önüne alarak uygulanması gerektiğidir*." (UN Doc. A/52/424)

Üzerinde görüşmelerin sürdüğü "Hazar Denizi'nin Statüsü Anlaşması" nın taslak metninin 5. Maddesinde konu aşağıdaki şekilde ele alınmaktadır:

Paragraf 1:

"Hazar Denizi'nin su sütunu, karasuları ve balıkçılık bölgesi (Azerbaycan'ın önerisi) ya da ulusal yetki alanı bölgeleri (Rusya'nın önerisi) olarak bölümlere ayrılır ve su alanı, tarafların ortak kullanımına bırakılmış, ticaret gemilerinin seyrüsefer serbestisi ve balıkçılık serbestisi olan [Azerbaycan Önerisi] ya da seyrüsefer serbestisi ve kabul edilmiş balıkçılık normları [Rusya Önerisi] ve çevrenin korunmasının garanti edildiği alandır."

"Hazar Denizi'nin su sütunu; karasuları, balıkçılık bölgesi ve açık deniz olarak ayrılmalıdır. [Kazakistan ve Türkmenistan'ın önerisi]"

"Hazar denizinin su sütunu, seyrüsefer serbestliğinin, kabul edilmiş balıkçılık normlarının ve çevrenin korunmasının kabul edildiği, ulusal bölgelerden oluşur.[İran'ın Önerisi]"

Paragraf 2:

"Deniz yatağı ve toprak altı, kaynakların işletme ve deniz yatağı ve toprak altının kaynaklarının işleme ile ilgili diğer yasal aktiviteler ilgili hakkını kullanma amacıyla sınırlandırılacaktır [İran tarafından itiraz]"(Janusz-Pawletta,2015: 62)

2.1 Kapalı Deniz Görüşü

BMDHS'nin 122. Maddesi "kapalı deniz" kavramını şu şekilde açıklamıştır: "İş bu Sözleşmenin amaçları uyarınca "kapalı veya yarı kapalı deniz" den, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile iki veya daha çok

devletin karasularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlaşılır." (BMDHS m.122)

Tanıma göre bir denizin "kapalı" veya "yarı-kapalı" olmasını belirleyen unsur "dar çıkış" tır. Böyle bir dar çıkışın bulunması durumunda "yarı-kapalı deniz", bulunmaması durumunda ise "kapalı deniz" söz konusu olacaktır. Tanımda geçen "dar çıkış", Hazar açısından düşünülürse Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarıdır. Bununla birlikte kapalı ya da yarı-kapalı deniz olsa da hukuksal statüsünde bir farklılık olmayacaktır. (Terzioğlu, 2008: 34) Uluslararası hukuka göre denizler her biri farklı hukuksal kurallara tabi olan alanlara bölünmektedir. Bunlar

i. İç Sular
ii. Karasuları
iii. Açık deniz (Malunczuk, 2002: 173)

Uluslararası deniz alanını oluşturmakla birlikte kıyı devletinin belirli birtakım egemen haklara sahip olduğu alanlar şunlardır:

i. Bitişik bölge;
ii. Balıkçılık bölgesi;
iii. Kıta sahanlığı;
iv. Münhasır ekonomik bölge. (Pazarcı, 2009: 276)

2.1.1 Karasuları

Karasuları, bir kıyı devletinin kara ülkesini çevreleyen ve uluslararası hukuka uygun olarak açıklara doğru belirli bir genişliğe kadar uzanan kıyı devletine ait deniz kuşağına verilen addır. (Pazarcı, 2009: 258) Bir başka tanımda ise Karasuları "kıyı ile veya duruma göre iç sularla açık deniz arasında kalan ve genişliği her devletin iç mevzuatına göre tespit edilen deniz parçasıdır." (Kuran,2009: 55)

Karasularının tanımı yapılırken sıkıntıya düşülmemekle beraber sınırlarının belirlenmesinde, özellikle karşılıklı kıyı bulunan denizlerde sıkıntı yaşanmaktadır. Çünkü karasuları üzerinde ileri sürülen genel tez, kıyı devletinin ülkesinin bir parçası olduğudur. 1930 yılında toplanan I. La Haye konferansından çıkan sonuç;

karasularını kıyı devletinin kara parçasının bir kesimi sayan ve kıyı devletinin egemenliği altında bulunduğunu kabul eden doğrultuda olmuştur. (Kuran,2009: 58)

1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi 1. Maddesinin birinci fıkrası ülkenin bir parçası olduğunu belirtmektedir;

"*Bir devletin egemenliği kara ülkesinin ve iç sularının ötesinde kıyısına bitişik ve karasuları olarak tarif edilen bir deniz kuşağını kapsar."* (Kuran,2009: 59/279)

Aynı görüşü, 1982 BMDHS'nin "Karasuları ve Bitişik Bölge" başlığı madde 2'de bulmak mümkündür;

"*Sahildar devletin egemenliği kara ülkesinin ve iç sularının ötesinde ve bir Takımada Devleti söz konusu olduğunda, takımada sularının ötesinde karasuları denilen bir bitişik deniz bölgesine kadar uzanır*." (1982 BMDHS m.2/1)

Aynı maddenin 2. Fıkrasında karasularının üstünde bulunan hava sahası ile altında yer alan deniz yatağının ve toprak altının da kıyı devletinin egemenliğine girdiğini kabul etmektedir. (1982 BMDHS m.2/2)

Karasuları üzerinde devletlerin egemenliği olduğu yazılsa da, gerek deniz hukuku sözleşmelerinde gerekse uygulamada ağırlıklı olarak benimsenen egemenlik teorisinin de kıyı devletine "mutlak" anlamda egemenlik yetkisi tanımadığı düşünülmektedir. (Kuran,2009: 59) BMDHS'nin 2. Maddesinin 3. Fıkrası "*Karasuları üzerindeki egemenlik işbu Sözleşmenin hükümlerinde öngörülen şartlar ve uluslararası hukukun diğer kuralları dâhilinde kullanılır.*" şeklinde düzenlenmiştir. (1982 BMDHS m.2/3) Uygulanan uluslararası hukuk kıyı devletinin karasuları üzerindeki ülkesel egemenliğine iki konuda kısıtlamalar getirmektedir:

i. Yabancı devletlerin gemilerine kimi koşullarla geçiş hakkı tanınması (Zararsız Geçiş Hakkı)

ii. Kıyı devletinin bu tür geçişleri ilgilendiren yargı yetkileri (Pazarcı, 2009: 261)

Uluslararası hukukun, devletin karasuları üzerindeki egemenlik yetkisine getirmiş olduğu sınırlamalar, tüm devletlerin deniz ulaşımının serbest ve kesintisiz olmasındaki ortak çıkarlarından kaynaklanmaktadır. (Kuran,2009: 60)

2.1.1.1 Karasularının Sınırlandırılması

Karasularının kabul edilen ve tespit edilmesi gereken üç sınırı vardır. Bunlar karasularının iç sınırı, dış sınır ve yan sınırıdır. Karasularının iç sınırı, karasularının kıyının neresinden başlayacağını gösterir. Karasularının dış sınırı karasularının nereden bittiğini ve açık denizalanı veya bitişik bölgenin başlangıç noktasını oluşturur. Karasularının yan sınırı ise, yan yana komşu olan kıyıdaş iki devletin deniz ülkesi üzerinde sınırlarını tespit etmelerini sağlar. (Kuran,2009: 60)

BMDHS'nin "Karasuları Genişliği" başlığını taşıyan 3. Maddesi şu şekildedir:

"Her devlet karasularının genişliğini tespit etme hakkına sahiptir; bu genişlik işbu Sözleşmeye göre tespit edilen esas hatlardan itibaren 12 deniz milini geçemez." (1982 BMDHS m.3)

Bu madde karasularının ölçülmeye başlandığı nokta olarak (iç sınır) "esas hatları" işaret etmektedir. Esas hat olarak iki yöntem kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi "normal esas hat" ikincisi ise "düz esas hattır." (1982 BMDHS m.5/m.7)

BMDHS'nin 5. Maddesinde "normal esas hat" şu şekilde tanımlanmaktadır;

"*İşbu sözleşmede aksine hüküm bulunmadıkça, karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı normal esas hat, sahildar devlet tarafından resmen kabul edilmiş büyük ölçekli deniz haritalarında belirtildiği şekliyle, sahil boyunca uzayan en düşük cezir hattıdır."* (1982 BMDHS m.5)[3]

[3] Hazar Denizi'nin Statüsü Anlaşması'nın taslak metninin 7(8). Maddesinde her devlet karasuları genişliğini esas hattan itibaren ölçer demekte ancak "normal" ya da "düz" esas hattın kullanımı ile ilgili bir açıklama getirmemektedir. Devletler ortak bir görüşe sahip olamamışlar farklı açıklamalar ileri sürmüşlerdir. Azerbaycan ve Kazakistan'ın önerileri şu şekildedir: Azerbaycan teklifi: "*Esas hat, devletlerin üzerinde anlaştığı 1/200.000 ölçekli aynı yılda basılmış haritada gösterilen hattır ya da bir kıyı devleti tarafından verilen coğrafi veri listesidir."* Kazakistan Teklifi*: "Esas Çizgi, taraf devletler tarafından kabul edilmiş haritaya göre çizilmiş çizgidir." (*Janusz-Pawletta, 2015; 63)

Kıyının fazla girintili çıkıntılı olması, kıyının yakınında adalar, kayalıklar veya sığlıklar bulunması durumunda, iç sınır kıyının uygun noktalarını birleştiren düz esas hatlar çizilerek tespit edilir. Aşağıdaki durumlarda "düz esas hat" yönteminin uygulanması mümkündür.

i. Körfezler
ii. Sular çekildiği zaman ortaya çıkan yükseltiler
iii. Limanlar
iv. Mercan adaları ya da serpilmiş kayalıklara sahip adalar
v. Çok girintili çıkıntılı kıyılar
vi. Akarsu (nehir) ağızları
vii. Kıyıya çok yakın takımadalar
viii. Doğal özellikleri nedeniyle kıyı çizgisinin çok değişken olduğu yerler (Kuran, 2009: 61)

Karasularının dış sınırı, her noktası esas hattın en yakın noktasından karasularının genişliğine eşit uzaklıkta bulunan hattan oluşur. (1982 BMDHS m.4) BMDHS ile kıyı devletlerine 12 mile kadar varan bir karasuyuna sahip olma hakkı, ilke olarak tanınmaktadır. Ancak, kıyı devletine tanınan bu takdir hakkının, coğrafi ve hukuksal nedenlere bağlı olarak, bir takım kısıtlamalara uğraması olasılığı da her zaman vardır. (Pazarcı, 2009: 259)

12 mile kadar karasuyu genişliği saptamak haklarının bulunduğunun bildirilmesi, böyle bir hakkın kullanımının tümüyle ilgili kıyı devletinin egemenlik hakları içinde bulunduğu anlamına gelmemektedir.

BMDHS 15. Maddesi Sahilleri bitişik veya karşı karşıya olan devletler arasında karasularının sınırlandırılması konusunu ele almış ve bu tür durumlarda aralarında anlaşma olmadıkça, bu devletlerden ne birinin ne de diğerinin orta hattın ötesine geçme hakkı olmadığı belirtilmiştir. Yine madde 300'de sözleşmede tanınan hakların, yetkilerin ve serbestilerin hakkın kötüye kullanılmasını oluşturmayacak biçimde kullanılması gerektiği belirtilmiştir. (1982 BMDHS. m.15/m.300)

Hazar kapalı deniz statüsünde kabul edilirse, bağımsızlığını kazanan yeni devletler "coğrafi bakımdan elverişsiz devlet" olarak değerlendirilecektir. BMDHS,

coğrafi bakımdan elverişsiz devletler komşu devletlerin münhasır ekonomik bölgelerinde bir takım koşullarla avlanabileceğini öngördüğü gibi (madde 70), yine bu tür devletlerin doğal kaynakların araştırılması ve işletilmesinde işbirliği yapmasını öngörmektedir. (madde 123). Kapalı ve yarı kapalı denizlere komşu devletler arasında deniz alanlarının sınırlandırılması bölgenin bu durumuyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle, kimi devletlerin sınırlandırma konusunda denizin kapalı ya da yarı kapalı niteliği üzerinde durarak, geniş alanlar için öngörülen sınırlandırma yöntem ve ilkelerinin bu tür denizlerde uygulanamayacağını ve sınırlandırmanın ileri bölgeye özgü verilere göre değerlendirilmesini ileri sürdükleri görülmektedir. (Pazarcı, 2009: 250)

Her devlet karasularının sınırlandırılması kendi iç hukuk mevzuatında yapmasına rağmen, bu işlemin sonucu doğrudan doğruya uluslararası bir nitelik taşımaktadır. Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) İngiltere ve Norveç arasındaki Balıkçılık Davasına ilişkin 18.12.1951 tarihli kararında ve İngiltere ile İzlanda arasındaki Balıkçılık davasına ilişkin 25.07.1974 tarihli kararında şöyle demektedir:

"Deniz alanlarının sınırlandırılmasının daima bir uluslararası yönü vardır. Bu hiç bir zaman kıyı devletinin iç hukukunda açıklandığı biçimiyle tamamen onun iradesine bağlı olamaz. Sınırlandırma işleminin bu konuda sadece kıyı devletinin yetkili olması sebebiyle tek taraflı bir işlem olması gerektiği zorunlu ise de, sınırlandırmanın diğer devletlere karşı geçerliliği uluslararası hukuku ilgilendirmektedir." (Kuran, 2009: 77)

1 Ocak 1994 itibari ile 128 devlet karasularını genişliğini 12 mil veya daha az belirlerken, sadece 17 devlet daha geniş olarak bildirmiştir. (Malanczuk, 2002: 180)

Kıyı devletlerinin karasularındaki haklarını Malanczuk kitabında şu şekilde sıralamıştır;

i. Karasuları deniz yatağı ve toprak altı kaynaklarını işletme ve balıkçılık konusunda münhasır haklar.
ii. Gemilerin aksine, yabancı hava araçlarının karasuları üzerindeki hava sahasından zararsız geçiş hakkı bulunmamaktadır.

iii. Kıyı devletinin karasuları içerisinde limanlar arasından mal ve yolcu taşıma hakkı bulunmaktadır. (Kabotaj Hakkı)

iv. Kıyı devleti savaş zamanında tarafsızsa, savaşan taraflar, kıyı devletinin karasularında çatışmaya giremezler ve ticaret gemilerine el koyamazlar.

v. Kıyı devleti seyrüsefer, sağlık, gümrük vergisi ve göç hakkında yabancı gemilerin uyacağı kurallar koyabilir.

vi. Kıyı devleti ticaret gemileri üzerinde zararsız geçiş hakkı sırasında bazı kurallar çerçevesinde tutuklama yetkisine sahiptir. Savaş gemileri ile ilgili olarak aynı yetkilere sahip değildir. Fakat BMDHS'nin 30. maddesine göre "*Bir savaş gemisinin sahildar devletin karasularından geçişe ilişkin kanunlarına ve kurallarına uymaması ve bunlara uyması konusunda kendisine yapılan talebi dikkate almaması halinde, sahildar devlet bu geminin derhal karasularını terk etmesini isteyebilir*." (Malanczuk,2002: 177-178)

2.1.2 Bitişik Bölge

Bitişik bölge, karasularına bitişik olan ve kıyı devletinin belirli bir uzaklığa kadar birtakım denetleme yetkileri kullandığı deniz alanını belirlemektedir. 1958 Cenevre KBBS, bitişik bölge genişliğini karasularının ölçüldüğü esas çizgiden başlayarak en çok 12 mil olarak saptamıştır. 1982 BMDHS ise, bu genişliği en çok 24 mil olarak benimsemektedir. Ancak, belirli bir bitişik bölgenin gerçek genişliğinin sözü edilen uzaklıklardan karasuları genişliği çıktıktan sonra kalan deniz şeridi olduğunu gözden kaybetmemek gerekmektedir. (Pazarcı, 2009: 275)

Bitişik Bölge, hukuki olarak ilk kez 1958 tarihli Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesinin 24. maddesinde tanımlanmıştır. Bu tanım, genişlik konusunda yapılan bir değişiklik dışında 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin 33. maddesinde aynen benimsenmiştir. 1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesinin 24. maddesinde aşağıdaki hüküm yer almaktadır.

"*1. Kıyı devleti, karasularına bitişik olan açık denizin bir bölgesinde,*

a. Gümrük, maliye, göç veya sağlık konusundaki düzenlemelerinin ülkesinde veya karasuları içinde ihlalini önlemek;

b. Yukarıdaki düzenlemelerin ülkesinde veya karasuları içinde vuku bulan ihlallerini cezalandırmak için; gerekli olan kontrolü icra edebilir.

2. Bitişik bölge, karasuları genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hattan itibaren 12 mili geçemez.

3. İki devletin kıyılarının karşı karşıya veya yan yana olduğu durumlarda bu iki devletin hiçbirisi, aralarında aksine anlaşma olmadıkça, bitişik bölgesini her noktası iki devletin karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatlar üzerindeki en yakın noktalardan eşit uzaklıkta olan orta hattın ötesine geçiremez." (Kuran,2009: 191)

Kıyı devletinin bitişik bölge ilan ederek belirli birtakım yetkiler kullanması günümüze kadar yalnızca denizin su tabakasını ilgilendirmekteydi. Nitekim geleneksel olarak, kıyı devleti, tartışmasız bir biçimde, yalnızca dört konuda denetleme ve cezalandırma yetkilerini kullanma hakkına sahiptir: i) gümrük; ii) maliye; iii) sağlık; iv) göç.

Uygulamada, tartışmalı olmakla birlikte, devletlerin güvenlik amacıyla bitişik bölge ilan ettikleri de sıkça rastlanılan bir durumdur. Kıyı devletinin bitişik bölgede kullanabileceği yetkiler ise, devletin ülkesinde, iç sularında ya da karasularında geçerli olan ve belirtilen konulardaki mevzuatına aykırı davranılmasını daha bitişik bölgede iken önlemek; eğer anılan bu alanlarda suç işlenmişse de, bunları işleyenleri bitişik bölgede yakalayıp cezalandırmaktır. (Pazarcı, 2009: 276)

Kıyı devleti karasularında egemenliğine ilişkin tüm yetkilerini kullanabilirken, bitişik bölgede sadece korunması istenen menfaatlerle ilgili yetkiler kullanabilir. Bu bakımdan, bitişik bölge karasularından iki önemli nokta da farklı bir özellik göstermektedir. Birincisi, karasuları kıyı devletinin deniz ülkesinin bir parçasıdır; bitişik bölge açık denizin bir parçasıdır. İkincisi; kıyı devleti karasuları üzerinde tam yetkidir. Yasama, yürütme ve yargıya ilişkin tüm yetkilerini kullanabilir. Buna karşılık bitişik bölgede kıyı devletinin yetkileri gerek 1958 ve gerekse 1982 sözleşmelerinde gümrük, maliye, sağlık ve göç konusundaki yetkilerle sınırlandırılmıştır. (Kuran, 2009: 191)

2.1.3 Balıkçılık Bölgesi

Balıkçılık bölgesi, geniş anlamında, balık avlanılması konusunda kıyı devletinin ülkesel yetkisi altına konulmuş deniz alanını belirtmektedir**.** Ancak, gerek balıkçılık bölgesinin genişliği gerekse de kıyı devletinin balık avlanmasına ilişkin olarak bu alanda kullanabileceği yetkilerin kapsamı yakın zamanlara kadar önemli gelişmelere konu olmuştur. Dolayısıyla, öteki deniz alanları kavramlarından bağımsız bir balıkçılık bölgesi kavramının varlığı ve özellikleri bir hayli tartışmaya yer vermiştir. (Pazarcı, 2009: 276)

Yaklaşık 1960 yılından bu yana kendi karasuları dışında özel balıkçılık bölgeleri ilan etmek devletler için bir eğilim olmuştur. Birleşik Krallık ve İzlanda arasındaki Balıkçılık yetki Alanı davasında, 1974'de toplanan Uluslararası Adalet mahkemesi, bir teamül hukuk kuralı olarak ülkelerin balıkçılık bölgelerin 12 mile çıkarmasına izin vermiştir. Bu 12 mil karasularını da içermektedir. Eğer bir devlet 3 millik karasuları ilan ederse 9 mil daha balıkçılık bölgesi ilan edebilir. Mahkeme sahil devletlerinin deniz bölgelerinin 12 mil ötesindeki alanlarda balıkçılığa haklarının olduğunu da saptamıştır. En azından İzlanda gibi ekonomisi bölgesel balıkçılığa bağlı olan ülkelere izin vermiştir. Fakat kıyı devleti diğer devletlerin bu alandaki balıkçılık faaliyetlerini dışlayamaz. (Malanczuk, 2002: 183)

Bugün münhasır ekonomik bölge kavramının uygulanan uluslararası hukukta bir yapılageliş kuralı olarak yerleşmiş bulunması nedeniyle bağımsız balıkçılık bölgesi kavramının yerini bu yeni kavrama bıraktığı gözlenmektedir. (Pazarcı, 2009: 276)

2.1.4 Kıta Sahanlığı

Coğrafi olarak kıta sahanlığı kavramı kıyı devletinin kara ülkesinin denizin altında süren doğal uzantısı olarak tanımlanmaktadır. (Kuran, 2009: 197)

Hukuksal olarak kıta sahanlığı kavramının, uygulanan bir hukuk kavramı olarak ortaya çıkması 28.09.1945'de ABD başkanı Truman'ın bir bildirisi ile olmuştur. Kıta sahanlığı ile ilgili ikinci aşama 1958 Cenevre Deniz Konferansı ile

varılan aşama olmuştur. (Pazarcı, 2009: 278) 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi 1. Maddesi kıta sahanlığını şu şekilde tanımlamaktadır;

"Bu maddelerin uygulanması bakımından, "kıta sahanlığı" terimi,

a. Kıyıya bitişik, fakat Karasuları sahasının dışında 200 metre derinliğe kadar olan su altı alanlarının deniz yatağını ve toprak altını, veya o derinliğin ötesinde, üstteki suların derinliğinin zikredilen alanların doğal kaynaklarını işletmeye imkân tanıdığı yere kadar uzanan yerleri,

b. Adaların kıyılarına bitişik olan benzeri su altı alanlarının deniz yatağı ve toprak altını ifade etmek üzere kullanılmıştır." (1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözl. md.1)

Sözleşmeye göre, kıyı devletinin kıta sahanlığının dış sınırı birbirinden farklı iki ayrı ölçüte göre saptanabilecektir: i) 200 metre derinlik ii) 200 metre derinlikten sonra, eğer bu bölge işletilebilirse, işletilme. (Pazarcı, 2009: 278)

1982 BMDHS ile işletilme imkanının bulunduğu derinlik kriterinin sınırlayan azami bir genişlik öngörülmüştür. Buna göre;

"Kıta Sahanlığı, kıta uzantısının en dış sınırına kadar, kara ülkesinin doğal uzantısı boyunca karasularının ötesine uzanan su altı alanlarının deniz yatağı ve toprak altını kapsar."

Genişliğin tespitinde kıta uzantısı 200 milden geniş ve 200 milden dar olan devletler arasında denge sağlanmasını öngören bir çözüm benimsenmiştir. Buna göre; kıta uzantısının 200 milden dar olduğu kıyılarda 200 mil, 200 milden geniş olduğu kıyılarda ise azami 350 mil veya 2500 m. derinlikten itibaren 100 deniz milidir. (Kuran, 2009: 199)

Sahildar devlet, kıt'a sahanlığı üzerinde araştırmada bulunmak ve buranın doğal kaynaklarını işletmek amacı ile egemen haklar kullanır. (1982 BMDHS m. 77/1) Bu haklarını kullanmasa bile kendisi rıza göstermeden hiç kimse bu alanda bu çeşit faaliyette bulunamaz.(1982 BMDHS m. 77/2) Bu haklar kıta sahanlığı

üzerindeki hava sahasını ve bu alanın üzerindeki suların hukuki rejimini etkilemez. (1982 BMDHS m. 78/1)

2.1.4.1 Kıta Sahanlığının Sınırlandırılması

1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi 6. Maddesi, kıyıları karşılıklı veya yan yana olan devletlerin kıta sahanlığını sınırının belirlenmesine ilişkin usulü belirlemiştir. Maddeye göre sınır iki devlet arasında anlaşma ile belirlenecektir. Anlaşma yoksa ve özel durumlar farklı bir sınırı gerektirmiyorsa sınır eşit uzaklık ilkesine göre orta hattır. (1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözl. M.6) Bu maddeye göre bir anlaşma söz konusu ise bir sorun gözükmemektedir, ancak anlaşma yoksa "özel durumlar" işin içine girmektedir ki bu özel durumlar ne olduğu maddede açıklanmamıştır.

İngiltere ile Fransa arasındaki Manş Denizi kıta sahanlığının sınırlandırılması uyuşmazlığında hakem mahkemesinin vermiş olduğu 30.06.1977 tarihli kararında, 1958 Sözleşmesi'nin 6. Maddesinde öngörülen "eşit uzaklık" ilkesi ve özel durumlar unsurlarının hakça ilkelere uygun bir sınırlandırmayı amaçladıkları belirtilmektedir. (Kuran, 2009: 202)

Kuzey Deniz Kıta Sahanlığı davasında, Uluslararası Adalet Divanı 1958 Sözleşmesinde bulunan 6. Maddenin bir yapılageliş kuralı olmadığını sözleşmeye taraf olmayan Batı Almanya'ya uygulanamayacağını belirtmiştir. (Malanczuk, 2002: 196)

1982 BMDHS kıyıdaş devletler arasındaki kıta sahanlığı sınırlandırma konusunu şu şekilde düzenlemiştir;

"Sahilleri bitişik veya karşı karşıya bulunan devletler arasında kıt'a sahanlığının sınırlandırılması, hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak amacıyla, Uluslararası Adalet Divanı Statüsünün 38. Maddesinde belirtildiği şekilde, uluslararası hukuka uygun olarak anlaşma ile yapılacaktır." (1982 BMDHS m. 83/1)

Görüleceği gibi, bu maddeye göre de, kıta sahanlığının sınırlandırılması kıyıdaş devletlerce anlaşma yoluyla, uluslararası hukuka uygun olarak, hakça bir sonuca varılacak biçimde gerçekleştirilmek zorundadır. Bu da, gerek bir anlaşma aracılığıyla gerek böyle bir anlaşmanın yapılmaması durumunda, barışçı yollar çerçevesinde sınırlandırılmanın hakça ilkelere göre gerçekleştirilmesi gerektiğinin kabulü olmaktadır. (Pazarcı, 2009: 281) Uygulamada ve mahkeme kararlarında kıta sahanlığı sınırlandırılmalarına ilişkin olarak üzerinde durulan hakça ilkeler öğeleri genellikle şunlardır: yer bilimsel öğeler, coğrafi öğeler, bölgede saptanmış başka sınırların varlığı, devletlerin yaşamsal çıkarları, bölgede ortak petrol yatağı varlığı, tarihsel hakların varlığı. (Pazarcı, 2009: 282)

2.1.5 Münhasır Ekonomik Bölge

Münhasır Ekonomik bölge, kıyı devletine karasuları esas hattından başlayarak 200 mil genişlikteki deniz alanında kalan su tabakası ile deniz yatağı ve onun toprak altında münhasır ekonomik haklar ve yetkiler tanıyan deniz alanıdır. (Kuran,2009: 215) BMDHS (mad.56) kıyı devletinin münhasır ekonomik bölge üzerinde, bir bölümü ekonomik nitelikte olan ve bir bölümü de bu deniz alanında kimi yetkilerin uygulanmasını içeren bir takım egemen haklara sahip olduğunu bildirmektedir.

Kıyı devleti münhasır ekonomik bölgesi üzerinde iki ana grupta toplayacağımız ekonomik nitelikli haklara sahiptir. Bu haklardan birinci grubu, 200 mile kadar varan gerek deniz yatağında ve toprak altında, gerekse su alanında kıyı devletinin doğal kaynaklar üzerinde münhasır olarak sahip olduğu haklara ilişkindir. İkinci grup ekonomik nitelikli haklar ise, bu deniz alanının işletilmesi ile öteki hakları içermektedir. (Pazarcı, 2009: 282) Kıyı devleti münhasır ekonomik bölgede ekonomik nitelikli haklar dışında üç ana konuda idari ve yargı yetkilerine sahiptir. Bu konular, her türlü tesis, araç yapay adaların bu alana yerleştirilmesi ve kullanılması deniz bilimsel araştırmaları ve deniz çevresinin korunması ve düzenlenmesidir. (Kuran, 2009: 218)

2.1.5.1 Kıta Sahanlığı ile Farkı

Kıta sahanlığı karasularına bitişik olan denizaltı bölgelerindeki cansız, doğal kaynakların araştırılması ve işletilmesine ilişkin iken, münhasır ekonomik bölge

1970'li yıllarda kıyı devleti için balıkçılık fikri ile ortaya çıkmış ve bölgedeki balıkçılık kaynaklarını işletmek amacıyla geliştirilmiştir. (Kuran, 2009: 231) Münhasır ekonomik bölgede nitelik itibariyle sağlanan haklar, kıta sahanlığı üzerindeki haklardan daha geniş kapsamlıdır. Münhasır ekonomik bölge 200 deniz miline kadar olan bölgede kıta sahanlığı haklarını da kapsamına almaktadır. Münhasır ekonomik bölgede kıta sahanlığındaki haklara ek olarak sabit olmayan canlı kaynaklar ve tüm cansız kaynaklar söz konusudur. (Kuran, 2009: 232)

1982 Sözleşmesi münhasır ekonomik bölgeyi ve kıta sahanlığını birbirine yaklaştırmış ve Sözleşmenin 56. maddesinde münhasır ekonomik bölge rejiminin kıyı devletine deniz dibi ve toprak altında sağladığı hakları aynı Sözleşmenin kıta sahanlığı rejimini düzenleyen 6. Kısım hükümlerine göre kullanacağını açıklamıştır. Bu durumda iki rejim çakışacak ve münhasır ekonomik bölgede kıyı devletine ve diğer haklar yanında kıta sahanlığı rejimi ile sağlanan haklar da tanınmış olduğundan münhasır ekonomik bölge rejiminin uygulandığı alanlarda kıta sahanlığının pratik bir önemi kalmayacaktır. (Kuran, 2009: 233)

Eğer Hazar kapalı veya yarı kapalı deniz statüsünde kabul edilirse, Don-Volga ve Volga- Baltık kanallarında uluslararası suyolu rejimi uygulanabilecek ve Hazar'a kıyıdaş olan ülkeler bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olabileceklerdir. Ancak, gerek Sovyetler Birliği zamanında, gerekse bugün, bu kanallar iç sular rejimine tâbidir ve Rusya'nın bu kanallar üzerinde münhasır yetkisi devam etmektedir. Buna rağmen Sovyetler Birliğinin halefi durumunda bulunan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın "kazanılmış haklar" ilkesi gereğince, bu kanallardan transit geçiş yapma hakkına sahip olmaları gerekmektedir ve bu uygulama, Hazar, deniz statüsünde olmasa bile halef devletler için geçerli olmak durumundadır. .(Abdullayev,1999: 267)

2.2 Göl Statüsü

Hazar Denizi'nin uluslararası bir göl olduğu hakkında en kararlı ülkelerden biri Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın bu görüşü 1994'ün sonunda taslak sözleşme metninde de diğer kıyı ülkelerine sunuldu. (Janusz-Pawletta, 2015: 23)

Kapalı ya da yarı-kapalı denizlerin aksine, uluslararası göllerin paylaşım ve kullanımına ilişkin olarak genel geçerliliği uluslararası hukuk kurallarının varlığından söz edemeyiz. Hazar'ın göl olarak kabul edilmesi durumunda, paylaşıma ilişkin iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Hazar'ın tamamen ortak kullanımı (condominium), ikincisi ise ulusal sektörlere bölünmesidir. (Terzioğlu, 2008: 35)

2.2.1 Bölüşüm Uygulaması

Uluslararası hukukta uluslararası göller hakkında yapılmış her hangi genel bir anlaşma olmadığından, yapılması gereken, Hazar'ı bir sınır gölü olarak kabul etmek ve kıyıdaş devletlerin geçerli olan uygulamalar ışığında anlaşma ile çözüme gitmesidir. Dünyadaki sınır göllerinin durumuna bakıldığında, genel kanı gölleri ulusal sektörlere bölmektir. Bu şekilde yapılmış bir bölüşüm her devlete bölgesi üzerinde tam egemenlik hakkı vermektedir.

Bölüşüm yapılırken uygulanan bazı standart yöntemler mevcuttur; "talveg", "kıyı çizgisi" ve "orta hat." (thalweg, coastal line ve middle line). (Janusz-Pawletta, 2015: 24) Talveg, bir suyolu içinde en düşük yüksekliğindeki çizgi, genellikle uluslararası nehirlerin sınırlandırılması ve nadiren sınır gölleri için kullanılan bir yöntemdir. (Janusz-Pawletta, 2015: 9) Hukuksal anlamı konusunda birtakım değişik yorumlarda bulunulduğu gözlenmektedir. Örneğin, 13.7.1878 tarihli Berlin Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun özerklik tanıdığı Bulgaristan'ın Tuna üzerindeki sınır çizgisinin talveg olacağı öngörüldükten sonra, bunun çeşitli devletlerce değişik olarak tanımlandığı görülmektedir. Böylece, talveg Osmanlılar tarafından "suların çekildiği en düşük düzeyde ulaşıma olanak veren yol" olarak belirtilirken, Ruslar "sürekli olarak en derin noktaları birleştiren yol" ve İtalyanlar da "su akışının en hızlı gerçekleştiği yol" olarak bu kavramı anladıklarını belirtmişlerdir. Aslında bu üç değişik değerlendirme birçok durumda aynı çizgiye gelmektedir. (Pazarcı, 1989: 125) Kıyı kenar çizgisi ilkesi genellikle sömürge

ülkeleri sınırlarının belirlenmesinde kullanılan ve daha sonra orta hat çizgisi yöntemi ile değiştirilen bir yöntemdir. (Janusz-Pawletta,2015: 24) Örneğin, Büyük Göller olarak adlandırılan Superior, Huron, Michigan, Erie ve Ontorio Gölleri (ABD-Kanada), Cenevre Gölü (İsviçre-Fransa), Çad Gölü (Nijerya-Nijer-Çad-Kamerun), Constance Gölü (Almanya- Avusturya-İsviçre), Malavi Gölü (Malavi-Mozambik), Viktorya Gölü'nün (Kenya-Tanzanya-Uganda) paylaşımları bu esasa göre yapılmıştır. (Terzioğlu, 2008: 35)

Constance (Bodensee) gölü farklı bir hukuksal statüye sahiptir. Üç kıyı devleti (Almanya, Avusturya ve İsviçre) arasında nasıl tanımlanacağına dair bir fikir birliği bulunmamaktadır. 1806 yılında Kutsal Roma-Germen imparatorluğunun dağılmasından sonra Constance gölü hakkında anlaşmalar imzalandı ancak sınır çizgileri çözümsüz bırakıldı. (Janusz-Pawletta, 2015: 24) Bugün göl üç büyük parçadan oluşur: "Berlinger" Almanya'nın egemenliği altındadır; "Orta Göl" Almanya ile İsviçre toprakları arasında bulunur ve bu iki devlet arasında eşit uzaklık ilkesine göre bölünmüştür; son olarak "Yukarı Göl", aynı adı taşıyan şehir karşısında bulunan ve eşit uzaklık ilkesine göre Almanya ile İsviçre arasında paylaştırılan Constance Kanalı konusu dışında, gölün bu son parçası üzerinde bir uluslararası antlaşma mevcut değildir. İsviçre sürekli olarak, Yukarı Gölün yarısına kadar egemenliğinin uzandığını ileri sürmüştür. İsviçre, gölün bu parçasının eşit uzaklık ilkesi uygulanarak uluslararası bir antlaşma ile sınırlandırılmasını istemektedir. Almanya'nın görüşü de geniş ölçüde aynıdır. Buna karşın kıyılarının coğrafi özellikleri sebebiyle elverişsiz durumda bulunan üçüncü kıyıdaş devlet Avusturya, Yukarı Gölün sularında aynı anda kıyıdaş üç devletin egemenliği altında ve buna göre birlikte çalışmayı gerektiren bir ortak yönetim oluşturmayı her zaman savunmuştur. Buna göre Constance Gölünün hukuki rejimi belirsizliğini sürdürüyor. (Romano, 2010: 281)

2.2.2 Ortak Kullanımı (Condominium)

Ortak kullanım (Condominium) teorisine göre sınır denizinin, eşit egemenliğe sahip tüm kıyı devletlerinin ortak politik otoritesi altında yönetimidir. (Janusz-Pawletta, 2015: 25) Hazar üzerinde devletlerin ortak yönetiminin varlığı tezi, politik çıkar anlayışı ve kıyıdaş devletlerin uygulamalarına ilişkin tartışılabilir bir sebep

üzerinde oluşturuldu. Bu açıdan ortak yönetim tezinin savunucuları genellikle İran Dışişleri Bakanı ile Sovyet Elçiliği arasındaki nota değişimini ileri sürdüler. Daha sonra 1935 Antlaşmasında yer alan V. Nota, şunu belirtiyordu: "Hazar Denizi, iki hükümet tarafından Sovyet ve İran denizi olarak kabul edilmiştir."(Romano,2010: 282)

Dünyadaki ortak yönetim (condominium) ilkesine göre yönetilen sınır göllerindeki tek örnek Güney Amerika'da Bolivya ve Peru arasındaki Titicaca Gölüdür. (Janusz-Pawletta,2015: 25) Kapalı veya yarı kapalı su alanlarına ilişkin ortak yönetim düzenlemesi açısından da yalnız bir örnek mevcuttur: El Salvador. Honduras ve Nikaragua arasındaki Fonseca Körfezi. (Abdullayev, 1999: 268)

Peru ve Bolivya arasında 17 Eylül 1909 imzalanan sınır düzeltme anlaşması ve 2 Haziran 1925 yılında imzalanan ek protokolle, Titicaca Gölü kıyı ülkeleri arasında bölüştürüldü. Bu yönetmelikler daha sonra 9 Şubat 1957'de suların verimli kullanımını düzenleyen bir anlaşma ile değiştirilmiştir. Anlaşma, Peru ve Bolivya arasında seyrüsefer, balıkçılık ve su kolonunun temel koşullarını değiştirmeden "Titicaca Gölü suları üzerinde bölünmez ve münhasır ortak yönetim" getirdi.(JanuszPawletta, 2015: 25)

Fonseca Körfezi'nin statüsü Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) bir kararı sonucu gerçekleşmiştir. Bu kararın arkasında yatan neden, önceleri tek bir devlete (İspanya) ait olan körfezde, uzun zaman bir bütün olarak davranılmış olması ve Divanın halef devletlerin ortaya çıkmasından sonra bu birliğin bozulmasında bir yarar görmemesidir. Uluslararası Adalet Divanının bu kararı, "Hazar'da ortak yönetim" şeklindeki Rus tezini destekler mahiyettedir. Ancak bu örneğin, Hazar'a uygulanması pek mümkün değildir. Çünkü Hazar ile Fonseca körfezi arasında önemli bir fark vardır. Hazar, öteden beri iki farklı devlet (Çarlık Rusya / SSCB-İran) tarafından kullanılmıştır. (Abdullayev, 1999: 269)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 HAZAR KONUSUNDA SAHİLDAR DEVLETLERİN GÖRÜŞLERİ

3.1 Tarihsel Gelişim

"Hazar Denizi" günümüz uluslararası hukuktaki tanımına göre "deniz" olarak anılmamaktadır. Hazar ismi, Hazar'ın batı kıyısında yaşamış olan "Hazarlılar"dan gelmektedir. Daha önceleri yaklaşık 40 farklı isimle anılmaktaydı. (Janusz-Pawletta,2015: 13) Bu isimler genellikle denizin etrafındaki ülkelerin, şehirlerin, ırmakların ve kavimlerin adlarıdır. Müslüman yazarların verdikleri adlar arasında Âbeskûn (Abeskûn), Esterâbâd, Cürcân, Taberistan, Mâzenderan (VI-XII. yüzyıllar arası; günümüz İran'ında Deryâ-yı Mâzenderân şeklinde yaşamaktadır), Sârî, Deylem, Cîlân (Gîlân), Muğân, Bâb veya Bâbülebvâb (Derbend) ve Şirvan sayılabilir. Hazar ismi, denizin kuzey ve batısında oturan Türk kabileleri için Arap-İslâm kültürünün ortaya çıkmasından itibaren daha çok klasik dönem Arap müellifleri tarafından kullanılmış ve denize de Bahrü'l-Hazar denilmiştir. (Far. Deryâ-yı Hazar) Bunun yanında Bahrülcebel, Bahrüleâcim gibi yaygın olmayan isimler de mevcuttur. Makdisî kısaca Buhayre (göl) demeyi tercih eder (el-Bed ve't-târîħ, III, 353). Diğer bazı isimler ise Hazar'a yakın olduğu zannedilen bölgelere izafeten verilmiştir (meselâ Bahrü'l-Horasânî: Mes'ûdî, et-Tenbîh: 90; Bahrü'l-Hârizm: İbnü'l-F21akīh: 7, Aral gölü ile karıştırma sonucu). Aynı şekilde Türk kabileleri burayı hâlâ İran'da yaşayan Deniz, Akdeniz, Kuzgun denizi, Korzûm (Kunduz) Denizi (Şeyhürrabve ed-Dımaşkī: 194-195) ve Oğuz Denizi (Bahr-i Guz) gibi birçok adla anmışlardır. Modern Batı dillerinde ise yalnız Grekler' in verdikleri Kaspia denizi adı kullanılmaktadır. (Erinç vd.,1998:110) Yukarıda bahsi geçen isimlerin içerisinde yer alan "deniz" terimi hukuki olarak bir referans teşkil etmemektedir. (Janusz-Pawletta,2015: 13) Bölgedeki en büyük sorun zaten bu noktadan kaynaklanmaktadır. Hazar'ın statüsü konusunda henüz bir uzlaşıya varılmış değildir. Tüm diller bakımından, hukuk öğretisi dâhil, statü karşılığı olmaksızın "Hazar Denizi" kavramı kullanılmaktadır. Türkçe kaynaklarda olduğu gibi İngilizce (*Caspian Sea*), Fransızca (*Mer Caspienne*), Farsça (*Darya-ye Khazar*) ve Azeri Türkçesinde (*Xezer Denizi*) kullanım benzerdir. Hatta kıyıdaş devletler arasındaki uluslararası antlaşmaların resmi dilinde de "Hazar Denizi" terimi kullanılmaktadır.

Örneğin, 4 Kasım 2003'de Tahran'da imzalanan "Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşme" ve 18 Kasım 2010'da Bakü'de imzalanan "Hazar Denizi'nin Güvenliği Alanında İşbirliği Hakkında Anlaşma". (Poyraz, 2011: 29)

Bu belirsiz durum 1991'de SSCB'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkmıştır. Zira Çarlık Rusya'sı öncesinde bölge ile ilgili her hangi bir rejim ve hukuki statüsü konusu söz konusu değildir. Çarlık Rusya'sı döneminde 18 ve 19 yy. larda yapılan anlaşmalara konu olan Hazar, SSCB döneminde yapılan anlaşmalarda da Sovyet-İran denizi olarak tanımlanmıştır. SSCB'nin yıkılmasına kadar geçen sürede bu konumu koruyan Hazar, SSCB'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlerle beş devletin kıyıdaşı olduğu bir su havzası halini almıştır.

Bu yeni dönemde artık beş kıyıdaş ülkenin ortak malıydı ve her bir devlet hidrokarbon kaynaklarıyla zengin bu devasa su havzasından kendi payına düşeni fazlasıyla almak istiyordu. Zira kıyıdaş ülkeler ayrı kara sınırlarının yanında ayrı bir deniz sınırı da istemekteydiler. Azerbaycan ise deniz sınırları ile beraber hava sınırlarının da belirlenmesini istemekteydi. (Oğan, 2001: 151)

3.1.1 SSCB Öncesi Dönem (Çarlık Dönemi)

Türkistan ve Kafkasya, Çarlık Rusyası'na "sıcak denizlere inme" idealini kazandıran ve bu amaç doğrultusunda 1723'de Bakü'yü işgal ettiren Çar Petro'nun Kafkasya bölgesini işgaliyle Batılı bir gücün etkisi altına girdi. Bu olaylardan sonra, bölge ilk defa uluslararası alana taşınmış oldu. (Oğan, 2001: 147) Çarlık Rusya'sının 19. Yüzyıl başlarında önceliklerinden biri tanesi de topraklarını güney istikametinde genişletmeydi. Bu durum Rusya ve Pers İmparatorluğu arasında bir seri savaşlara ve savaş sonrası imzalanan anlaşmalara neden olmuştur. (Mehdiyoun, 2000: 180) 12 Eylül 1723 yılında yapılan St. Petersburg Antlaşması ile Pers İmparatorluğu Derbent, Mazandaran, Astarabad ve Bakü'yü Ruslara karşı kaybediyor ve Rusya'nın Hazar üzerindeki haklarını kabul ediyordu. (Janusz-Pawletta, 2015: 14) Daha sonra imzalanan anlaşma, kimi yazarlara göre Hazar sorununu ele alan ilk antlaşma olan 13 Şubat 1729 tarihli Reşt Antlaşmasıdır. Bu antlaşma, sınırların belirlenmesi ve bazı

toprakların Rusya'ya devrini düzenliyor, Aras ve Kura akarsularında olduğu gibi Hazar üzerinde de ticaret ve seyrüsefer özgürlüğü kuruyordu. (Romano, 2010: 272)

13 Ekim 1813'de imzalanan Gülistan anlaşmasının 5. Maddesine göre Rusya ve İran Hazar üzerinde ticaret gemilerinin seyrüseferi ve limanların kullanımı için eşit haklara sahip oluyorlardı. Madde şu şekilde tanımlama yapmaktadır; *"... Rus ticaret gemileri, daha önce olduğu gibi, Hazar Denizi'nin kıyıları boyunca seyrüsefer ve bu kıyılara yanaşma hakkına sahip olacaktır (...). Savaş gemileri bakımından ise, savaştan önce olduğu gibi barış süresince ve her zaman, Hazar Denizinde yalnızca Rus bayrağı çekilecek; Rus askeri gücü dışında diğer bir güç Hazar Denizi üzerinde askeri bir bayrak çekemeyeceği gibi önceki münhasır hakları bakımından Rusya şimdi de aynı haklara sahip olacaktır."* (Romano, 2010: 273)

Böylece Gülistan Antlaşması, iki imparatorluğun ticari filolarının eşit seyrüsefer haklarını tamamen uzlaştırmış iken, Rusya'ya savaş filosuyla Hazar Denizini boydan boya geçme münhasır hakkını vermiştir. Aynı münhasır seyrüsefer hakkını on beş yıl sonra yeniden teyit eden ve 22 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması, Gülistan Antlaşmasının yerini almıştır.

Türkmençay anlaşmasının 8. Maddesi şu şekildedir: "*Eski zamanlardan (ab antiquo) beri Hazar denizinde seyrü sefer hakkına sahip olan tek devlet olarak, Rus askeri bayrağını taşıyan savaş gemileri için, bu ayrıcalık bugünde güvence altına alınmıştır. Rusya'ya ait savaş gemileri dışında her hangi bir güç Hazar Denizinde bulunamaz."*(Granmayeh, 2005: 15)

Bu anlaşmalar Hazar Denizi'nde ilk defa seyrüsefer rejiminin kurallarını koymuştur. Buna rağmen, doğal kaynakların kullanımı, kıyı devletleri arasındaki sınırlar açıklığa kavuşturulmadığı gibi Hazar'ın hukuki statüsü çözümsüz kalmıştır. (Janusz-Pawletta, 2015: 15)

Rusya ile İran arasındaki kara sınırlarının doğu bölümü, Hazar Denizi'nin Doğu Sınırlarının Düzenlenmesine İlişkin Sözleşme gereğince ilk defa 1881'de kurulan iki taraflı bir komisyon ile belirlenmiştir. (Romano, 2010: 277) 1881 anlaşması ile Hazar Denizi sınır hatlarının bitiş noktası olarak Astara ve Hasanguli belirlenmiştir. Astara ve Hasanguli arasındaki bu hat sadece kara sınırlarının

belirlemesine rağmen bazı yazarlar bu hattın deniz sınırlarını da belirlemesi gerektiği görüşünü savunmuştur. (Janusz-Pawletta, 2015: 15)

1907 yılında İran, Rusya ve İngiltere tarafından etki alanlarına bölünmüştü. Güney bölgesi İngilizlere aitken, Hazar'ın güney sahillerini de kapsayan bölüm Rusların etki alanındaydı. Bu bölgelerin arasında kalan alansa tarafsız bölge (neutral zone) olarak ilan edildi. (Kondaurova, 2008: 75) İran tarihçilerince "Cinayet Anlaşması" olarak adlandırılan anlaşmanın girişinde İran'ın bağımsızlığı vurgulandıktan sonra üçüncü bir ülkenin İran'ın kuzeyi ile Afganistan ve Belucistan sınırında ticari faaliyette bulunamayacağı kararlaştırılmıştır. Metnin dördüncü bölümü ise İran'ın Bank-ı Şahinşahi ve Bank-ı İstikrazi'den aldığı borçlara karşılık teminat olarak verilen Basra Körfezi gümrükleri ve Hazar balıkçılık gelirlerinin aynen devam etmesini içermiştir. (Karadeniz, 2011: 260) Bu belge ve bundan önceki anlaşmalar, İngiliz donanmasını Hazar'dan uzak tutmak için uğraşan Rusya için, Hazar bölgesinin önemini göstermektedir. (Kondaurova, 2008: 76)

3.1.2 Sovyetler Birliği Dönemi

Çarlık Rusyası 1917'de yaşanan devrimle dünya sahnesinden kalktı. Yerine geçen SSCB Hazar konusunda komşusu İran'la ilk olarak 26 Şubat 1921 tarihinde, henüz Rusya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti iken, Moskova'da bir anlaşma imzaladı. Anlaşmanın birinci maddesi ile "... Çar hükümetleri tarafından İran ile imzalanan anlaşma ve sözleşmelerin tamamı hiç yapılmamış sayılacaktır..." ifadesi bulunmaktaydı. (Romano,2010: 274)

Böylece Gülistan ve Türkmençay anlaşmaları yürürlükten kaldıran Moskova anlaşmasının 11. Maddesi, Hazar Denizi üzerinde seyrüsefer rejimini yeniden düzenliyordu; "*Bu anlaşmanın birinci maddesi Şubat 1828 yılında yüksek akit taraflarca imzalanan İran'ı Hazar Denizinde donanma bulundurmaktan mahrum eden anlaşmayı yürürlükten kaldırdığı gibi, yüksek akit taraflar bundan sonra her iki tarafında Hazar Denizinde kendi bayrakları altında eşit haklarla donanma bulundurabileceğini ilan eder*." (Mehdiyoun, 2000: 181) Anlaşmanın diğer önemli maddeleri de Rusya'nın Bendel Anzali Limanı'nı ve Hazar Denizi'nde bulunan Ashūradeh (Aşur Ada) Adasını İran'a iade etmesi (madde 3) (Granmayeh, 2005: 15),

Hazar'ın güney kıyılarında balıkçılık konusunda İran'a kısıtlamalar getirmesi ve Rusya'ya ise yetkiler tanınmasıdır. (madde 14) (Terzioğlu, 2008: 27) Hazar'a ilişkin birçok düzenleme içeren antlaşma, statü konusunda açık bir düzenleme getirmemiştir. Ancak 1 Ekim 1927 tarihinde Pehlevi Limanı'na ilişkin nota teatisinde Hazar'ın Sovyet-İran denizi olarak nitelendirildiği görülmektedir. (Abdullayev, 1999: 270) 1 Ekim 1927 tarihli anlaşma, denizden 10 millik alanın ötesinde tüm balıkçılık haklarının, tarafların %50'sine sahip oldukları bir şirket tarafından kullanılmasını öngörüyordu. Bu anlaşma 25 yıllığına imzalanmıştır ve süresi dolduğunda İran tarafından uzatılmamıştır. (Janusz-Pawletta, 2015, 16)

II. Dünya Savaşının öncesinde Hazar'da rejimi düzenlemek için SSCB ve İran arasında bir anlaşma daha imzalandı. 27 Ağustos 1935 tarihinde imzalanan Ticaret ve Seyrüsefer Temel Antlaşması ile her iki taraf için seyrüsefer özgürlüğü kabul edilmiş ve on mil genişliğinde bir münhasır balıkçılık bölgesi oluşturulmuştur. Bununla birlikte, bölge sınırlarının karşılıklı olarak belirlenmesi yoluna gidilmemiştir. (Poyraz, 2011: 31)

25 Mart 1940'ta 1935 anlaşmasındaki maddeleri tekrarlayan bir "SSCB ve İran Arasında Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması" adıyla bir anlaşma daha imzalandı. 12. maddesinin 4. Fıkrası ile 10 mile kadar olan sularda balıkçılık haklarının kıyı devletinin bayrağını taşıyan gemilere ait olduğu kaydedilmektedir. (Çolakoğlu,1998: 109) Bununla birlikte, savaş zamanının atmosferi ve Sovyetlerin İran üzerinden gelebilecek saldırılara karşı duyduğu endişe, dolaylı olarak anlaşmanın 13.maddesine yansıdı. Bu maddeye göre sadece İran ve Sovyet bayrağı taşıyan gemilerin Hazar'a girebileceği karara bağlanmıştı.(Granmayeh,2005: 16) Burada Hazar'ın, SSCB ve İran'a ait kapalı bir "Sovyet-İran denizi" (enclosed sea) olduğu vurgulanmış ve Hazar'ın iki ülkenin ortak egemenliğinde (joint sovereignty) olduğu ve bu durumun hayati önem taşıdığı belirtilmiştir. (Oğan, 2001: 148) 1940 anlaşması başlangıçta 3 yıllığına yürürlüğe girmesine rağmen, iki tarafın da bu anlaşmayı iptal etmemesi sebebiyle süre sınırlaması olmadan yürürlüğe girmiş ve günümüze kadar geçerliliğini korumuştur. (Janusz-Pawletta,2015: 16)

1921 ve 1940 antlaşmalarından iki temel ilkenin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bunlardan ilki "Hazar'a giriş ve Hazar'dan yararlanmada eşitlik

ilkesi", diğeri ise "Hazar'ın ona kıyıdaş olmayan tüm ülkelere kapalı olduğu ilkesi" dir. (Terzioğlu, 2008: 28) Bunun dışında kalan hususlar, örneğin bilimsel deniz araştırmaları, bu anlaşmalarda çözüme kavuşturulmamıştır. Kıyı devletleri Hazar Denizinde sınır çizgileri sorununu çözemedi. Bu nedenle ulusal egemenlik kapsamındaki alanlar sorunu, doğal kaynakların kullanımı da dâhil olmak üzere, çözümsüz kalmıştır. Kıyıya bitişik alanlarda petrol ve doğal gaz arama ve sondajla ilgili hususlar son derece belirsiz bir şekilde antlaşmada yer almıştır. (Janusz-Pawletta, 2015: 17)

Yukarıdaki anlaşmalar dışında Hazar'da Sovyet Döneminde tek taraflı işlemlerde yapılmıştır. 1935'de Stalin, gizli bir emir vererek İçişleri Komiseri Henri Yagod'dan SSCB-İran sınırını belirlemesini istedi. Yagod'un, yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, SSCB'nin güneyde İran sınırındaki en uç noktaları olan Astara (Azerbaycan) ve Hasanguli (Türkmenistan) arasında bir hat çekerek İran ile Hazar'daki sınır oluşturuldu. Bu bölünme ile Azerbaycan-İran sınırındaki Astara'dan Türkmenistan-İran sınırındaki Hasanguli bölgesinin kuzeyinde kalan Hazar'ın yüzde 88'lik kısmı, SSCB'nin ulusal sektörü olarak kabul edildi. İran ise güneyde kalan yüzde 12 ile yetinmek durumunda kaldı. Tamamıyla bir "Sovyet denizi" görüntüsünde olan Hazar'da Astara-Hasanguli hattı Sovyet askerleri tarafından SSCB'nin sınırları olarak korunmuştur. (Oğan, 2001: 148) 1964 yılında İran ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan Hava Antlaşması ile o dönemde iki ülkenin karasularının uç noktalarından düz bir çizgi çizilerek Hazar içi FİR hattı belirlenmiştir. Bu hat Hazar'ın paylaşımı anlamına gelmese de o dönemde her iki devletin Hazar'la ilgili sınır konusundaki anlayışlarının ortaya konmasında dolaylı bir kanıt niteliğinde değerlendirilebilir. (Abdullayev, 1999: 276) [4]

[4] Uçuş Bilgi Bölgesi (Flight Information Region (FIR)): 1944 Şikago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesinin 2 sayılı Ekine bağlı olarak, 11 sayılı Eki çerçevesinde uçuş güvenliğini sağlamak amacıyla verilen üç hava trafik hizmetinden biridir. FIR, içinde uçuş bilgi ve uyarı hizmetlerinin verildiği hava sahasıdır. Uçuş bilgi hizmetleri, özellikle, önemli meteorolojik bilgileri, ulaşım kolaylıklarını, havaalanlarının durumunu, bölgede bulunan tehlikeleri (örneğin, göçmen kuşların varlığı gibi) bildirmeyi içermektedir. Uyarı hizmetleri ise, kaybolan, kaza yapan ya da tehlikede olan hava araçlarına ilişkin bilgilerin arama-kurtarma faaliyetleri ile görevli birimlere bildirilmesini kapsamaktadır. FIR sahaları,

1949 yılında Sovyetler Birliği Hazar Denizi'nde petrol arama çalışmalarına başladı. Bu deniz için ortak egemenlik ilkesinin geçerli olması halinde, bu kıyıdaş devletler arasında doğal kaynakların ortaklaşa paylaşılması bekleniyordu. Ancak taraflar arasında herhangi bir işbirliği yoktu. Ayrıca İran da Sovyetler Birliği'ne danışmadan kendi bölgesinde petrol çıkarmaya başladı. (Abilov, 2013: 50)

Diğer bir tek taraflı işlem ise, 1970 yılında yukarıda bahsi geçen hayali sınırın kuzeyinde kalan bölümünün, Sovyet Petrol ve Sanayi Bakanlığı tarafından petrol işletmeciliği ve jeolojik araştırmalar yapılması için dört Sovyet Cumhuriyeti (Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Kazakistan SSC ve Türkmenistan SSC) arasında bölgesel sektörlere bölmesi işlemi olmuştur. Bu bölüşüm yapılırken uluslararası alanda uygulanmakta olan esaslar dikkate alınmıştır. Hazar'ın ortasından çizilen hat ile adı geçen ülkelerin sınırlarını birleştiren noktalardan uzatılan hatların içinde kalan alanlar bu ülkelerin alanı olarak değerlendirilmiştir. Paylaştırmada yasal sınırılar çizilmese de pratikte petrol operasyonlarının ülkelerin petrol şirketlerine yakınlığının göz önüne alındığı görülebilir. Hazar'ın bu şekilde paylaştırılması ile Kazakistan 113.000 km², Rusya 64.000 km², Azerbaycan ve Türkmenistan da ayrı ayrı 80.000 km² alan kazandı. (İşcan, 2010: 7)

3.1.2.1 1921 ve 1940 Anlaşmaların Geçerliliği

1991 baharında Baltık Cumhuriyetleri, Birlik Hükümeti'nin direnmesine rağmen bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. (Şadihanov, 2006: 19) 1991 yılının Eylül ayında SSCB yönetimi Litvanya, Letonya ve Estonya'nın bağımsızlığını tanıdı. 8 Aralık 1991'de ise Rusya, Ukrayna ve Belarus Devlet Başkanları, SSCB'nin

---

yalnızca ulusal hava sahalarını kapsayabileceği gibi, kimi bölgelerde uluslararası hava sahasını da kapsayabilmektedir. Bir devletin ülkesi üstündeki hava sahasında uçuş bilgi bölgesinin sınırlarının belirlenmesi ve sorumluluğu ülke devletine aittir. Açık denizler ya da egemenliği kime ait olacağı belirlenmemiş ülkeler üstünde hava trafik hizmeti verilecek uçuş bilgi bölgelerinin bölgesel anlaşmalarla belirlenmesi gerekmektedir.

Yukarıda ki maddelerden de anlaşılacağı üzere, FIR hattı kesin olarak ülkelerin hava sahalarının sınırını belirlemediği gibi, askeri uçakların "Harekât Hava Trafiği" (tatbikat, eğitim ve harekât uçuşları) uçuşları esnasında olağan kurallara uyulmama yoluna gidildiği görülmektedir. (Hüseyin PAZARCI, Uluslararası Hukuk: 241)

devletler hukuku süjesi olarak varlığının sona erdiğini ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulduğunu ilan eden Minsk Antlaşması'nı imzaladılar. (Aladağ, 2006: 61) 21 Aralık 1991 tarihinde Alma-Ata'da toplanan 15 eski Cumhuriyetten 11'inin devlet başkanları, Kuruluş Antlaşmasına Ek Protokolü imzaladılar. Bu Protokolde, Azerbaycan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Ukrayna'nın, eşit haklara sahip olan Yüksek Âkit Taraflar olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurdukları beyan ediliyordu. (Hüseyinov, 2003: 394)

8 Aralık ve 21 Aralık anlaşmaları ile beraber SSCB'nin uluslararası arenadan kaybolmasına rağmen, tartışmalar bitmedi. SSCB ortadan kalkması bağımsızlığını yeni kazanan devletler için, SSCB'nin bağlı olduğu anlaşmalara karşı, bağımlı olup olmadığı sorununu ortaya çıkardı.

8 Aralık 1991 tarihinde Minsk kentinde Belarus Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Ukrayna Devlet Başkanları tarafından imzalanan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Kuruluş Antlaşması 14 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerden 12. Maddesinde "Taraflar, eski SSCB'nin taraf olduğu antlaşmalardan doğan uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesini garanti etmektedir." (Hüseyinov,2003: 391) 21 Aralık 1991 tarihinde BDT katılan diğer devletlerde Alma-Ata Bildirisi ile selef devlet Sovyetler Birliği'nin yaptığı tüm anlaşmalara halef (ardıl) devlet olarak bağlı olduklarının bildirmişlerdir. (Çolakoğlu, 1998: 113) Kuşkusuz, sadece bu hükme dayanarak SSCB'nin devletlerarası hak ve yükümlülükleri ile ilgili tüm konuların çözüme kavuştuğunu düşünmek yanlış olurdu. Bu adım sadece halefiyet konularının hukuken düzenlenmesi yönünde yürütülmesi gereken zor sürecin başlangıcıydı. (Aladağ, 2006: 74)

Nitekim Hazar çevresinde yeni ortaya çıkan devletler tarafından Sovyetler Birliği çöküşünden sonra 1921 ve 1940 SSCB-İran Anlaşmalarının geçerliliğini yitirdiğini ileri sürülmüştür. Bu konuda SSCB'nin uluslararası hukuk kişiliğini kaybettiği görüşü savunulmuştur. Hukuki geçerliğinin zayıf oluşu yanında, bu anlaşmaların sınırları tam olarak belirlememesi, hukuki statüyü ortaya koymaması ve sadece balıkçılık ve seyrüsefer konularında düzenleme yapması anlaşmazlığın kaynağını oluşturmuştur. (Janusz-Pawletta,2015: 18)

"Devletlerin ardıl olması" terimi; topraklar üzerindeki egemenlik değişikliğinin hukuki sonuçları ile ilgilenen bir hukuk dalını tanımlamak için kullanılır.(Malanczuk,2002: 161) Uluslararası hukukta devletlerin anlaşmalara ardıl olması (halefiyet) ile yalnızca bir ülke üzerinde yetkilerin devletler arasında el değiştirmesi olayı kastedilmektedir. 23.08.1978 tarihli Viyana Devletlerin Antlaşmalara Ardıl Olma Sözleşmesi ve 08.04.1983 tarihli Viyana Devletlerin Devlet Malları, Arşivleri ve Borçlarına Ardıl Olma Sözleşmesi ile de teyit edilmiştir. (Pazarcı, 2009: 350) 1978 Viyana Devletlerin Antlaşmalara Ardıl Olma Sözleşmesi'nin 34. maddesi bir devletin parçalanması sonucu ortaya çıkan iki ya da daha fazla devlet durumunda selef devletin yapmış olduğu antlaşmaların yeni devletler için doğurduğu hukukî sonuçları düzenlemektedir. Buna göre her bir halef devlet, selef devletin yaptığı antlaşmalarla doğrudan bağlıdır. Selef devletin yapmış olduğu bir antlaşma ülkesinin sadece bir kısmı için geçerli idiyse, yeni durumda da bu antlaşma eski ülkede antlaşmanın geçerli olduğu topraklar halef devletlerden hangisine dâhilse yalnızca onun için geçerli olacaktır. Sözleşme'nin 34. Maddesinin 2. fıkrası ise halef devletin antlaşmalarla bağlı olmadığı kural dışılıkları düzenlemiştir. Buna göre, antlaşmaya taraf devletler, akit taraflardan herhangi birinde meydana gelecek egemenlik değişiminde antlaşmanın geçerli olmadığını kararlaştırmış ise, halef devletler pek tabii ki bu antlaşmayla bağlı olamayacaklardır. Yine aynı şekilde halef devletlerin antlaşmaya taraf olması, antlaşmanın konu ve amacı ile bağdaşmıyorsa veya antlaşmada köklü değişiklikler meydana getiriyorsa da, böyle bir taraf olma durumundan bahsedilemez. (Aladağ, 2006: 42)

Bütün ilkelere 1978 Sözleşmesinde bir takım kural dışılıklar öngörülmektedir. Böylece, Sözleşmede, bir antlaşma ile çizilen sınırların ve sınır antlaşmalarından doğan hak ve yükümlülüklerin devletlerin ardıl olmaları ile değişmeyeceği öngörülmektedir. (madde 11) Yine, devletlerin ardıl olmalarının antlaşmalarla oluşturulan ve bir devlet ülkesine ilişkin olarak bir ya da birçok devlet lehine bir takım haklar yaratan ülkesel rejimleri de, ilke olarak, değiştirmeyeceği kabul edilmektedir.(madde 12) (Pazarcı, 2009: 355)

Halef devletlerin "sınırlara saygılı" olma hususu Uluslararası Adalet Divanı tarafından, Burkina Faso-Mali sınır anlaşmazlığı davasında *uti possedetis* ilkesi çerçevesinde ele alınmıştır. Yüksek mahkeme kararını şu şekilde ifade etmiştir:

"Devletlerin ardıllığı sonucunda, daha önceki sınırlara saygı duyulması gerektiği konusu uluslararası hukukun genel hükümlerinde ve uti poissidetis kuralınca şüphe götürmemektedir. Ayrıca komisyon bütün dış sınırlara da saygı duyulması gerektiğini vurgulamaktadır ki; bu BM Sözleşmesi ve 1978 yılında yayınlanan Viyana Sözleşmesinin 11 maddesini de içeren, uluslararası belgelere dayanır. Viyana Sözleşmesi'ne göre taraflar arasındaki sınır çatışması, karşılıklı anlaşma hariç değiştirilemez ve var olan sınır veya hudutların zor kullanılarak değiştirilmesi yasal değildir." (Malanczuk, 2002: 163)

Buna karşın Ratner, uti possedetis prensibinin, Yugoslavya ya da SSCB'nin dağılması gibi federasyonların dağılmasında uygulanmasının pek çok şüphe ile karşılanması gerektiğini ileri sürmüştür. Buna gerekçesini de ayrıntılı olarak belirtmiştir. " Zorlayıcı siyasetin yerini alan ve savaştan sonra uygulanan uti possedetis prensibiyle devletlerin dağılması belirsizliğe uğramaktadır. Devletler hukukundaki devlet değişikliği yani halefiyet, ilke olarak, dâhili self-determination ve hükümete katılma, ülkenin bir kısmının intikali şeklinde olmakta ancak, uti possedetis prensibi bu ve yukarıdaki diğer sorunlara bütünüyle cevap vermemektedir." Ratner, bu gerekçeleri öne sürerek, devlet halefiyetine uti possedetis prensibinin uygulanamayacağını söylemekle birlikte, bu prensibin dâhili devlet ve koloni sınırlarında uygulanmış olduğuna da dikkat çekmektedir. (Aladağ, 2006: 31)

Bu görüş ve sözleşmeler ışığında çoğu yazar 1921 ve 1940 anlaşmalarının günümüzde geçerliliğini koruduğu ve halef devletleri (Rusya Federasyonu dâhil) bağlayıcı nitelikte olduğunu savunmaktadır.[5]

[5] Barbara Janusz-Pawletta: "Viyana Sözleşmesi, "anlaşmalara saygı" ilkesi kapsamında 1921-1940 anlaşmaları halef devletleri bağlamaktadır..." Sinan Oğan: "21 Aralık 1991'de (eski) Sovyet cumhuriyetleri Kazakistan'da bir araya gelerek "Almata Deklerasyonu"nu imzaladılar ve kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı kabul ettiler. Bu anlaşmayla aynı zamanda kıyıdaş ülkeler İran ile SSCB arasında imzalanan 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması'nı ve SSCB-İran sınırını oluşturan Astara-Hasanguli hattını da hukuki olarak kabul etmiş oldular" İşcan: "...Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kuran 1991 Alma-Ata deklarasyonu, SSCB ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerince imzalanmış bütün anlaşmaları geçerli kabul etmektedir. Bu durum Rusya ve İran arasında yukarıda belirtilen (1921 ve 1940 anlaşmaları) anlaşmaları da geçerli kılmaktadır.

Bu iki anlaşmanın geçerli olup olmadığı konusundaki belirsizlik 1991 Alma-Ata Deklarasyonu sonucunda ortadan kalkmıştır. Olayı direk olarak Viyana Sözleşmesine dayandırmak doğru olmayacaktır. Çünkü Viyana sözleşmesi madde 11'e göre sınır sistemleri düzenlenmiş ve *"...bir anlaşma ile kurulmuş bir sınırı ya da bir sınır yönetimine ilişkin bir anlaşmanın düzenlendiği hak ve yükümlülükleri etkilemeyecektir*." denilmiştir. Nitekim 21 Ekim 2009 tarihinde dönemin Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanı Ahmet DAVUTOĞLU'u Türkiye – Ermenistan sınırı hakkında mecliste yaptığı konuşmada 1978 Viyana anlaşmasının 34. ve 11. Maddelerine atıfta bulunmuştur. Yine aynı konuşmada Alma-Ata deklarasyonunu hatırlatmış ve şu şekilde ifadede bulunmuştur:

"*...bütün ülkeler Sovyetler Birliği'nin ardılı kabul edildi ve Sovyetler Birliği'nin imzaladığı bütün imzalarla yükümlü addedildiler. Bunu daha da teyit etmek için 21 Aralık 1991'de Ermenistan'ın da dâhil olduğu diğer ülkeler Almatı'da bir araya geldiler Kazakistan'da ve şu deklarasyonda bulundular, dediler ki: "Biz bundan sonra bağımsızız, ama Sovyetler Birliği'nin yaptığı her anlaşma bizi bağlar." Eğer bu olmamış olsa Baltık Denizi'nden Vladivostok'a kadar olan her yerde bir kaos doğardı. Herkes bütün o anlaşmaları açardı. Sadece bizimle değil ki bu, Çin'le de var, Moğolistan'la da var, bir sürü anlaşma… Böyle bir şey söz konusu değil. Kimse bu konuda herhangi bir tereddüt içinde olmamalıdır.*

Kars ve Moskova Anlaşmaları ve bu anlaşmanın getirdiği Nahcivan'ın garantörlüğü de dâhil olmak üzere, bu protokollerde Türkiye'nin sınırları mutlak bir şekilde tahkim edilmiştir uluslararası hukuk bağlamında ve bu çerçevede şu anki protokoller Lozan Anlaşması'nı tahkim eden protokollerdir" (www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=20473&P5=B&page1=10&page2=10)

Ancak 1921 ve 1940 anlaşmaları "sınır düzenlemesi ile ilgili değil" balıkçılık ve seyrüseferle ilgili anlaşmalar olduğu için 1978 Viyana sözleşmesi 11. Maddesi kapsamında değerlendirilmesinin doğru olmayacaktır.

3.1.3 1991'den Sonraki Gelişmeler

1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar tamamen farklı bir konum aldı. 1921 ve 1940 anlaşmalarının Hazar'ın statüsü ve sınırları konusunda yeterli açıklık sağlamaması paylaşım ve statü sorununu ortaya çıkardı. Sorunun tüm yönleri ile görüşülüp çözüme kovuşturulması isteği, ilk defa 1992 yılında Tahran konferansında Azerbaycan delegesi tarafından ortaya koyuldu. Hazar ülkeleri arasında bu konferans sırasında başlayan müzakerelerin ilk aşamasına, bütün komşu ülkelerin çok taraflı ve eşit katılımı damgasını vurdu. "Hazar Devletleri İşbirliği Örgütü" kurmak amacıyla İran tarafından hazırlanan ve bu konferans sırasında sunulan taslak anlaşma, diğer kıyı devletleri arasında ilgi uyandırmadı. Bunun yerine, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı, tüm devletlerin çıkarlarına saygı gösterecek deniz rotalarının kurulması gibi daha kesin alanlarda işbirliği için anlaştılar. Konferans sonunda açıklanan tebliğle, Hazar Devletleri altı uzmanlık komitesi kurmak için anlaştılar. Bu komiteler, hukuki statünün çözümü, çevrenin korunması, doğal kaynakların geliştirilmesi, kullanımı ve korunması, (örneğin petrol ve doğalgaz gibi) seyrüsefer, bilimsel araştırma, su seviyesinin kontrolü ve nedenleri. Ancak sadece biyolojik kaynaklar konusundaki komite kuruldu ve Rusya'nın etkisi ve girişimleri altında projeler hazırlamaya başladı. (Mamedov, 2001: 222) Devam eden yıllarda çok sayıda çok taraflı, ikili ve üçlü görüşmeler yapılmasına rağmen ülkelerin farklı politik görüşleri nedeni ile nihai bir sonuca ulaşılmış değildir. Bu görüşmelerde her bir kıyıdaş devlet tarafından statü hakkında değişik öneriler gündeme getirilmiştir.

Kazakistan 1995'de Hazar Denizinin hukuki statüsü üzerine 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Hazar'a kıyıdaş devletlerin bölgesel işbirliği uzlaşısına dayanan bir antlaşma yapılmasını önerdi. Ortak çıkarlara ilişkin sorunların çözümünde eşgüdümü sağlamak için ilgili devletlerin devlet veya hükümet başkanlarıyla oluşturulması gereken bir devletler arası komisyon olan Hazar Konseyi kurulacaktı. Konsey dört alt komisyona ve bir sürekli sekretaryaya sahip olacaktı. Hazar'ın biyolojik kaynaklarının muhafazası ve hakkaniyete uygun kullanımı üzerine uzlaşılan bu proje, 30 Ocak-3 Şubat 1995 tarihlerinde Aşkabat'taki Hazar'a kıyıdaş devletlerin toplantısı sırasında sunuldu. Azerbaycan Aralık 1993'de, Hazar'ın iç sular rejimi uygulanacak sektörlere bölünmesini öngören kendi sözleşme taslağını kaleme

aldı. Son olarak İran, kıyıdaş devletlerin ortak mülkiyeti ve onların birbirine bağlı kullanımı anlayışı üzerine kurulu bir öneri dile getirdi. (Romano, 2010: 283)

Her ülke zaman içerisinde farklı görüşleri masaya getirip bir uzlaşma sağlama çabası içinde bulunurken tek taraflı ve iki taraflı işlemlerde yürürlüğe koymaya başlamışlardır. Bunlardan ilki Azerbaycan'ın başını İngiliz BP şirketinin çektiği çok uluslu bir petrol konsorsiyumu ile "Asrın Anlaşması" adı altında Hazar Denizinde (Güneşli, Çırak, Azeri, Kepez/Serdar) petrol çıkarılması ve işlenmesi konusunda imzalanmış olan anlaşmadır. Rusya bu durumu şiddetle kınamıştır. Azerbaycan'ı hırsızlıkla suçlamıştır. (Gökçe,2008: 185) Azerbaycan 1995 yılında Anayasasının 11. Maddesinde Hazar'ın kendi bölgesinde kalan sularının Azerbaycan'a ait olduğunu belirtmiştir.[6] Azerbaycan'ın bu tek taraflı hareketlerine diğer kıyı devletleri itiraz etmesine rağmen kendileri de tek taraflı ve iki taraflı işlemler yürürlüğe koymuşlardır. Türkmenistan, 1993 yılında iç sularını, 12 mil genişliğinde karasularının ve münhasır ekonomik bölgesini tanımlayan bir yasa çıkarmıştır. Hazar Denizini kapsayan bu yeni düzenleme ile Türkmenistan bu alanda açıkça egemenliğini ilan etmiştir. (Janusz-Pawletta,2015: 28) Böylece bu kanunla 12 mil karasuları ve münhasır ekonomik bölgenin belirlendiği bir kanun kabul eden ilk ülke Türkmenistan olmuştur. (Abilov, 2013: 57) Şubat 1997'de Kazakistan ve Türkmenistan devlet başkanları, kıyı devletlerinin Hazar'ın yeni statüsünü belirleyene kadar Hazar Denizi'nin Sovyet Dönemi esas alınarak bölünmesini onaylayan bir bildiri imzalamıştır. (Aras, 2008: 197) Kazakistan ve Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın yaptığı gibi, karşılıklı olarak birbirlerinin Hazar Denizi'ndeki petrol işletme haklarını tanıyan ortak bir bildiri yayınladılar. Azerbaycan ve Kazakistan, 29 Ekim 1998'deki Ankara Deklarasyonu'nda da, Hazar kaynaklarının işletilmesi ve bunların taşınmasına ilişkin egemenlik iddialarını dile getirdiler. Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan tarafından imzalanan belgede, Hazar kaynaklarının ve bunların taşınmasının bu ülkeler için önemine vurgu yapıldı. Trans-Hazar doğalgaz ve petrol boru hattının inşasına özel destek verildiği

[6] Azerbaycan anayasasının 11. Maddesinin (b)fıkrası şu şekildedir : "Azerbaycan Cumhuriyetinin iç suları, Hazar denizinin (gölünün) Azerbaycan Cumhuriyetine ait bölümü, Azerbaycan Cumhuriyeti üzerindeki hava sahası Azerbaycan Cumhuriyetinin ülkesinin bir parçasıdır." http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm (erişim tarihi: 12.11.2015)

ifade edildi. (Janusz-Pawletta,2015: 28) 1995 senesinde Almatı'da yapılan görüşmelerde kalıcı bir mekanizma olarak ortak bir "çalışma grubu" kurulması kararı verilirmiştir. 1998 senesine gelindiğinde Kuzey Hazar'da Rusya'nın değişen politikaları sonucunda anlaşmalar imzalanmaya başlanmıştır. Bu anlaşmalar uyarınca Rusya ve Kazakistan su dibini orta hat prensibine göre paylaşırken, su yüzeyi ortak kullanım alanı olarak belirlenmiştir. İran ise bu anlaşmaların geçersiz olduğunu ve tanımadığını BM gönderdiği bir mektupla bildirmiştir. (UN Doc. A/52/913) Bu süreç zarfında sınırların belirlenmesi ve hukuki statü ile ilgili nihai bir sonuca varılamasa da "çevre" ve "güvenlik" alanında iki önemli anlaşma imzalanmıştır. Bu iki anlaşma gelecek için bir ümit oluşturmuştur.

3.1.3.1 Kuzey Anlaşmaları

1998 senesine gelindiğinde Rusya'nın Hazar'la ilgili görüşlerinde değişikliğe gittiği görülmüştür. Bu konuda en büyük etkenlerden biri Rusya'nın kendi sahasında bulunan yeni petrol yatakları olmuştur. Diğer bir etken ise Rus petrol şirketlerinin batılı şirketler karşısında rekabet şansının azalması ve bu konuda Rusya'ya baskı yapmasıdır. Bu aşamada su üstünün değil ama deniz tabanının paylaşılması konusunda Kuzey Hazar'ı paylaşmak için Kazakistan – Rusya – Azerbaycan arasında ikili ve üçlü anlaşmalar imzalandı. Hazarla ilgili ilk iki taraflı anlaşma Rusya ve Kazakistan arasında 6 Temmuz 1998 yılında imzalanmış, anlaşmaya ilişkin Protokol ise 13 Mayıs 2002 yılında kabul edilmiştir. Bu anlaşma Sovyet sonrası dönemde Hazar denizin tabanı paylaşımını yapan ilk anlaşma oldu. (Zimnitskaya, Geldern 2011: 10)

1998'de imzalanan anlaşmanın birinci maddesi şu şekildedir:

"Seyrüsefer serbestliği, balıkçılık hakkında kabul edilmiş normlar ve çevrenin korunmasını içerecek şekilde su yüzeyi ortak kullanıma bırakılırken, Hazar Denizi'nin kuzey bölümünün deniz tabanı ve toprak altı düzenlenerek taraflar arasında uzanan orta çizgi, adalet ilkesine ve anlaşmalara göre değiştirilecektir. Değiştirilmiş orta çizgi için, kabul edilmiş esas hattan (base line) eşit uzaklık baz alınır ve adaların yapıları dikkate alınacaktır." (Zonn, 2010: 7)

Bu maddede belirttiği gibi bölünme metodu olarak değiştirilmiş orta hat (modified median line) yöntemi kullanıldı. (Janusz-Pawletta, 2015: 41) Uluslararası deniz sınırlarının belirlenmesinde eşit hat (Equidistance / median line) metodu sıklıkla kullanılan yöntemdir. Profesör Yoshifumi Tanakaya göre, ülke uygulamaları göstermektedir ki deniz sınırlarının belirlenmesinde dünyada %51 oranında eşit hat ilkesi, ya sınırların tamamının belirlenmesinde ya da bir kısmının belirlenmesinde kullanılmaktadır. (Channraksmeychhoukroth, 2015) Bu ününe rağmen eşit hat ilkesi uluslararası teamül hukukunda kesin kabul görmüş değildir. Eşit hat ilkesinin bu imtiyazlı statüsü, uluslararası mahkemelerin kararları ile azaltılmıştır. (Channraksmeychhoukroth, 2015)

Değiştirilmiş orta hat (modified median line) eşit uzaklık ilkesinin üç uygulamasından biridir. (katı eşit uzaklık, basit eşit uzaklık, değiştirilmiş eşit uzaklık) Bu yöntem, eşit uzaklık çizgisi için, basit eşit uzaklık ilkesinden daha fazla alternatifler yaratmaktadır. Tam olarak söylersek, değiştirilmiş eşit uzaklık çeşitli metotlardan ve ad hoc yaklaşım esasına dayalı bir orta hat çizgisi sunmaktadır. (Channraksmeychhoukroth, 2015)

Değiştirilmiş orta çizgisi ile Rusya prensip olarak eşit uzaklık (equidistance) ilkesinden yana olduğunu söylüyor fakat uygulamada, hâlihazırda bir devlet tarafından işletilen veya bir devlet tarafından bulunan (petrol yatağı) alan orta çizgiyi aşabilir ve diğer devlete ait olan su alanında bulanabilir. (Bu durumda) çizgi alanı bozmamak için değiştirilmelidir. (Roberts, 2001: 65) Bu yöntemle Hazar'da kıyısı fazla olan taraf, daha fazla deniz dibi alanında egemenlik hakkı kullanabileceğini söyleyen Bahman Diba (Diba, 2013, http://www.payvand.com/news/13/feb/1186.html), Kuzey Hazar Anlaşmalarında kullanılan değiştirilmiş orta hat yönteminin anlamını şu şekilde sıralamaktadır:

- Hazar Denizi'nin deniz yatağını, ilgili ülkelerin kıyılarından orta hat (median/equidistance line) çizgisine göre bölme
- Sınır çizgisini, seçilen doğal ve suni unsurlara (deniz dibi yüksekliği-kurulan tesisler gibi) göre değiştirmek
- Su üstünü tüm kıyı devletlerin seyrüsefer serbestliğine açık bırakmak. (Diba, 2003: 174)

13 Mayıs 2002'de Kazakistan ve Rusya anlaşmasına ek koordinatların belirlendiği bir protokol imzalanmıştır. Protokole göre "Khvalynskoe" platformu ve "Khavalynskoe" sahası Rusya'nın yetkisi altına girerken, "Kurmangaz" platformu Kazakistan'a ait kaldı. İki petrol platformunun da ortaklaşa geliştirilmesine karar verildi. (Zonn, 2010 : 7)

29 Kasım 2001 yılında Azerbaycan ve Kazakistan bir sınır anlaşması imzaladılar. 27 Şubat 2003'de her iki ülke de, deniz tabanını iki ülke arasında orta hatta göre sınırlandıran, ek protokolü kabul ettiler. Bu anlaşma su yüzeyini göz ardı etmiştir. (Janusz-Pawletta, 2015: 41) 18 Kasım 2001 tarihinde imzalanan Kazakistan – Azerbaycan anlaşmasında taraflar "Hazar'ın deniz yatağı ve onun toprak altı taraflar arasında, sahildeki ve adalardaki ilk kıyı çizgisine eşit uzaklıkta çizilen orta hat çizgisine göre tanımlanacaktır." şeklinde anlaşmaya vardılar. (Zonn, 2010: 5)

23 Eylül 2002 tarihinde, Kuzey Hazar bölgesinde son sektör, Azerbaycan ve Rusya arasında Hazar Denizi'ndeki bitişik bölgelerin paylaşımı üzerine imzalanan bir anlaşma ile sınırlara ayrılmıştır. Bu sözleşme, taraf devletlerin kendi deniz tabanı ve toprak altında yaptıkları cansız kaynakların ve diğer meşru ekonomik faaliyetlerin aranması ve kaynakların yönetimini desteklemektedir. (Janusz-Pawletta,2015: 41) Anlaşma, 9 Ocak 2001 tarihinde Rusya ve Azerbaycan Başkanları tarafından imzalanan "Hazar Denizi'ndeki işbirliğinin kuralları hakkında Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ortak Bildirisi" devamı niteliğindeydi. Hazar Denizi'ndeki bitişik bölgelerin daha önceden belirlenen çizginin başlangıç noktası, Rusya Federasyonu ve Azerbaycan Cumhuriyetinin sınırlarının Hazar Denizi sularında buluştuğu noktadır. Bu nokta 1/200.000 ölçekli (pafta numarası K-39-XIX) 1979 basımı haritada mevcut olan 41°50′5 K ve 48°35′6 D koordinatlarıdır. (Zonn, 2010: 6)

Son olarak, 14 Mayıs 2003 tarihinde Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan, "değiştirilmiş orta hat" metodunu kabul eden bir anlaşmaya imza attılar. (Zimnitskaya, Geldern, 2011: 10) 14 Mayıs 2003 tarihli Rusya – Kazakistan – Azerbaycan Anlaşması (Tam adı: Rusya Federasyonu, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti arasında, Hazar Deniz Yatağının Bitişik Bölgelerinin Sınır Çizgilerinin Kesişim Noktaları Anlaşması) üç ülke arasında Hazar deniz dibinin sınır

çizgisinin kesişim noktasının koordinatlarını belirliyor. Bu koordinatlar 42°33′6″ K ve 49°53′3″ D'dir . (Zonn, 201: 7)

Deniz yüzeyinin hukuki statüsü sorununa üç Kuzey Hazar anlaşmanın ikisinde, Azerbaycan'ın karasuları iddiaları sebebiyle değinilmemiştir. Sadece 1998 tarihli Kazakistan ve Rusya anlaşmasında (madde 1) sahilleri arasındaki deniz yatağı tanımlandıktan sonra, deniz yüzeyi ortak kullanıma bırakıldığı belirtilmiştir. (Janusz-Pawletta,2015: 59)

Yapılan tüm bu anlaşmalara İran karşı olduğunu her defasında BM gönderdiği protesto mektuplarında belirtmiştir. (UN Doc. A/52/913; UN Doc. A/56/850; UN Doc. A/56/1017) Kazakistan ve Azerbaycan ise 18 Nisan 2002'de, İran'ın 1 Mart 2002 tarihli mektubuna cevap olarak BM'lere bir mektup göndermiştir. Bu mektubunda; Kazakistan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri arasında imzalanan anlaşmanın, bu ülkelerin Hazar Denizi üzerindeki egemenlik haklarının kullanımını ve Hazar Denizi'nin tabanının bu iki ülke arasında sınırlandırılması prensiplerini içerdiğini belirttikten sonra, diğer kıyıdaş ülkelerin haklarını ve çıkarlarını etkilemediği söylenmiştir. (UN Doc. A/56/927)

Kuzey Hazar Anlaşmalarının yasallığının tanınmasını garanti altına almak için bir girişim de Hazar Denizi'nin gelecekteki statüsüyle ilgili çok taraflı müzakereler bağlamında yapılmıştır. Hazar'da bölgesel bölüşüm prensibini esas alan bir taslak Hazar Statüsü Anlaşması düzenlemesi, İran hariç tüm Hazar devletleri tarafından kabul görmüştür. Madde şu şekilde ifade bulmaktadır:

"*Tarafların deniz dibine ve toprakaltı tahdide ilişkin ilgili bir anlaşma imzalamış olması durumunda, sınırlandırılma ile ilgili tüm sorulara bu tür anlaşmalara uygun olarak karar verilmesi."[Madde 8(9)]* (Janusz-Pawletta,2015: 42)

3.1.3.2 Başkanlık Zirveleri

2002 yılında Aşkabat toplantısı ile başlayan başkanlar düzeyinde ki toplantı serisi daha sonra 2007 Tahran, 2010 Bakü, 2014 Astarhan toplantıları şeklinde devam etmiştir. Rusya lideri Putin'in açılış konuşmasında çok taraflı

görüşmelerin yeni bir döneme girişi olarak tanımladığı 2002 Aşkabat Zirvesinde, İran Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesi tezinde ısrar etmiş, diğer üç kıyıdaş ülke (Azerbaycan, Rusya, Kazakistan) ise buna karşı çıkmıştır. Rusya lideri açılış konuşmasında açıkça denizin bölünmesine şu sözlerle karşı çıkmıştır: "*Bugün burada beş kişiyiz ve beş ülkeyi temsil ediyoruz, ancak Hazar daima tek olmuştur ve gelecekte tek olacaktır. Benim görüşüme göre onu (Hazar'ı) beşe bölmek çok büyük bir hata olacaktır. Hazar bizim ortak mirasımızdır*." (http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/21573) Zirvede görüşülen ikinci önemli konu ise Azerbaycan ve Türkmenistan arasında yaşanan Hazar'ın merkezinde yer alan petrol yataklarının bu iki ülkeden hangisine ait olması etrafında gelişmiştir. Azerbaycan tarafının "Kepez", Türkmenistan'ın ise "Serdar" diye isimlendirdikleri petrol yataklarının işletmesi sorunu müzakere sürecini etkileyerek bu iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. (Mammadov, 2013: 63) Liderler arasındaki bu ilk zirve herhangi bir anlaşma olmadan ve herhangi bir bildiri açıklanmadan sona ermiştir. Ancak bu zirvede liderler zirvesinin devam etmesi kararlaştırılmış, bir daha ki zirvenin bir yıl sonra 2003 yılında Tahran'da yapılmasına karar verilmiştir. Tahran'da yapılacak zirve ancak beş yıl sonra gerçekleşebilmiştir.

İkinci zirve 16 Ekim 2007 tarihinde Tahran'da gerçekleşmiştir. Zirvenin sonunda 25 maddelik bir deklarasyon yayımlanmıştır. Deklarasyonun ilk üç maddesinde tarafların Hazar bölgesinde barış için uluslararası hukukun gereklerini yerine getireceklerini ve karşılıklı işbirliği içinde olacaklarını (madde 1), Başkanlar düzeyindeki görüşmelerin devamını destekleyeceklerini, dışişleri ve uzman görüşmelerini arttıracaklarını (madde 2) ve Hazar kaynaklarının kullanımı için ortak çalışacaklarını, başta enerji ve ulaştırma olmak üzere ekonomik alandaki işbirliğini ve müzakerelerini ilerleteceklerini (madde 3) taahhüt etmektedirler.

Deklarasyonun 5. Maddesi "Hazar Denizinde ve doğal kaynaklarında sadece kıyıdaş devletlerin hakkı olduğunu" vurgulamaktadır. 6. Maddesinde ise hukuksal statünün tam olarak "Hazar'ın hukuksal statüsü ile ilgili anlaşma" imzalanınca yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. 7. Madde de ise sadece kıyı devletinin bayrağını taşıyan gemilerin Hazar'da seyrüsefer ve balıkçılık faaliyetinde bulunabileceği söylenmiştir.

Deklarasyonda hukuki statü ve paylaşım konusundan çok Hazar'ın, Hazar'a kıyıdaş olmayan ülkeler tarafından askeri amaçlı kullanımı ve Hazar'a kıyıdaş ülkelerin birbirlerine karşı askeri amaçlı bir faaliyette bulunmayacaklarına dair maddeler dikkati çekmektedir. Deklarasyonun 14. ve 15. Maddeleri şu şekildedir:

"Madde 14: Taraflar birbirlerine karşı hiç bir şekilde silahlı kuvvetlerini kullanmayacaklarını kabul ederler.

Madde 15: Taraflar hiç bir koşulda kendi topraklarını her hangi bir kıyıdaş ülkeye saldırı amaçlı kullanımına izin vermeyeceklerdir. (turkishweekly.net)

"*Hiçbir Hazar ülkesi, güç kullanma ya da bir diğer Hazar ülkesine karşı askeri saldırıda bulunmak amacıyla topraklarını üçüncü ülkelere vermemelidir.*" diyen Rusya devlet başkanı Putin'in bu sözleri bildiriye konuldu. (Darabadi,2013) 14. madde Hazar bölgesinden kendine karşı faaliyetler yürütüldüğünü iddia eden İran açısından da önem taşımaktadır. (Cumhuriyet Gazetesi)

2007 Tahran zirvesinde, Hazar'ın hukuki statüsü konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır. Bu nedenle 18 Kasım 2010 yılında Bakü'de gerçekleştirilen üçüncü zirvenin önemi ve beklentileri daha da artmıştır. Fakat bu zirvede de kıyıdaş ülkelerin prensip ve pozisyonlarında bir değişiklik olmamıştır. Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan'ın görüşlerinde uzlaşma olsa da, İran'ın kendi tezinde ısrar etmesi ve Türkmenistan'ın "geleneksel" tarafsızlığı ortak bir mutabakatın sağlanmasını engellemiştir. Bununla birlikte Bakü Zirvesi'nde önceki iki zirveye nispeten "Beşlinin" pozisyonlarında bir gelişim gözlemlenmiştir. (Mammadov, 2013: 65) Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan denizin dibinin orta hat yöntemine göre bölünmesi konusunda uzlaşırken, Türkmenistan yöntem konusunda bu üç devlete katılmamıştır. İran, Hazar Denizi'nin bölünmesi yöntemlerinden her ikisine de katılmamıştır. Başkan Hatami, ülkesinin uzun süredir sürdürdüğü tutumu yineledi ve Hazar Denizi bölüşümünün en az %20 olması gerektiğini söyledi. (Lee, 2005: 44) Bakü'de gerçekleştirilen üçüncü zirvede Hazar Denizi'nin beş kıyı devletinin liderleri, zirve gündeminin en önemli noktalarından biri olan güvenlik işbirliği konusunda bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya göre denizin güvenliği ve korunmasından yalnızca kıyı devletleri sorumludur. (Abilov, 2013: 66)

Dördüncü zirve 2014 yılında Astarhan'da yapıldı. Zirvenin çok olumlu geçtiğini belirten Rusya lideri Putin, "Her ne kadar tüm problemlerin çözümlendiğini söyleyemesem de, sayılarının azaltıldığını söyleyebilirim" dedi. (http://tass.ru/en/russia/751856) Aynı şekilde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Hazar Denizi'ndeki temel sorunları çözmek için sahildar devletlerin varacakları uzlaşmadaki "ortak siyasi iradenin" altının çizmektedir. (http://www.visions.az/en/news/591/29a590b4/) Zirvede alınan karalarla ilgili bilgi veren Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Halef Halefov şunları söyledi : "*Sahilden 15 deniz mili mesafeye kadarki bölgeler her ülkenin kendi arazisi olarak kabul edildi. Bu mesafeye 10 deniz mili de eklenerek (toplam 25 mil) her ülkenin balıkçılık alanı olarak belirtildi. Bu sınırların ortasında kalan deniz ise ortak alan kabul edildi." (TRT Haber, 2014)*

Zirvede çözüme kavuşturulamayan önemli konulardan biri, Hazar'ın altından geçecek petrol boru hatları konusu oldu. Zirvede bir konuşma yapan Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhammedov, Hazar Denizi'nin tabanından boru hattı döşemenin o ülkenin egemenlik hakkı olduğunu savundu. Rusya ise bölgede inşa edilecek boru hatları ile ilgili tüm ülkelerin onayının alınması gerektiğini savunuyor. (Hidropolitik Akademi,2014) Rusya devlet başkanı Putin daha önce de Trans-Hazar'a karşı olmadıklarını, sadece bu hattın yapılırken sadece politik değil, ekonomik ve çevre odaklı da düşünülmesi gerektiğini söylemişti. (http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/21573)

2015 yılına gelindiğinde Hazar konusunda önemli bir aşama kaydedildiği görülmektedir. Ancak henüz nihayetlenmiş bir konu değildir. Kuzey ülkeleri (Rusya – Kazakistan – Azerbaycan) bir anlaşma ile nihai anlaşma sağlanana kadar bir uzlaşıya varmışlardır. Türkmenistan, Hazar'ın sahiplik konusunu çözmek için komşuları kadar aktif davranmamaktadır. Mayıs 2015 tarihinde Türkmenistan ve Kazakistan Hazar'daki deniz sınırları konusunda anlaşmaya vardıklarını duyurdu. Ancak Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki deniz sınırı, özellikle Kepez yatağı, tıpkı İran'la olduğu gibi, sorunlu durumda. (Coffey, 2015: 17)

Harita 4: Hazar'ın Sektörlere Bölünmesi

Kaynak: Luke Coffey, Heritage.org,

3.2 Kıyı Devletlerinin Görüşleri

3.2.1 Rusya

Rusya 1991'den sonra çeşitli dönemlerde, değişik görüşleri ileri sürmüştür. Hatta bazı dönemlerde kendi içerisinde çatışmalara ve çelişkililere düştüğü dönemler olmuştur. Bunun en büyük örneği Azerbaycan'ın asrın anlaşmasını imzaladığı sırada dış işleri bakanlığı ile enerji bakanlığı arasında görülmüştür. Devlet petrol şirketi Lukoil konsorsiyumdan pay alıp Azerbaycan'ın tek taraflı işleminin içinde yer

alırken, dış işleri bakanlığı Azerbaycan'ın bu hareketini BM nezdinde kınamakta ve Hazar'daki tek taraflı hareketleri tanımadığını ilan etmekteydi.

Rus Dışişleri Bakanlığı'nın bu tutumu Enerji Bakanlığı ile çelişmekteydi. Zira dönemin Rusya Federasyonu Enerji Bakanı Yuri Şafrannik, Rusya hükümetinin Hazar Denizi'ndeki petrol yataklarının kullanımında Azerbaycan'ın bütün haklarını tanıdığı bildiriyordu. Rusya'nın dışişleri kanalıyla tanımadığı "Mega Proje" ye yüzde 10 hisse alarak girmesinde Rus dış politikasında enerji lobisinin artan ağırlığı etkili olmuştur. (Oğan, 2001: 156)

Rusya'nı n Hazar'a yaklaşımı genel olarak kıyıdaş ülkeler dışındaki devletleri bölgeden uzak tutmak, doğal kaynakların aktarımında tekel pozisyonunu devam ettirmek ve eski Sovyet ülkeleri üzerinde Hazar sorununu bir koz olarak kullanmak üzerine inşa edilmiş görünmektedir. Don ve Volga kanallarının rejimini değişmesine müsaade etmemek de ayrıca önemli gündem oluşturmaktadır.

Rusya, statü sorununun ortaya çıkmasından itibaren uzun bir süre Hazar'ın bir göl olduğunu savunmuş ve bunu, doğal bir çıkışının bulunmaması sebebine dayandırmıştır. Rusya'ya göre Don ve Volga kanalları "uluslararası suyolu" değildir. Buna bağlı olarak Hazar'ın ortak yönetim altına alınması istenmiştir. (Poyraz, 2011: 38) Başlangıçta Rusya, İran ve Sovyetler Birliği arasındaki 1921 ve 1940 antlaşmalarının geçerli olduğu ve Hazar'ın kapalı bir su havzası olması sebebiyle Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin Hazar'a uygulanamayacağını ileri sürmüştür. (Terzioğlu, 2013: 36) Rusya'nın birinci tutumu "10 veya 20 millik kıyı şeridi dışındaki su kütlesini ve deniz tabanının ortak kullanılacağı" şeklindedir. (Amirbek, 2015: 31)

Rusya, Hazar'da kıta sahanlığının 12 deniz mili olarak Azerbaycan tarafından kabul edilmesi halinde, Ermeni işgaline son verilmesi için Ermenistan'a tesir edeceğini ve askeri operasyonların durdurulacağı vaadinde bulundu. Daha sonra 1995'de dönemin Rusya Dışişleri Bakanı Yardımcısı Albert Çernişev, Bakü'ye Hazar'ın statüsüne ilişkin yeni tekliflerle geldi. Bu defa Rusya, Hazar için 20 deniz mili kıta sahanlığı öneriyordu. (Abdullayev, 1999: 273)

5 Ekim 1994'de Birleşmiş Milletlere gönderdiği mektubunda Hazar Denizi ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

"*Hazar okyanuslara ve diğer denizlerle doğal bağlantısı sıkıntılı olan elverişsiz bir su kütlesidir. Uluslararası deniz hukuku kurallarına göre Hazar Denizi dünya okyanus ve denizleri ile doğal bir bağlantıdan yoksun olan kapalı bir su kütlesidir. Uluslararası hukukun normlarından olan karasuları, münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı uygulanabilir değildir. Hazar'da bu tip bölgelerin kurulmasına ilişkin tek taraflı iddiaların temeli yoktur.*

Hazar'ın hukuki rejimi, henüz yürürlükten kalkmayan 26 Şubat 1921 ve 25 Mart 1940 tarihli Sovyet – İran anlaşmaları ile kurulmuştur. Bu rejim; kıyı devletlerinin bayrağını taşıyan gemilerin seyrüsefer serbestliğine ve devletlerin 10 millik alan içinde kendi milli rejimlerini uygulamaya izin vermektedir." (UN Doc. A/49/475)

Rusya Hazar'ın bölgelere bölünmesi durumunda pek çok devletin çıkarlarının tehlikeye gireceğini iddia etmiştir. Örneğin, Rusya, Türkmenistan ve İran'la ortak sınırını, Kazakistan da İran ile sınırını kaybedecektir. Sadece Azerbaycan dört komşusu ile olan sınırını muhafaza edecektir. Sınırların bu şekilde belirlenmesi denizcilik alanında eşit olmayan haklar sağlar ve bazı devletlerle ortak sınırların kalkması nedeniyle ikili ilişkileri bozar. (Aras, 2008: 179) Rusya, Hazar'ın deniz olarak kabul edilerek BMDHS'nin uygulanması durumunda da Don-Volga kanallarının rejiminin değişeceğini düşünmekte buna karşı çıkmaktadır. Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği'nin "*Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Düzenlenmesi Sorunları Açısından Rusya'nın Durumu*" başlıklı yazısında bu konuya şu şekilde değinilmektedir:

"*Bazı memleketler; Rusya'nın dâhili deniz yollarında Hazar'dan Büyük Okyanus'a ve Büyük Okyanus'tan Hazar'a giden gemileri için "serbest transit geçiş" hakkının tanınmasında ısrar etmektedirler. Rusya; bu isteği kanuna aykırı ve kabul edilmesi imkânsız olarak değerlendirmekle birlikte milli mevzuatı gereğince böylesi bir transitin gerçekleşmesini maksimum derecede kolaylaştırmaya hazırdır."* (http://www.turkey.mid.ru/sng_05_t.html)

Başlangıçta çok katı şekilde ortak kullanım prensibini benimseyen Rusya zamanla fikir değişikliğine gitmiştir. 1996 yılında Aşkabat'ta toplanan kıyıdaş ülke dışişleri bakanları konferansında Rusya 45 mil görüşünü ortaya attı. Rusya Dış işleri bakanı Merzlyakov'un tanımı ile uzlaşmacı bir yaklaşım bu olan bu görüşe göre; tüm ülkeler, denizin 45 millik kıyı alanında bulunan mineral kaynakların üzerinde münhasır egemenlik haklarına sahip olmalıdır. Bu alanın dışındaki bölgelerde bulunan kaynaklar, işletmeye başlamış ya da işletmeye başlamaya hazır olduğu somut olan devletlere yetki verilmelidir. Aynı zamanda, denizin orta kısmı ortak kullanıma bırakılabilir ve zenginlikleri, beş devlet tarafından kurulacak ortak bir şirketle işletilebilir. Bu görüş diğer devletler tarafından kabul görmemiştir. (Mamedov, 2001: 238)

Konferans sonunda Rusya, İran ve Türkmenistan Hazar kaynaklarının ortak kullanımı hakkında bir üç taraflı bir memorandum imzaladılar. Kazakistan ve Azerbaycan bu memoranduma katılmadı. Bu gelişmeler sonucunda Rusya, İran ve Türkmenistan tarafından hidrokarbon kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi için üçlü bir şirket kurulması yukarıdaki memorandum çerçevesinde kararlaştırıldı. Ancak, diğer pek çok girişimde olduğu gibi, taraflar arasında kısa sürede görüş ayrılıkları oluştuğu için bu gerçekleşmedi. (Mamedov, 2001: 237)

1998 yılına gelindiğinde Rusya yeni bir görüşü ortaya atmıştır. Bu görüş deniz dibinin bölüşülmesi, su yüzeyinin ortak kullanımıdır. İlk olarak Kazakistan'la 9-10 Şubat 1998'de Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan zirvede gündeme getirdiği bu görüş çerçevesinde sırasıyla Kazakistan-Rusya arasında, Kazakistan – Azerbaycan arasında, Rusya- Azerbaycan arasında ve son olarak bu üç devlet arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Rusya Federasyonu'nun kendi savunduğu fikirlerinden taviz vererek Hazar'ın dibinin sektörlere bölünmesine destek vermesinde bu ülkenin ulusal sektöründe ("Xvalınskaya" yatağı) çok zengin petrol yataklarının bulunması da etkili oldu. (Oğan, 2001: 157)

Rusya geldiği son konumla Hazar Denizi'nin realitesinin önüne geçemeyeceğini görmüştür. Çünkü yeni devletlerin ekonomileri için Hazar denizine ihtiyaçları çoktur. Bu açıdan kendi bölgesinde bulunan kaynakları hem işleme imkânı bulmakta hem de bölge ülkeleri ile yaptığı işbirliği sayesinde kendi petrol

şirketlerinin bu ülkelerle anlaşma imzalamasını sağlamaktadır. Deniz yüzeyinin ortak kullanımı sayesinde kendisini devre dışı bırakacak petrol boru hatlarının yapımına karşı çıkmaya devam etmekte ve balıkçılık, hava sahası ve seyrüsefer konusunda da İran'a kadar bölgeden faydalanabilmektedir.

Rusya'nın üçüncü tutumuyla Hazar için "ortak su kültesi" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaştığı görülmektedir. Rusya Kazakistan ile yapılan sözleşmenin Hazar'da yeni bir statü oluşturacağını kabul etmese de durum pek değişmemektedir. Ancak her şeye rağmen Rusya Hazar'ın tam paylaşılmasını kabul etmiş değildir. (Amirbek, 2015: 32) Rusya Devlet başkanı Putin 2007 başkanlar zirvesinde yaptığı konuşmada denizin bölünmesine karşı olduğunu bir kez daha belirtmiş, Kuzey Anlaşmalarına atıfta bulunarak, deniz yatağının güneyde de bölünebileceğini söylemiştir. Putin konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

"*Biz, içtenlikle, Hazar devletlerinin ortak değerleri paylaşmasını, bölünmeden ziyade birlik olmasını istiyoruz. Ve inanıyoruz ki, Hazar Denizi sınırlar, sektörler ve münhasır alanlarla kaplanmamalıdır.*

Denizin kaynaklarının ortak kullanımı ve ıslahında yönetiminde işbirliği ve koordinasyon kesinlikle herkesin yararına olacaktır. Dahası, zaman bunu gerektiriyor ve bu ülkelerimizin rekabet gücü için büyük bir avantaj olacaktır.

Deniz yatağındaki ve maden yataklarının ekonomik faaliyetleri ile ilgili, ulusal ekonomik faaliyetler çerçevesinde gerçekleştirilebilir. Hazar Denizi'nin kuzey kesiminde sınırlamalar kurulmuş ve inanıyoruz ki ilgili taraflar uyumlu çalışmalı ve karşılıklı kabul edilen bir çözüm güney kesiminde sağlamalıdır.

Deniz yatağının ve onun maden kaynaklarının paylaşılması anlaşması için Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirleyecek anlaşmayı beklemeye gerek bulunmamaktadır. (http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24597)

3.2.2 Azerbaycan

İlk başlarda Hazar'ın bir sınır gölü olduğunu savunan Azerbaycan, daha sonradan bu alanın "açık deniz" olduğu konusuna gelmiştir. Hangi görüşü savunursa savunsun Azerbaycan'ın temel görüşü Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi yönündedir. Bu durumda statü kavramının Azerbaycan için bir önemi yoktur. Çünkü

Sovyetler Birliği dağılır dağılmaz petrol şirketlerinin ilk geldikleri, hatta Sovyetler Birliği dağılmadan Mikhail Garboçov'un "Glasnost ve Perestroyka" politikasını açıklamasından sonra o dönemki Azerbaycan devlet başkanı Muttalibov'un Sovyet yönetiminden izin almasıyla birlikte yabancı şirketlerin ilk geldiği ülke Azerbaycan'dır. (Amirbek, 2015: 30) Hazar'ın Azerbaycan sektörünün, denizde bilinen 32 petrol ve doğalgaz sahasından 25'ini içerdiği tahmin edilmektedir. Dahası, Bakü'nün offshore üretim alanları sığ sular altında bulunmaktadır. Böylece, Hazar'ın herhangi bir başka yerinden daha kolay ve ucuz petrol üretimine imkân vermektedir. Uluslararası petrol şirketleri ile imzalanan anlaşmaların ve üretiminin yaklaşık %80'i offshore üretim sahalarında yapılmaktadır. Sadece Kurşanlı ve Karabağlı alanları kıyıda bulunmaktadır. (M.Croissant, C.Croissant, 1998)

Tüm kıyı devletlerini Hazar Denizi'ndeki biyolojik kaynaklar, deniz dibi, seyrüsefer, su sütunu ve su yüzeyi üzerinde hâkimiyet sahibi haline getirecek olan orta hat yöntemine göre denizin bölünmesi konusunda en katı tutuma sahip ülke Azerbaycan'dır. Bu bağlamda eski Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov, "Hazar bir göldür ve uluslararası konvansiyonlarda göllerin statüsü konusunda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Görüşmeler yalnızca uygulama konusunda sürdürülebilir ve Azerbaycan bu uygulamaya göre hareket etmektedir" şeklinde konuşmuştur. (Abilov, 2013: 55)

1993 yılında toplanan Moskova konferansında Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan birer taslak anlaşma metni sundular. Hazar Denizi'nin hukuki statüsüyle ilgili Azerbaycan taslak sözleşme metni bir önsöz ve 12 makaleden oluşmaktadır. Bu taslak çalışmayla ilk defa, Hazar ülkeleri arasında "sınır gölü" terimin tanımı yapılmaya çalışıldı. İkinci maddesinde, işbirliği ve çalışmalar uluslararası hukuka göre geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Üçüncü maddesinde, Hazar Denizi'ni kıyı devletleri arasında ilgili sektörlere bölme teklifi bölge için yeni bir fikir olarak ortaya çıktı. Dördüncü madde, sınırlandırmanın iki taraflı ve çok taraflı olarak yapılmasını istemektedir. Altıncı madde ise, kıyı devletlerinin mevzuatlarının, uluslararası anlaşmalarda aksi belirtilmedikçe, tüm sektöre uygulanmasını öngörmektedir. (Mamedov, 2001: 225)

Moskova konferansının olumsuz sonuçlanmasından sonra, Azerbaycan, bir giriş ve 14 maddeden oluşan ikinci bir taslak metin hazırladı. Birinci ve ikinci

metinler arasındaki başlıca fark, ikincisinin daha somut olarak, Hazar Denizi'nin yasal statüsünün göstermesidir. Özellikle, birinci maddesi "Hazar Denizi"(Caspian Sea) ve "Hazar Denizi Sektörleri" (sector of Caspian Sea) terimlerinin açık tanımını vermektedir.

Hazar Denizi: okyanuslarla doğal kanal bağlantısı olmayan, iç kıta kapalı havza (inner continent closed basin) olarak tanımlanıyor. Fiziki coğrafya koşulları ve Rusya/SSCB - İran döneminin geleneksel ilkesi sonucu, bir "sınır gölü" olarak kabul edilmelidir. Sözleşme metninin 3. Maddesi "Hazar Denizi (sınır gölü) Hazar devletlerinin topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak egemenlik alanlarına bölünmelidir" demektedir. (Mamedov, 2001: 226)

Azerbaycan, 1921 ve 1940 anlaşmalarının sadece seyrüsefer ve balıkçılık konuları ile sınırlı olduğunu, deniz yatağı hakkında her hangi bir hüküm içermediğini savunmaktadır. Ayrıca Azerbaycan'ın çok uzun zamandır Hazar'da petrol çıkarttığını, 1921 ve 1940 anlaşmalarının bir diğer tarafı olan İran'ın buna anlaşmalara dayanarak hiç itirazda bulunmadığını söylemektedir. (Diba, 2003: 34) Azeriler ayrıca, 1991 öncesindeki devlet uygulamalarının, Hazarı ulusal alanlara bölme pozisyonlarını desteklediğini savunmaktadır. Burada kastedilen 1970'de Sovyetlerin yapmış olduğu paylaşımdır. (Mehdiyoun, 2000: 185) Bu paylaşım sırasında da, eğer kıyı açıklarında adalar varsa, Hazar'a ilişkin sınırın belirlenmesinde o ada kıyıları esas alınmıştır. Hazar'ın bu şekilde paylaşılmasıyla; Kazakistan 113.000 km^2, Rusya 64.000 km^2, Azerbaycan ve Türkmenistan yaklaşık 80.000 km^2'lik bir alana sahip olmuş ve Sovyet Cumhuriyetleri kendi sektörlerinde kaynak arama ve çıkarma faaliyetlerini tek taraflı olarak yürütmüşlerdir. (Abdullayev, 1999: 276)

Azerbaycan, 1998 yılında İran'ın Shell ve Lasmo oil şirketleri ile yapmış olduğu anlaşmaların kendi egemenlik alanı ile ilgili olduğunu iddia etmektedir. Bununla ilgili olarak Birleşmiş Milletlere gönderdiği protesto yazısında, 1921 ve 1940 anlaşmalarının sadece balıkçılıkla ve seyrüseferle ilgili olduğunu tekrar etmekte ve de facto şekilde Hasanguli – Astarhan hattında bir sınır oluştuğunu iddia etmektedir. (UN Doc. A/53/741)

Azerbaycan Rusya'nın çevre ile söylemlerine de karşı çıkmakta, bu konu ile ilgili samimi olmadığını iddia etmektedir. Azeri bilim insanlarına göre, Hazar,

Sovyet yönetimi zamanında dünyadaki çevresel olarak en çok tahrip edilen bölgeydi. (M.Croissant, C.Croissant, 1998)

3.2.3 İran

İran genel itibari ile Hazar'a bakış açısı Rusya ile paralel, diğer kıyı devletlerinden farklıdır. Bu noktada Rusya ile benzerlik, güvenlik ve boru hatları konusundan kaynaklanmaktadır. "Bakü-Tiflis-Ceyhan" petrol boru hattı ve "Trans Hazar" doğal gaz boru hatları konusunda Rusya ve İran'ın politikaları birbirine yakındı. Her iki ülke bu projelerin gerçekleşmesini çıkarlarına uygun görmüyorlardı. İran, Orta Asya ve Hazar havzası petrol ve doğalgazının dünya pazarlarına ulaşılması konusunda kendi topraklarından geçen alternatif güzergâhları hayat geçirmek istemiştir. Ancak, ABD'nin İran'ı dışarıda bırakan alternatiflere yönelmesi bu güzergâhları sadece kâğıt üzerinde bıraktırmıştır. (Özbay, 2007: 170) Dünyanın ham petrol rezervlerinin yüzde 10 ve dünyanın ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin yüzde 17'sini elinde bulunduran İran, Rusya'nın ardından dünyanın en büyük ikinci doğal gaz rezervlerine sahiptir. İran'ın ham petrol rezervinin yaklaşık %70'i kıyı bölgesinde, çoğunlukla da Basra Körfezi bölgesinde bulunmaktadır. İran petrol rezervi gibi, doğalgaz rezervi de Hazar bölgesinden uzakta bulunmaktadır. İran'ın Hazar'da bulunan az miktardaki enerji kaynağını işlemesi güçtür. (Coffey, 2015: 7)
İran, Hazar'a kıyısı olmayan hiç bir devletin girmesini istememekte, 1921 ve 1940 anlaşmalarında buranın Sovyet-İran denizi olarak tanımlandığını söylemektedir. (UN Doc. A/52/150, UN Doc. A/56/1017) Bu konuyu her fırsatta dile getirmektedir. 21 Mayıs 1998 tarihinde Kazakistan – Rusya anlaşması üzerine BM'lere gönderdiği mektupta şu ifadelere yer vermiştir:

"Hazar Denizi'nin günümüzdeki hukuki rejimi Rusya ve İran arasında 26 Şubat 1921 tarihinde yapılan Dostluk Anlaşması ve 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Ulaştırma Anlaşması ile eklerindeki mektuplarla düzenlenmiştir. Bu anlaşmalarda Hazar Denizi'nin sınırlandırılması ile ilgili hiç bir madde bulunmamaktadır. Bu nedenle Hazar Denizi'nin hukuki rejimi tüm kıyı devletlerinin yapacağı bir sözleşme ile tamamlanmadan, yukarıda bahsi geçen anlaşmalar tarafından kurulan mevcut hukuki rejim bağlayıcı kalır ve Hazar Denizi'ni bölmeye yönelik hiç bir girişim kabul edilemez. Sonuç olarak, Rusya ve Kazakistan Cumhurbaşkanları tarafından son açıklamalarına eklenen "Kazakistan Bölümü" ya da "Rusya Bölümü" gibi terimler

mevcut yasal rejime ve kıyı devletlerinin 12 Kasım 1996 tarihli Aşkabat'ta aralarında vardıkları anlaşmaya aykırıdır." (UN Doc. A/52/193)

İran ve SSCB arasında yapılan 1921 ve 1940 anlaşmalarının bu kadar öne çıkmasının temelinde, Hazar'ın bir Sovyet – İran Denizi olarak görülmesi yatmaktadır. (Avcı, 2015: 275)

İran ortak kullanım konusunda ısrarcı olmakta bu egemenlikle ilgili alanın 20 mile çıkarılmasını ve geri kalan alanın ortak kullanımı olmasını önermektedir. (Behzadi, 2010: 89) Hazar Denizinin bölünmesine karşı çıkmakla beraber ortak kullanım olmazsa bölüşüm fikrini kabul etmektedir ancak İran, bölüşüm olacaksa da bunun tüm devletler arasında eşit şekilde yapılması gerektiğini vurgulamıştır. (UN Doc. A/53/453) 2000 yılının yazında İran Devlet Başkanı Hatemi, Hazar'ın statüsü ile ilgili yaptığı bir konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır:

"İran (Hazar'ın) paylaşımla ilgili %20'den daha az bir pay düşünmemektedir. Eğer hukuki rejim paylaşım olacaksa, deniz yatağı ve su yüzeyi eşit olarak paylaşılmalıdır." (Franckx, Razavi, 2001: 34)

9 Mart 2001 tarihinde İran petrol bakanı Zanganeh, Hazar Denizi'ndeki üretimle ilgili şu vurguyu yaptı: "*Şimdiye kadar Hazar'ın hukuki rejimi belirlenmesi için bekleyen İran ve herhangi bir keşfe başlamamıştı, ancak şimdiden sonra Hazar hukuki rejimi ne olursa olsun bu alandaki faaliyetlere başlayacağız."* (http:/www.payvand.com/news/01/mar/1112.htlm) Dahası İranlı bakan hiçbir başka araştırmaya izin vermeyeceğini açıklamıştı. (Avcı, 2015: 275) Temmuz 2001'de Azerbaycan tarafının Sovyetler Birliği ve İran arasındaki eski sınır çizgisinden 50 kilometre uzakta yer alan Alov-Araz-Şark sahasının keşfi için British Petroleum (BP) ile sözleşme imzalamasıyla iki ülke arasında tartışma başladı. İran, söz konusu petrol sahasına yönelik iddialarını sürdürüyordu. Azerbaycan'a ait Geofizik-3 ve Alif Gadzhiev gemilerinin çalışmasını durdurmak için hava kuvvetlerinin desteğiyle, donanmasını denizin tartışmalı kısmında konuşlandırdı. Bunun ardından Azerbaycan, gerilimi arttırmaya devam etmemesi ve sorunu konuşarak çözmeye çalışması yönünde İran'a uyarıda bulundu. (Abilov, 2013: 62)

İran bu şekilde hareketlerde bulunmasına rağmen, bölüşümle ilgili daha önceki yaptığı faaliyetlerle de facto olarak onay verdiğini kabul eden yazarlar mevcuttur. Sinan Oğan'ın bu konu ile ilgili verdiği örnek şu şekildedir:

"*İran "Şahdeniz" doğal gaz yatağı ve "Lenkaran- Talış-Deniz" petrol yatağında sırasıyla yüzde 10'luk bir paya sahip olmuştur. İran, bu anlaşmaları imzalamakla aslında, Azerbaycan'ın petrol politikasını ve Hazar Denizi'ndeki petrol yataklarını de facto tanımış olmuştur. İlginç olan, İran'ın Azerbaycan'a bir paydaş statüsüyle ortak olduğu Lenkeran (Talış-Deniz) yatağı İran'ın şimdi hak iddia ettiği "Alov" yatağından çok daha güneyde ve İran deniz sınırına yakın bir bölgede bulunmaktadır. Ancak İran, daha yakın olan ve kendi iştirakinin bulunduğu Lenkeran yatağına itiraz etmezken daha uzak bir mesafede ve pay alamadığı "Alov" yatağı üzerinde hak iddia etmektedir.*" (Oğan, 2001: 168) Bununla ilgili diğer bir örnekse İran'ın 19 Temmuz 1955'de kabul ettiği kıta sahanlığı kanununun ikinci maddesidir. Bu maddede "Kapalı denizlere uygulanan uluslararası hukukun kuralları, Hazar denizine de uygulanabilir." ifadesi yer almaktadır. (Sahafiyev, 2001) Ayrıca Azerbaycan'da İran'ın Sovyet Döneminde Hazar'da yapılan petrol çıkarma faaliyetlerine itiraz etmediğini dolayısıyla kendi bölgelerinden doğal kaynak kullanımını kabul ettiğini iddia etmektedir.

İran Dışişleri bakan yardımcısı Mart 2015'deki Özel Çalışma Grubu'nun toplantısından sonra yaptığı açıklamada bir dahaki toplantıda sorunun çözüme kavuşacağı söylemesine rağmen (Diba, 2015: pavyand.com), İran'ın henüz konu ile ilgili görüşlerinde bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Avrupa, Rus enerji kaynaklarına alternatif ararken Viyana Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi durumunda İran'ın rolüne dikkat edilmelidir. İran, eğer uluslararası yaptırımlar kalkarsa, 185 milyar dolar değerinde yaklaşık 50 yeni petrol ve doğalgaz projesinin hayata geçirebilir. (Coffey, 2015: 9) İran'ın, özellikle Viyana anlaşması sonucu elde edeceği milyar dolarlık kazanç sonrası, Hazar donanmasının kapasitesini arttırması bekleniyor. Yakın tarihli bir röportajda, İran Deniz Kuvvetleri Komutanı Tuğamiral Habibullah Seyyari, Hazar'ın, İran'ın donanma yeteneklerinin gelişiminde özel bir statüye sahip olduğunu söyledi. (Coffey, 2015: 9)

3.2.4 Kazakistan

Orta Asya ve Kafkaslardaki en zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkeler arasında olmasına rağmen Kazakistan, bağımsızlık öncesinde bir tarım ülkesi görünümündeydi. Ancak Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan ülkeler arasında gerek siyasi, sosyal ve yönetsel, gerekse de ekonomik alanda en iyi performansı gösteren ülkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazakistan'ın 160 bölgesinde tahmini olarak (Hazar petrolleri dâhil) toplam 4,5 milyar ton petrol rezervi bulunmaktadır. (Alagöz, 2011: 51)

1993 yılında Moskova'da ki konferansta taslak anlaşma sunan ülkelerden biri de Kazakistan'dır. Azerbaycan'ın taslağı sınır gölü statüsüne göre ulusal sektörlere bölmek yönünde iken, Kazakistan Hazar Denizi'ni kapalı deniz olarak tanımlamakta 1982 BMDHS maddeleri içerisinde değerlendirilmesini istemektedir. (BM Madde 122 ve 123) (Mamedov, 2001: 226)

Kazakistan'ın görüşüne bakıldığında Azerbaycan'la yakın olduğu görülmektedir. Kazakistan ve Azerbaycan'ın görüşleri karşılaştırıldığında, Azerbaycan'ın Hazar'ın tümüyle ulusal sektörlere bölünmesini savunurken, Kazakistan'ın deniz yatağının paylaşılması, Hazar'ın sularının ise belirli bir münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını benimsediği görülmektedir. (Çolakoğlu, 1998: 112) Nitekim, 1998'de Rusya ile yaptığı deniz yatağını bölüşmeye yönelik anlaşma bunu kesin olarak ortaya koymuştur.

Statü konusunda 27 Şubat 1997 tarihinde Kazakistan ve Türkmenistan arasında ise iki bildiri yayınlandı. Bunlardan birisi genel olarak işbirliğini geliştirme hakkında iken diğeri doğrudan Hazar ile ilgili meseleler konusundadır. Taraflar, işbirliği konusundaki Bildirinin 6. maddesi ile Hazar'dan karşılıklı faydalanma konusunda çalışma grubu kurulması için mutabakata vardıklarını açıkladılar. Hazar ile doğrudan ilgili bildiriye göre ise taraflar, Hazar'ın hukuksal statüsünü belirleyen antlaşma akdedilinceye kadar orta hat esasına göre idari-ülkesel sınırı muhafaza edeceklerdir. (Terzioğlu, 2008: 39) Bu aşamada Kazakistan'ın çözüm bulununcaya kadar ekonomik olarak rahatlamak maksadıyla petrol yataklarını işlemek için iki taraflı ve üç taraflı anlaşmalara yakın olduğu görülmektedir.

27 Şubat'ta yapılan anlaşma sırasında Başkan Niyazov, Hazar'ın Sovyet döneminde, ulusal ekonomik bölgelere bölündüğünü, her bir Sovyet kıyı devletinin, İran dâhil, kendi deniz sınırı olduğuna vurgu yapmıştır. Bu prensibin devamına günümüzde de saygı duyulması gerektiğini söylemiş, Hazar'ın ulusal statüsünü belirleme çalışmalarının da devam etmesi gerektiğini eklemiştir.(Granmayeh, 2005: 19)

Kazakistan, BM Genel Kuruluna gönderdiği 3 Ekim 1997 tarihli mektubunda, Türkmenistan'la 27 Şubat'ta açıklamış olduğu ortak bildirinin 1. Maddesinin açıklamasında bulunmuştur. Tarafların bu madde ile Hazar'ın kullanımında Sovyet Petrol Bakanlığı'nın 1970'de orta hat yöntemine göre yaptığı bölünmeyi esas alınacağını ilan ettiğini ve yeni bağımsızlığını kazanan Sovyet ülkelerinin bu bölüşümü karşılıklı olarak sınır kabul ettiğini söylemiştir. (UN Doc. A/52/424)

Kazakistan aynı mektupta 1921 ve 1940 anlaşmalarının geçerliğinin şüphe götürür olduğunu söyledikten sonra bunun sebeplerinin şu şekilde sıralamıştır:

"a. Söz konusu anlaşmalarda adı geçen taraflar, günümüzde uluslararası hukuk öznesi var olmayan, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve SSCB idi. Bu nedenle, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, Hazar Denizi Devletleri arasında yapılacak yeni bir anlaşma ile kurulmalıdır;

b. Adı geçen anlaşmalar, eski Birlik Cumhuriyetleri arasındaki sınırlar hakkında herhangi bir atıfta bulunmamıştır. Sınır rejimine ilişkin sorunlar Sovyet hukuku altında, federal yargının münhasır yetkisindeydi.

Sonuç olarak, Birlik Cumhuriyetleri arasında sınır yoktu, denizin eski SSCB'ye ait olan kısmı federal devlete ait olduğu için, Birlik Cumhuriyetleri, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti dâhil, Hazar Denizi'nin sınırlandırılması konusundaki sorunlarla ilgili yetkiye sahip değildi;

c. Adı geçen anlaşmalar sadece, ticari gemiler ve balıkçılık hakkında sorunları düzenler. Anlaşmalar Hazar'ın hukuki statüsü hakkında tamamıyla her hangi bir hüküm kurmaz. Buna kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgede dâhildir. Çünkü "kıta sahanlığının" hukuki tanımı ilk defa 1958 tarihli "Kıta Sahanlığı Hakkında

Cenova Sözleşmesinde", "münhasır ekonomik bölge" tanımı ise ilk de 1982 tarihli "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuki Sözleşmesinde" görülmüştür." (UN Doc. A/52/424)

Kazakistan deniz dibinin sektörlere bölünmesi gerektiğini tekrarlamış, seyrüsefer, balıkçılık ve çevre koruma konusunda uzlaşmanın mümkün olduğunu belirttikten sonra, karasuları ve balıkçılık bölgesi dışında kalan alanlarda seyrüsefer serbestliği, hava sahasında belirlenmiş rotalarda uçuş serbestliği olması gerektiğini belirmiştir.

Aynı metinde Don-Volga kanallarının durumuna da değinmiş ve bu konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"*Coğrafi açıdan elverişsiz konumda bulunan (Landlocked) Hazar Devletleri diğer denizlere ve okyanuslara bir çıkış sahip olmak için Rusya Federasyonu ile ayrı ayrı anlaşmalar temelinde Rus suyollarını kullanma hakkına sahip olmalıdır."* (UN Doc. A/52/424)

Kazakistan bağımsızlığını kazandığı günden bu yana kendi sahasında petrol arama ve çıkarma faaliyetlerini yürütmektedir. Rusya ve Azerbaycan'la yaptığı anlaşmalarla da şu anda petrol üretimini güvence altına almıştır. Kazakistan bu şekilde anlaşma imzalayan ilk ülke olmuştur. Aslında Kazakistan etrafındaki üç ülke yaptığı anlaşmalarla kendi sahasını şimdilik güvence altına almış durumda görünmektedir. Ancak daha çözülmemiş olan sorun su yüzeyi ile ilgilidir ki bu da kendini batıya bağlayacak Trans-Hazar boru hattı yapımı ile direk ilgilidir.

3.2.5 Türkmenistan

Türkmenistan dünyada 4. büyük doğalgaz rezervine sahip ülke olarak bilinmektedir. Bu büyük kaynaktan yararlanması ancak bunu dünya pazarlarına ulaştırması ile mümkündür. Bugüne kadar tek çıkış noktası olan Rusya'ya alternatif olarak Çin boru hattını eklemiş olmasına rağmen, enerji güvenliği açısından pazar seçeneklerini arttırma çabası içindedir. Bu yeni pazar ulaşma yolu Hazar denizinden geçmektedir. Bu sebeple Hazar Türkmenistan için hem doğal kaynak zenginliği için önemli iken hem de jeopolitik olarak önem arz etmektedir. 1997'de düşünceleri

ortaya atılan Trans-Hazar Boru hattı projesi Hazar'ın statüsü ile ilgili problemlerin çözülememesi nedeniyle hala başlanamayan bir projedir.

Türkmenistan'ın Hazar'ın statüsü konusunda diğer ülkelerle karşılaştırıldığında farklı zamanlarda farklı tezleri savunduğu görülmektedir. Hazar konusundaki görüşlerini tam olarak belirleyemeyen Türkmenistan ilk önce Azerbaycan ve Kazakistan tarafının ileri sürdüğü ulusal sektörlere bölünmesi tezini savunmuştur. Daha sonra bu görüşünü değiştirerek 45 millik münhasır yetki alanı dışında kıyıdaş devletlerin "ortak kullanımına" açık bir alan tesis edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. (Aras, 2008: 190) 1996 yılına gelindiğinde 11-12 Kasım'da Aşkabat'ta yapılan konferansın ardından İran ve Rusya ile ortak bir bildiriye imza atan Türkmenistan, Hazar'ın doğal kaynaklarının ortak kullanımını desteklemiştir. (Mamedov, 2001: 237)

Ocak 1997'de Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı Azeri ve Çırak petrol sahalarının Azerilerce konan isimlerini değiştirmiş ve kendi adını vermiştir. Bu petrol sahaları, 45 millik sınırın ötesinde olduğundan Türkmenistan'ın görüşünü tekrar ulusal sektörlere bölünmesi yönünde değiştirdiği söylenebilir. (Çolakoğlu, 1998: 13) 27 Şubat 1997'de Kazakistan'la imzaladığı ortak bildiride anlaşma sağlanana kadar tarafların denizi bölüşmesini kabul etmiştir. (UN Doc. A/52/93) 1998 yılında Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın Tahran ziyareti sırasında yayımlanan ortak bildiride; Hazar'ın statüsü hakkında kesin anlaşma imzalanıncaya kadar SSCB ve İran arasında imzalanmış olan 1921 ve 1940 anlaşmalarının yürürlükte olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bildirinin ikinci maddesinde Hazar'ın kıyı devletlerinin ortak malı olduğunu belirten şu ifade kullanılmıştır:

"İki taraf Hazar Denizi ve kaynakları kıyı devletlerin ortak mirası olduğunu, Hazar'ın hukuki rejimi ve kaynaklarının işlenmesi çözümünün münhasır beş kıyıdaş devletin hakkı olduğunu tekrar eder." (UN Doc. A/53/453)

Bildirinin beşinci maddesinde eğer bir bölüşüm olacaksa bunun tüm devletler arasında eşit şekilde yapılması (%20) ve kaynakların eşit şekilde çıkarılması gerektiği vurgulanmıştır. (UN Doc. A/53/453)

Türkmenistan, Hazar sorununun ancak beş kıyıdaş ülkenin iştiraki ve fikir birliği ile çözülebileceğini belirtmekte ve ikili anlaşmalarla bu sorunun çözülmesine karşı çıkmaktadır. Türkmenistan gibi İran da Hazar'ın statüsü belirlenirken ikili anlaşmaları tanımadığını belirterek, beş kıyıdaş ülkenin statüsü sorununu beraberce belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. (Oğan, 2005: turksam.org)

Aslında Türkmenistan, kıyı suları ile ilgili 12 mil karasuları ve münhasır ekonomik bölgenin belirlendiği bir kanunu kabul eden ilk ülkedir. Bu esnada Türkmenistan 1993 yılında denizin doğu kısmında yer alan "Çeleken" açık deniz alanını geliştirmek için yabancı şirketlerle bir anlaşma imzalamıştır. (Abilov, 2013: 57)

Bir yıl arayla imzalanmış olan bu iki ortak bildiri, önemli bir şekilde birbirinden farklıdır. Açık bir şekilde, İran – Türkmenistan bildirisi yayınlandığı zaman, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında ulusal sektörlerin sınırlandırılması ve Kepez Petrol yatağının sahipliği hakkında ihtilaf ortaya çıkmıştı. (Shafiyev, 2001)

Türkmenistan, günümüzde de Azerbaycan ve İran'la Hazar'da sınır problemi yaşarken (Coffey, 2015: 17), Mayıs 2015 tarihinde Kazakistan'la Hazar'daki sınırlar konusunda anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşma statü konusunda olmasa da kendi ulusal sektörlerinde bulunan doğal kaynakları geliştirme ve kullanma da dâhil, egemenlik hakları ile ilgilidir. Bu durumada son dönemde Rusya ve Batı arasında meydana gelen gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir. Türkmenistan bu anlaşma ile Trans-Hazar Projesine hız vermek istiyor. Zira Avrupa Birliği ilk defa Türkmen gazı için tarih verdi. Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Maros Sefcovic konu ile ilgili olarak "Avrupa Türkmen gazını almaya 2019'da başlayacaktır" şeklinde bir açıklama yapmıştır. (Casey, 2015)

3.3 Bölge Dışı Ülkelerin Hazar Havzası Politikaları

Barbara Janusz-Pawletta'ya göre Hazar Havzası küresel enerji güvenliği açısından Fars körfezinden daha küçük bir role sahip demektedir. Bunun nedenlerini de şu şekilde saymaktadır:

1. 2015 yılı itibariyle Hazar kıyısında üretilecek petrol dünya üretiminin sadece %4-5'ine ulaşacaktır.

2. Bölgedeki enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmak çok büyük maliyet gerektirmektedir.

3. Bölge ülkeleri politik olarak istikrarsızdır.

4. Kıyı ülkelerinin zayıf ekonomik durumu, Hazar bölgesindeki yabancı altyapı yatırımı için bir ihtiyaçtır. Böylece askeri çatışmadan kaçınmak mümkündür, fakat bölgede kalıcı siyasi istikrarın varlığına dair bir kesinlik olmaz. (Janusz-Pawletta, 2015: 11)

Pawletta, bu tanımlamaları yaptıktan sonra bunlara rağmen bölgenin neden stratejik öneme sahip olduğunun cevabını aramaktadır. Yukarıda saydığı sebepler tamamıyla tutarlıdır. Nitekim Bakü-Ceyhan Boru Hattı (BTC) inşası sırasında bir varil Hazar petrolünü üretme maliyeti, Suudi Arabistan'daki varil başına 1,5 dolar karşısında 5 dolara kadar çıkmaktadır. Nakliye masrafları da buna varil başına 5 dolar daha eklemekteydi. (Raşid, 2006: 215) Yine de Hazar, muhtemelen dünyanın henüz araştırılmamış ve işlenmemiş son petrol bölgelerinden biridir ve bu bölgenin petrol arama çalışmalarına açılması uluslararası petrol şirketlerinde muazzam bir heyecana yol açmıştır. (Raşid, 2006: 201) Hazar Bölgesi ABD-Rus ilişkilerinin geleceğinin belirlendiği bölgedir. Zira Doğu Avrupa da olduğu gibi, iki eski düşman ülkenin çıkarları bu bölgede ciddi olarak çatışmaktadır. (Janusz-Pawletta, 2015: 11)

"Amerika için en büyük jeopolitik ödül Avrasya'dır."(Brzezinski,1997: 51) Bu söz hem Amerika'nın Ulusal Güvenlik danışmanlarından hem de Washington'da önemli lobi faaliyetleri yürütmek için Amerikan petrol şirketleri tarafından kurulan Dış Petrol Şirketleri Grubu (Raşid, 2006: 226) çalışanı olan Zbigniew Brzezinski'ye aittir. Brzezinski, bir jeopolitik kuramcı olarak Avrasya'ya hükmeden bir gücün dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol edeceğini söylemektedir. (Brzezinski, 1997: 52) Yine en ünlü jeopolitik kuramlardan biri olan "Kara Hâkimiyet Teorisinin" fikir sahibi Mackinder'e göre kesin dünya hâkimiyetini tesis etmek için Avrasya hâkimiyeti gerekmektedir. Aynı şekilde Alman jeopolitikçi Housfer'de Mackinder gibi merkez kara kütlesinin (Avrasya) önemine

değinerek Almanya'nın İngiltere karşısında çift yönlü bir stratejiyi gerçekleştirmesi gerektiğini söylemiştir. (Davutoğlu, 2009: 104)

3.3.1 ABD'nin Politikası;

ABD Hazar Bölgesine yönelik politikalarında Kafkasya Bölgesi (Kuzey ve Güney Kafkasya olup, ilgili devletler Türkiye, İran ve Rusya şeklinde sıralanmaktadır.) Hazar Bölgesi ve Orta Asya şeklinde bir jeopolitik birlik olarak görmektedir. (Sarıahmetoğlu, 2014: 11) ABD bölge ülkelerinin batı dünyası ile entegrasyonu yönünde çaba sarf etmekte, böylece Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetini engellemek istemektedir.

Luke Coffey'e göre ABD'nin Hazar Bölgesinde öncelikli dört amacı şunlardır;

- Hazarın enerji kaynakları için istikrarlı ve güvenli taşıma ve üretim bölgesi olmasını desteklemek.
- Rusya ve İran'ın bölgede başkalarının işine karışmasını kontrol etmek böylece bölgedeki ülkelerin istikrarlı, bağımsız ve kendi kendini yönetmesini sağlamak.
- Radikal İslam'ı dışarda tutmak
- Bölgedeki dondurulmuş çatışmaları (frozen conflicts) çözmek. (Coffey, 2015: 3)

Bölge ülkelerini istikrarlı hale getirmek, ekonomilerini Rusya'nın tekelinden kurtarmak öncelikli amaçları arasında yer almaktadır. Çünkü problemli olan veya etnik anlaşmazlıkların yaşandığı bölgelerde Rusya veya başka bir devletin müdahale riski daha fazla olmaktadır. (Sarıahmetoğlu, 2014: 12)

Sovyetlerin dağılmasından sonraki ilk yıllarda Rusya'yı batıyla eklemleme ve kendisine bir daha rakip olarak çıkmasını engellemek maksadıyla destekleyen ABD, bu politikası çerçevesinde Rusya ile Kafkasya'da karşı karşıya gelmek istememiş, her ne kadar petrol taşımasında Baki-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol hattını ana güzergâh olarak görse de Bakü – Novoroski hattından erken üretim petrolün akışını desteklemiştir.

ABD Güney Kafkasya'da ki bağımsız ülkelerle ilişkilerinde Ermeni lobisinin etkisi altında kalmıştır. Zengin hidrokarbon yataklarına sahip bulunan Azerbaycan'ın jeopolitik açıdan daha önemlidir. ABD, Ermeni lobisinin etkisinde kaldığını "Özgürlüklere Yardım Yasasını" onaylarken ortaya koymuştur. ABD Kongresi 24 Ekim 1992'de 2532 sayılı "Özgürlüklere Yardım Yasasını" onaylamış fakat bu yasaya ek 907 sayılı maddeyle Azerbaycan'ı yardım dışında bırakmıştır. Ek maddeye göre "Bu ve benzeri yasalar kapsamında Azerbaycan'a ekonomik yardım sadece ABD Devlet Başkanı'nın, Azerbaycan yönetiminin Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a yönelik tüm ambargoları ve her türlü kuvvet kullanımını sona erdirdiğini tespit ettiği ve bu konuda kongreye bilgi verdiği zaman yapabilecektir." (Hasanoğlu, Cemilli, 2006: 55) Bu politika Azerbaycan'ı kendinden uzaklaştırmış, Hazar Bölgesi petrolleri ile ilgili konsorsiyumda liderliği İngilizlere kaptırmasına sebep olmuştur.

Bölgeye enerji odaklı bakan ABD'nin bu tutumu 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Kafkasya'nın istikrarsızlaşmasının uluslararası güvenliğe ve kendi güvenliğine olumsuz etkileri olacağını görerek askeri anlamda da bölgede söz sahibi olma politikasına yönelmiştir. (Kasım, 2008: 121) Örneğin Gürcistan'ın ABD'yle giderek yoğunlaşan askeri ilişkiler, 11 Eylül sonrası süreçte yaşanan gelişmelerle zirve noktasına ulaşmıştır. Terörizmle mücadele çerçevesinde, Mayıs 2002'den itibaren, 2000 Gürcü askerinin eğitilmesini hedefleyen, 21 aylık Gürcistan Eğitim ve Donanım Programı (GTEP) başlatılmıştır. Bu çerçevede Şubat 2002'den itibaren 200 Amerikan askeri danışmanı Gürcistan'a gitmiştir. (Ağacan, 2011: 97) ABD ile Gürcistan arasındaki savunma işbirliği antlaşması da ABD askeri personeline Gürcistan'a vizesiz girip çıkabilme ve silah taşıma yetkisi tanımakta, ABD askerlerini Gürcistan'ın yargı yetkisinden bağışık tutmaktadır. (Kasım, 2009: 188)

Yine aynı rüzgârın akımıyla ABD yönetimi Azerbaycan'la olan ilişkilerin önünde büyük engel olan 907. ek maddenin yürürlükten kalkmasını sağlamaya çalıştı. Bush yönetimi bu amaçla Amerikan Kongresine bir mektupla müracaat ederek kararın durdurulma yetkisinin başkana verilmesini istedi. 10 Aralık 2001'de temsilciler meclisi "2001 yılı sonuna kadar 907 sayılı ek maddenin uygulanmasının durdurulması" konusunda ABD başkanına yetki verilmesine ilişkin kararı onaylamıştır. (Hasanoğlu, Cemilli, 2006: 21)

Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Kafkasya'daki ülkelerde uyguladığı stratejilerden biri de NATO'nun doğuya doğru genişleme politikasıdır. Her ne kadar Hazar ülkelerinin hiç biri NATO'ya üye olmasa da Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan NATO'nun Barış için Ortaklık (PfP) programına üyedir. (Coffey, 2015: 3)

3.3.2 AB'nin Hazar Politikaları

Hazar bölgesini AB için "Hazar'ın batısındaki Ülkerler (Güney Kafkasya) ve doğusundaki ülkeler (Orta Asya Devletleri) olarak ele almak mümkündür. Zira bölgeye yönelik politikalar geliştirirken hazırlamış olduğu belgelerde bu şekilde bir sınıflandırmya gitmektedir. AB, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra daha çok hemen yanı başında olan sınır komşuları ile ilgilenmiş, Karadeniz'in öte tarafına pek uzanmamıştır. Avrupa Siyaset Merkezi (UPC) uzmanı Amanda Paul bunu şu şekilde ifade ediyor; "1990'larda Güney Kafkasya, AB için uzak bir bölgeden ibaretti; çoğu AB bürokratının, hakkında pek az bilgiye sahip olduğu ve haritada yerini bile bulmakta zorlandığı, egzotik, uzak bir diyar" (Paul, 2013: 8) Aynı yaklaşım Orta Asya için de geçerlidir dememiz mümkündür. Bu şekilde Hazar Bölgesi AB için 90 larda uzak bir diyardı.

Prof. Dr. Kenan DAĞCI VE Prof. Dr. Efe ÇAMAN AB'nin Orta Asya bölgesinde belli bir süre ciddi bir varlık ve etkinlik gösterememesini üç nedene bağlamaktadır;

1. Sovyetler Birliği'nin beklenmeyen bir zamanda dağılması AB'yi hazırlıksız yakalamıştır. Aralarında Orta Asya ülkelerinin de olduğu bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerle geleneksel anlamda eskiye dayanan ikili ilişkilerin bulunmayışı ve uzun süre içine kapalı olan bu devletler hakkında yeterince bilgiye sahip olunmaması AB'nin Orta Asya konusunda etkin bir reaksiyon göstermesini zorlaştırmıştır. O dönemde bu ülkelerin siyasal yapıları, kurumları ve diğer potansiyelleri tam olarak bilinmemekte idi.

2. Coğrafi olarak yanı başında bulunan doğu ve güney doğu Avrupa ülkeleri konusunda acil bir strateji belirlenmesi AB'nin geleceği açısından daha öncelikli bir konu idi. O nedenle AB ilgisini daha çok bu ülkelere yoğunlaştırmıştır.

3. Orta Asya ülkelerinin o dönemde yukarıda ifade edildiği gibi daha çok askeri güvenlik açısından (terör, organize suç vs.) değerlendirilmesidir. (Dağcı, Çaman, 2013: 36)

AB, 1990'larda bölgeye yönelik olarak politikalarını dört ana program üzerine bina etmiştir. Bunlar; bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkelerle imzalana Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (OİA), Bağımsız Devletler Topluluğu'na Yönelik Teknik (TACIS-Technical assistance program), Enerji Şartı Anlaşması ve Avrupa'ya Ülkelerarası Petrol ve Doğalgaz Taşıma Programı (INOGATE- Interstate Oil and Gas Transport to Europe) (Leray, 1999: 58)

Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları 1990'ların ortalarından itibaren imzalanmaya başlamıştır. Anlaşmalar Kazakistan'la 1995'de Azerbaycan'la 1996'da imzalandı. 1999'da yürürlüğe giren bu anlaşmalar, ekonomik konular, politik diyalog ve demokratik kültürün yerleştirilmesini içeren kapsamlı çerçeve anlaşmalardır. (Leray, 1999: 58) Bu kapsamda Azerbaycan'la ortak kurumlar oluşturulmuştur. (İşbirliği Konseyi, İşbirliği Komitesi, Ticaret ve Ekonomi Alt komitesi, Enerji, Ulaştırma ve Çevre Alt Komitesi, Adalet, Özgürlük ve Güvenlik, İnsan Hakları ve Demokrasi Alt Komitesi, Sosyal İşler, Kamu Sağlığı, Spor, Eğitim ve Gençlik, Kültür, Bilgi Toplumu ve Sesli-Görsel Tutum; ve Bilim ve Teknoloji, çoğunlukla "insan-insana" olarak kabul edilen alt komite, Parlamenter İşbirliği Komitesi) (http://eeas.europa.eu/azerbaijan/index_en.htm) 2015 yılında Kazakistan'la 1995'deki anlaşmanın yerini alacak olan Güçlendirilmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. (http://eeas.europe.eu/statements-eeas/2015/151221_02_en.htm) Aynı anlaşma 1998'de Türkmenistan'la da imzalanmıştır. Ancak Türkmenistan'daki siyasi sorunlar nedeni ile İngiltere ve Fransa'nın kendi iç hukuklarında anlaşma onay sürecini tamamlamamaları nedeniyle yürürlüğe girememiştir. (Dağcı, Çaman, 2013: 37)

AB, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1991 yılında, bölgede oluşan boşluğu doldurmak maksadıyla, *Bağımsız Devletler Topluluğu'na Yönelik Teknik Yardım (*TACIS Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States) programını başlatmıştır. TACIS'in ana amacı; Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde pazar ekonomisi ve demokratik topluma geçiş sürecini

desteklemektir. (Frenz, 2007: 6) 2007 yılında Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Politikasının başlatılması ile son bulan TACIS, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarının ana destekçi enstrümanı olmuştur. (http://eeas.europe.eu/delegations/georgia/eu_georgia/tech_financial_cooperation/instruments/tacis/index_en.htm) 1991–1999 yılları arasında 4,2 milyar avro parasal yardım da bulunulmuştur. Her ne kadar teknik yardım dense de AB'nin yardımları geçiş sürecinde parasal yardım ya da teçhizat hibesi gibi maddi destekten daha çok, hedef ülkelerdeki yönetim yapılarının iyileştirilmesi, bürokratik yapılanmaların reformu, gibi daha çok danışmanlık anlamında teknik destekler olmuştur. Frenz'e göre AB tarafından bu program için açıklanan teknik destek yardım miktarları AB'nin açtığı ofisler ile bu ofislerde çalıştırdığı personelin seyahat, maaş vs. giderlerinin toplamını oluşturmaktaydı. Dolayısıyla ortada verilen parasal destek mevcut değildi.(Dağcı, Çaman, 2013: 36)

17 Aralık 1994'de Lizbon'da 50 ülke ve AB, Enerji Şartı'nı (Energy Charter Treaty - ECT) imzalamışlardır. Bu anlaşma, imzacı ülkeler için, enerji ticareti, şirketlerinin enerji yatırımları, transit konuları, anlaşmazlıkların çözümü ve enerji yeterliliği konusunda işbirliği alanlarında uluslararası kodifikasyonu gerçekleştirmiştir. (www.mfa.gov.tr/enerji-sarti-anlasmasi.tr.mfa) Antlaşmanın amacı Avrupa Enerji Şartı ile benimsenen ilkelere dayanan, enerji sektöründeki uzun vadeli işbirliğini teşvik etmek için yasal bir çerçeve oluşturmaktır. (http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Al27028) Anlaşmanın amacını maddelersek şu şekilde yazabiliriz;

1. Enerji arzı güvenliğinin artırılması,

2. Enerji üretimi, çevirimi, taşınması, depolanması, dağıtımı, iletimi ve kullanımındaki verimliliğin en yüksek seviyeye ulaştırılması,

3. Güvenliğin güçlendirilmesi ve çevresel sorunların en aza indirilmesi,

4. Yatırımların teşviki ve korunması,

5. Enerji ticaretinin serbestleştirilmesi,

6. Uluslararası ve ulusal sermaye piyasalarına erişme. (http://www.mfa.gov.tr/enerji-sarti-anlasmasi.tr.mfa)

AB'nin bölgeye ilişkin diğer bir enstrümanı da Avrupa'ya Ülkelerarası Petrol ve Doğalgaz Taşıma Programı'dır. (INOGATE- Interstate Oil and Gas Transport to Europe) Geçmişi 1992 'ye dayanan program 1994- 1995 yılları arasında Hazar bölgesi devletleri için stratejik bir önem kazanmıştır. (Leray, 1999, 59) Projenin amacı Avrupa için enerji arzının güvenliğini geliştirmek, petrol ve doğalgaz boru hatları sisteminin bölgesel entegrasyonunu sağlamak, söz konusu ürünlerin Batı pazarlarına ihracını desteklenmek ve boru hatları projesine özel yatırımcılarla uluslararası finans kurumlarının dikkatlerini çekmektir. (Memedov, 2004: 37)

1990'larda geliştirilen bir diğer programsa Avrupa–Kafkasya–Asya Ulaştırma Koridoru' dur. (TRECECA–Transport Corridor for Caucasus Europe Asia). TRECACA adlı proje, 1993 yılında sekiz Hazar ve Kafkas ülkesinin katılımı ile Brüksel'de kurulmuştur. 1998'de gerçekleşen Bakü Zirvesi sonucunda "Tarihi İpek Yolu'nun Restorasyonu" deklarasyonu imzalanmıştır. TRECECA programına Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası, Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası tarafından mali destek sağlanmaktadır. Türkiye'nin de yer aldığı TRACECA koridorunda, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin verdiği olanaklarla kombine taşımacılık yapılması öngörülmektedir. Ayrıca 4. Pan-Avrupa Koridorunun Türkiye ve üzerinden Kafkasya ve Türkistan bölgelerine uzatılması düşünülmektedir. (Sarıahmetoğlu, 2014: 120)

AB'nin, Sovyetlerin dağılmasından hemen sonra başlayan bölge ile iletişimi 2000'lerin ortalarından itibaren arttırma çabaları devam etmektedir. AB bölgeye genelde enerji denklemi üzerinden bakmaktadır ki, bu da yadırganmayacak bir yaklaşımdır. Zira 2014 itibariyle Avrupa Birliği ülkeleri, tükettikleri toplam enerjinin %53'ünü ithal etmektedirler. Avrupa Birliği genelinde petrole bağımlılık yaklaşık %90, doğal gaza bağımlılık %66, katı yakıtlara bağımlılık %42 ve nükleer enerjiye bağımlılık %40 seviyelerindedir.(www.abhaber.com) AB ülkeleri doğalgazın yüzde 39'unu, ham petrolün ise yüzde 37'sini Rusya'dan ithal ediyor. (www.dw.com) Bu kapsamda, Avrupa Birliği'nde ihtiyaç duyulan enerjinin

tedarikine yönelik güvenlik konuları hemen her üye ülke için en önemli stratejik unsurudur.

Bütün bu veriler göz önüne alındığında AB'nin Rusya'nın baskısından kurtulmak için alternatif enerji kaynaklarına ihtiyaç duyduğu gayet açık. Hazar havzası doğalgaz ve petrol için Rusya'yı devre dışı bırakacak alternatif alanı oluşturmakta.

AB, bölge devletleri ile ilişkilerini,2000'lerin ortalarından itibaren yeni programlarla yürütmektedir. "Avrupa Komşuluk Politikası", "AB ve Orta Asya Yeni İşbirliği için Strateji Belgesi" ve "AB'nin Doğu Ortaklığı Programı" bu programlardandır.

AB'nin Doğu Ortaklığı Programı; Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan, henüz AB ve NATO'ya katılmamış, Doğu Avrupa ve Kafkaslarda bulunan 6 ülke ile ilişkileri derinleştirmek üzere 2009 yılında, AB Komşuluk Politikası kapsamında geliştirilmiş bir programdır. (Öğütçü, 2013) Bu programın Hazar bölgesinde ortakları Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dır. Prag zirvesinde ortaya çıkan program, Doğu komşularının AB'ye daha da yaklaşmasını amaçlamaktadır. Bu maksatla bu ülkelerde yapılacak reformları desteklemektedir. (http://eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm)

AB-Azerbaycan arasında ortaklığının dayandığı temel unsurlar "demokrasi, uluslararası hukuk, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisine saygı"dır. AB komşuluk politikası çerçevesinde AB ile Azerbaycan arasında, beş yıllık eylem planı 14 Kasım 2006 tarihinde Brüksel'de yapılan "AB-Azerbaycan İşbirliği Konseyinde" kabul edilmiştir. Beş yıllık plan daha çok demokratikleşme, insan hakları, sosyo-ekonomik reformlar, yoksulluğun azaltılması, enerji, çatışmalar ve sektörel konular üzerinde yoğunlaşmıştır.(http://eeas.europa.eu/azerbaijan/eu_azerbaijan_summary/index_en.htm)

AB ve Orta Asya Yeni İşbirliği için Strateji Belgesi; Haziran 2007 tarihinde yürürlüğe giren bu belge AB ve Orta Asya ülkeleri arasında özellikle siyasi diyalog (AB - Orta Asya ülkeleri dış işleri bakanları düzenli görüşmesi), insan haklarında

diyalog, eğitim, hukuk kuralları, enerji ve ulaşım, çevre, iki tarafı da etkileyen tehlikeler (sınır güvenliği ve uyuşturucu ile mücadele vb.), ticareti ve ekonomik ilişkilerde işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. (http://eeas.europa.eu/central_asia/index_en.htm)

Hazar bölgesiyle ilişkileri güçlendirmek maksadıyla yapılan bu çalışmalara rağmen AB'nin bölgeye yeterince ilgi göstermediği ve sadece dönemsel çabalar içinde olduğunu düşünen uzmanlar bulunmaktadır. Luke Coffey bu konuya şu şekilde değinmektedir: "Hazar bölgesi Rusya'nın ana enerji tedarikçisi olmasını tehlikeye sokarken Avrupa üzerindeki etkisini de azaltacak olan bölgedir Buna rağmen AB bölgeye çok yoğun bir ilgi göstermemekte ve bu durumu da değiştirecek gibi görünmemektedir. Litvanya, dönem başkanlığı sırasında, Orta Asya'yı, AB'nin başlıca ilgi alanlarından biri olarak tanımladı. Ancak altı aylık süre bölge ile ilgili uzun süreli kalıcı bir etki bırakmadı. Lüksemburg aynı seviyede bir ilgiyi Orta Asya'ya göstermedi." (Coffey, 2015: 4)

3.3.3 Çin'in Hazar Politikaları

Çin Halk Cumhuriyeti, sınır komşuluğu sebebiyle özellikle Hazar havzasının doğu kısmı üzerinde jeopolitik bir üstünlüğe sahiptir. Zaten Çin genel politikaları da, her ne kadar enerji eksenli yatırımlarla bölgeye gelse de, Rusya Federasyonu'nun tepkisini çekmeden, ABD'nin bölgede jeopolitik bir üstünlük kurmasının önüne geçmek şeklindedir.

1991'den sonraki dönemde uzun süre bölgenin kendisi için tehlikeli taraflarını gören Çin, özellikle boru hatları diplomasisi ile bölgede ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Çin, Hazar bölgesi devletleri açısından Rusya başta olmak üzere dengeleyici bir aktör olması da kendisine avantaj sağlamaktadır. Yapılacak petrol boru hatlarının güzergâhlarında, güney güzergâhında Afganistan'daki karışık durum, batı güzergâhında İran'a uygulanan ambargo ve Hazar denizinin belirsiz statüsü sebebiyle inşa edilemeyen Trans-Hazar boru hattı, Türkmenistan ve Kazakistan'ı Rusya'ya bağımlı kılmaktadır. Elindeki kaynakları dünya pazarına ulaştırmak için Rusya dışında alternatif arayan Kazakistan ve Türkmenistan için Çin önemli bir seçenektir.

Çin'in son yıllarda yüzde 10'lara varan büyüme hızı, enerji ihtiyacını arttırmıştır. Enerji güvenliğinin önemi artan günümüzde artan petrol ihtiyacını düzenli ve ucuz bir şekilde karşılamak durumundadır. 2003'den beri dünyanın en fazla petrol tüketen ikinci ülkesi olan Çin, günümüzde petrol ihtiyacının üçte birini dış ülkelerden karşılamaktadır ve bu oranın 2020 yılında yüzde elliye, 2030 yılında yüzde seksene çıkacağı tahmin edilmektedir.(Alagöz, 2010:)

2009 ve 2010 yıllarında faaliyete geçen "Kazakistan – Çin Petrol Boru Hattı" ile "Türkmenistan - Özbekistan – Kazakistan – Çin Doğalgaz Boru Hattı" Orta Asya enerji kaynaklarının Rusya toprakları ya da altyapı unsurları dışında taşındığı iki önemli hattı oluşturmaktadır. (Hıdırali, 2014: 267)

Bölgede gerçekleştirmiş olduğu atılımlarla önemli bir güç haline gelen Çin, ABD ile olan rekabette Rusya gibi Şangay İşbirliği Örgütü'nü kullanmayı hedeflemektedir. (Gökçe,2008: 202)

3.3.4 Türkiye'nin Hazar Politikaları

Soğuk savaşın bitiminden hemen sonra Türkiye doğu sınırında büyük değişimler yaşandı. Sovyetlerin çökmesi sonucu Rusya ile olan kara sınır ortaklığı kayboldu. Onun yerine yeni üç devletle komşu oldu. Kafkasya üzerinden Orta Asya'ya bağlantısı da gerçekleşti. Bu değişim Türkiye komu oyunda büyük heyecan yaratmıştır. Hazar'a komşu bu devletlerin Türkiye için en önemli özelliği, ortak dil, din ve kültürü taşıyor olmasıydı. Bunun etkisinde de kalan Türkiye bu bölge hakkında realist politikalar ortaya koymakta zorlandı. Bu sebeple, Türkiye'nin Orta Asya ile ilişkilerini ele alan araştırmacılar Türkiye'nin "romantik" bir yaklaşım içerisinde olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye'nin bu bölge ve bölge ülkeleri ile ilgili dış politika stratejileri gerçekleştirememesinin tek nedeni romantik yaklaşım değildi. Bölge ile ilgili politika geliştirecek alt yapıdan da yoksundu. Ahmet Davutoğlu bu konuyu bir makalesinde şu şekilde dile getirmiştir:

"Türk Dışişleri'nde ve konu ile ilgili kamuoyunda Kafkaslardaki otonom cumhuriyet ve bölgeleri eksiksiz sayabilecek insanların sayısı hala çok azdır.

…Türkiye bugün de Kafkaslar ve Orta Asya ilişkilerinde Rusça bilen elemanların ve Rusya uzmanlarının eksikliğini her düzeyde hissetmektedir." (Davutoğlu, 1995: 501)

Sovyetlerin yarattığı boşluk, Türkiye'de esen bir rüzgâr haline gelmiştir. 1991'den hemen sonra, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri geliştirme çabasına giren Türkiye bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke oldu. Sadece tanımakla kalmadı dünya sahnesinde de yer alması için ön ayak oldu. Ayrıca bu ülkelerin ekonomik ve siyasi istikrarını sağlaması için destekte bulundu. Bu amaçla Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) kuruldu. Kuruluş amacı "Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk Cumhuriyetleri'nin yeniden yapılanma, uyum ve kalkınma ihtiyaçlarına cevap vermek" olarak belirlenen TİKA, 1999 yılında Başbakanlığa bağlandı. (tika.gov.tr)

Türkiye, Orta Asya ülkelerinin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (OSCE) ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası forumlara katılmasına yol gösterdi. Türkiye'nin çabalarıyla, Azerbaycan'ın 1992 Şubat'ında Karadeniz İktisadi İşbirliği'ne (BSEC) katılması sağlanmıştır. (G.Turan ve İ.Turan, 2004: 761) Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında 1996 yılına kadar 472 ikili ve 43 çok taraflı anlaşma imzalandı. (Kırımlı ve Temiz, 2006: 477)

Türkiye'nin bölgeye göstermiş olduğu ilgi, 1992-2002 yılları arasında, Türkiye Büyük Millet Meclis'inde (TBMM) yapılan konuşmalar incelendiğinde de ortaya çıkmaktadır. 1992'den 2002 yılına dek tüm dış politika görüşmelerinde mutlaka Türk Cumhuriyetleri konuşmalara konu olmuştur. Bu konuşmalardaki konular şöyle sıralanmıştır:

- Türk Cumhuriyetleri'yle kültürel işbirliği,
- Türkiye'nin model olma görevi,
- Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomilerinin gelişmesine yardım,
- Hizmetler sektöründe Türkiye'nin muhtemel yardımları,
- Siyasal gelişmelerine destek ve güvenlik. (Yenigün, 2004: 499)

Türkiye'nin yukarıda bahsi geçen konular paralelinde dış politika üretimi yaptığı görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'nden 10000 öğrencinin Türk yüksek eğitim kurumlarından Türk Devletlerinin desteğiyle yükseköğretime kabul edilmesine karar verilmiştir. (Kırımlı ve Temiz, 2006: 477) Orta Asya Cumhuriyetlerinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı veya özel kuruluşlar tarafından işletilen Türk okulları mevcuttur. Kazakistan'ın Türkistan şehrinde Türk-Kazak Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'de ise Türk-Kırgız Manas Üniversitesi bulunmaktadır. (mfa.gov.tr) 1993 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin Kültür Bakanlarının imzalamış olduğu anlaşma ile Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) kurulmuştur. Bu teşkilatın amacı "*Türk Halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak için çalışmaktır*." şeklinde belirlenmiştir. (www.turksoy.org)

Türkiye'nin kültürel bağları nedeniyle yakın ilişki içerisine girmeye çalıştığı Türk Cumhuriyet'leri ile zaman zaman ilişkilerinde sıkıntılı dönemlerde yaşamıştır. (Azerbaycan'da Aliyev'e darbe girişimi, Özbekistan'la problemler gibi) Ancak buna rağmen genel manada yürütülen politikalarda ortak hareket etme yolunda çaba gösterilmeye çalışılmıştır. Karabağ'daki çatışmalarda kesin bir şekilde Azerbaycan'ın yanında yer alan Türkiye, Hazar konusunda da Azerbaycan'ın yanında yer almış, İran'ın Hazar'da Azerbaycan araştırma gemilerini taciz etmesinden 15 gün sonra Bakü'ye giden Türk Genelkurmay Başkanı'na 10 uçaktan oluşan F-16 filosu da eşlik etti. (arşiv.sabah.com.tr/2001/08/20/p03.html) Rusya'yı direkt olarak karşısına almaktan çekinen Türkiye bölgedeki Rus etkinliğini kabul eder görünmüştür. İlişkilerin zayıfladığı dönemleri Rusya'nın bölgedeki etkinliğine bağlamıştır. 2001 yılında Mecliste bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik gerilemeyi, Türk diplomasisinin başarısızlığına değil, Türk Cumhuriyetleri'ndeki ekonominin gerilemesine bağlanması gerektiğini, ayrıca Rusya'nın Türk Cumhuriyetleri'ni terk edip çıktığının sanılmamasını belirtmiştir.(Yenigün, 2004: 502) Sedat Laçiner Türkiye'nin Kafkasya politikasını şu şekilde tanımlıyor : "Türkiye'nin Kafkasya'ya bakış açısı temelde ekonomik ve sosyal işbirliğini arttırma ve bölgesel entegrasyona

varılmasına dayanmaktadır. Türkiye, bölgede özellikle Rusya ve İran'ı rahatsız edebilecek siyasi konulardan kaçınmakta, siyasi konulardan çok ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğine öncelik vermektedir." (Laçiner, 2009: 91)

Türkiye'nin bölge ile ilişkilerinde enerji ve ulaştırma konusu çok büyük bir yer teşkil etmiştir. Türkiye konumu itibari ile Hazar havzasında mevcut olan kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılması için köprü niteliği taşımaktadır. Ayrıca Türkiye dünyada 2002 yılından bu yana elektrik ve doğal gazda Çin'den sonra en fazla talep artış hızına sahip ikinci büyük ekonomi olmuştur. Yapılan projeksiyonlar bu eğilimin orta ve uzun vadede de devam edeceğini göstermektedir. (mfa.gov.tr) Bu konumu nedeniyle, AB ve ABD, Türkiye'yi desteklerken, Türkiye, Rusya ile karşı karşıya gelmiştir. Bakü – Tiflis- Ceyhan (BTC) Petrol Boru hattının inşası için büyük mücadeleler verilmiş ve 4 Haziran 2006 tarihinde Ceyhan'a ulaşan ilk petrol tankerlere yüklenmiştir. Toplam uzunluğu, 1.076 km'si Türkiye kesimi olmak üzere 1.769 km.'dir. Bakü ve Tiflis üzerinden Ceyhan Terminali'ne ulaşan boru hattının kapasitesi yıllık 50 milyon tondur (günlük 1 milyon varil). (www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa)

Hazar bölgesi gaz kaynaklarının ülkemize ve Avrupa pazarlarına taşınmasını amaçlayan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı (Şah Deniz Projesi) faaliyete geçmiş ve 2007 yılı Temmuz ayından itibaren doğalgaz sevk edebilmeye başlanmıştır. (www.enerji.gov.tr/tr-TR/sayfalar/Dogal-Gaz) BTE Doğal Gaz Boru Hattının Azerbaycan ve Gürcistan kısımları, kontrat miktarından daha geniş bir kapasitede tasarlanarak, hatta ileride Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz satımı öngörülmüştür. Öte yandan, BTE'den elde edilen gazın bir bölümü 18 Kasım 2007 tarihinde işlerlik kazanan Türkiye-Yunanistan doğal gaz boru hattı vasıtasıyla Yunanistan'a iletilmeye başlanmıştır. (www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa) Bu projeleri daha da taçlandıracak olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesi'nin temel atma töreni ise 17 Mart 2015 tarihinde atılmıştır. Türkiye, Trans-Hazar boru hattı konusunda da Türkmenistan'ın yanında yer almakta bu hattın inşası için çaba sarf etmektedir.

1993 yılında AB tarafından başlatılan TRACECA projesi ile bölgeye yapılan otoyol, tren yolları, fiber optik kablolar ve doğal gaz ve petrol boru hatları

yatırımlarıyla bölgede, Orta Çağ'da olduğu gibi, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan modern bir İpek Yolu'nun yeniden hayata geçirilmesi arzulanmıştır. (Caşın, 2012: 60)

Tüm bu girişimleri ile Türkiye'ye Rusya'nın etkisinden kurtulup batıya doğru yüz dönen Hazar ülkelerine yardımcı olmakta, ayrıca kendi gücünü de pekiştirmektedir. Ayrıca son yıllardaki politikası ile Rusya'ya göre dış politika stratejileri geliştirmemekte kendi özgün dış politika stratejileri ile hareket etmektedir. Ahmet Davutoğlu'nun şu sözleri bunun en büyük destekçisidir : "Doğu Anadolu ve Erzurum'un savunması Kuzey Kafkasya ve Grozni'den başlamaktadır." (Davutoğlu, 1995: 501)

SONUÇ

Tarih boyunca kritik bir coğrafyada dünyanın ana karasının kalbinde yer alan Hazar Denizi, SSCB sonrası dönemde de önemini korumaya devam etmiştir. Bu önemli konumu, jeopolitik eksen duruşu, bölgesel ve küresel güçlerin çekişme alanı haline gelmesine sebep olmuştur. Hazar havzasının günümüzde önemli kılan sadece doğal kaynakları değildir. Bölge aynı zamanda büyük güçlerin nüfuz mücadele alanı olarak ehemmiyet taşımaktadır. Hazar'ın statüsü konusunda bölge devletleri arasındaki görüş ayrılıkları, uzlaşma/anlaşma imkânlarının bulunup bulunmadığını sorgulayan bu çalışmanın bulguları şunlardır:

Birinci olarak, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda kıyıdaş devletler arasında konsensüs/görüşbirliği sağlanamıştır. Hazar'ın paylaşımında her ülkenin öncelikleri farklılık göstermektedir. . Bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerden Azerbaycan Hazar Denizi'ni daha ziyade doğal kaynakları için önemserken, Türkmenistan ve Kazakistan doğal kaynakları yanı sıra ihraç mallarını dünya pazarlarına ulaştırmada bir köprü, bir ulaşım yolu olarak görmektedir. Bunun için de Hazar'ın deniz dibinin paylaşılması yetmemekte, su yüzeyi konusunda da uzlaşmaya varılması gerekmektedir. Hazar denizi içine inşa edilecek boru hatları için AB tarafından 2019 yılı telaffuz edilmiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için öncelikle sahildar devletler arasındaki görüş ayrılıklarının ortadan kalkması ve konsensüs sağlanması gerekmektedir.

Hazar denizi İran için öncelikli olarak güvenlik boyutu ile önem göstermektedir. Zira İran özellikle NATO'nun Afganistan harekâtı sonrasında, Hazar Denizine sokulması sonucunda kendisini özellikle ABD tarafından kuşatılmış hissetmektedir. Hazar Denizinin İran kısmında bulunan tahmin 500 milyon varillik petrol rezervi İran için çok büyük bir ehemmiyet teşkil etmemektedir. İran petrol üretiminin %70'ini karadan çıkarmaktadır ve bunları dünyaya ulaştırmak için Basra Körfezi ve Türkiye güzergahlarını tercih etmektedir. Bu sebeple, İran'ın Hazar politikasında güvenlik boyutu ağır basmaktadır. İran, kıyı devletleri dışında bir ülkenin bayrağını taşıyan bir geminin Hazar'a girmesini istemediğini her platformda dile getirmiştir. Bunu 2007 yılında imzalanan Tahran Deklarasyonun 7. maddesi ile garanti altına almayı başarmıştır.

Rusya, SSCB'nin mirasını üstlenmiş ve bunu dünyaya kabul ettirmiştir. Bu bağlamda Sovyetlerden kalan alışkanlıkla Hazar havzasını kendi arka bahçesi olarak görmekte, buraya başka devletlerin müdahalelerini kabul etmek istememektedir. İlk önce statü belirlemesi yapılamadan, çok taraflı bir anlaşmaya varılmadan Hazar'da yapılacak tek taraflı eylemleri şiddetle kınamış, kesin bir dille hukuksuz olarak kabul ettiğini bildirmiştir. Ancak özellikle Azerbaycan'ın Hazar'ın petrol kaynaklarından yararlanmak için bekleyecek vakti olmadığından, ülkeler tek taraflı olarak batı petrol şirketleri ile anlaşmalara varmışlardır. Bu anlaşmaları bir nevi Rusya etki alanından kurtulma ve batıya eklemlenme olarak da gören ülkeler bir an önce dünya petrol ve doğalgaz piyasasından pay alma çabası içinde olmuşlardır. Rusya, kendi petrol şirketlerinin de baskısı ile yön değiştirmiş, yapılan faaliyetleri, konsorsiyumlara katılımla *de facto* olarak onaylamıştır.

Batı şirketlerinin Hazar'da petrol arama ve çıkarma faaliyetlerine engel olamayan Rusya, bu sefer çıkarılan petrol ve doğalgazın kendi ülkesi üzerinden dünya pazarlarına ulaşması için mücadele vermeye başlamıştır. İlk çıkan petrolü kendi toprakları üzerinden dünyaya ulaştıran Rusya, Bakü-Ceyhan boru hattının faaliyete geçmesi üzerine Azerbaycan kaynaklarının kendi topraklarından iletiminin büyük kısmını kaybetmiştir. Türkmenistan ve Kazakistan'ı da kaybetmek istemeyen Rusya Trans-Hazar boru hattına şiddetle karşı çıkmaktadır.

İkinci olarak, Hazar enerji kaynakları dışında bölgesel ticaret için de önemlidir. Ticarette en önemli ayaklardan birini ulaştırma oluşturmaktadır. Üretim için gerekli hammaddenin taşınması ve üretilen malın pazara ulaşması için yüzyıllardan beri büyük mücadeleler verilmektedir. Bu konudaki önemli nokta güvenlik ve maliyetin az olmasıdır. Bu maksatla geçmişten günümüze ticaret yolları büyük önem taşımıştır. Kısa ve güvenli yollar bulmak için coğrafi keşiflere çıkılmış, kanallar açılmış, askeri operasyonlar düzenlenmiştir. Tarihte önemli bir ticaret güzergâhı olan Hazar, bugün tekrar kurulmak istenen Avrupa – Çin arasındaki ticaret yolunun tam ortasında yer almaktadır ve tekrar aynı önemini kazanmıştır. Çin'den yola çıkan konteyner tren vagonları Kazakistan'ın Aktau Limanı'na gelmekte ve oradan gemilerle Bakü Limanı'na geçerek yoluna devam etmektedir. İstanbul Boğazı'nda tamamlanan üçüncü köprü ile yoluna Türkiye üzerinde devam ederek Avrupa'ya 15 günde varabilecektir.

Üçüncü olarak, Hazar'ın statüsü hukuki bir sorun boyutlarını aşmış, siyasal bölge ülkeleri ve büyük güçler arasında siyasal mücadele alanı hüviyeti kazanmıştır. Özellikle Rusya'nın bu konudaki tutumu dikkat çekmektedir. Beynelmilel toplanıtlarda Hazar barışı denizi olacak söylemine rağmen, rekabet alanı özelliği günden güne güçlenmektedir. Rusya'nın Hazar denizindeki filosundan Suriye'ye yönelik olarak fırlatılan füzeler de bu durumu ortaya koymuştur Doğu Akdeniz'de donanma bulunduran Rusya, Hazar Denizindeki bu hamle ile hem uzak devletlere hem de bölge devletlerine güç gösterisinde bulunmuştur. .

Dördüncü olarak sahildar devletlerin Hazar hakkındaki anlaşmazlıklarını uluslararası yargıya taşıma gibi bir niyetleri görülmemektedir. Bu sebeple nihai çözüm kıyı devletlerinin ortaklaşa yapacakları bir anlaşma ile mümkün olacaktır. Ancak nihaî bir anlaşma yapılana kadar iki ve üç taraflı anlaşmalarla yaratılan hukuki süreçler devam edecektir. Hazar'ın göl veya deniz statüsünden daha önemli olan husus, statünün devletlerin ortak çıkarlarına ne ölçüde hizmet edeceğidir. Buradaki nihai amaç devletlerin en yüksek faydayı sağlama çabasıdır. Bunun içinde Hazar'ın kullanımı ile ilgili alınacak ortak karar etkili olacaktır.

Netice olarak, Hazar Denizinin statüsü konusunda kıyıdaş devletler arasında görüşbirliği sağlanamamıştır. Su alanlarının kıyıdaş ülkeler arasında sınırlandırılmasına ilişkin Deniz Hukuku Sözleşmesi hükümlerine rağmen, devletler arasında uzlaşma tesis edilememektedir. Kıyıdaş devletlerin Hazar Denizi'ne bakış açıları farklılık göstermektedir. Büyük güçlerin bölgeye yönelik politikaları, yeni bağımsızlık kazanan ülkelerin ekonomik sıkıntılarından kurtulma yönünde ortaya koyduğu gayretler, Rusya'nın Hazar'ı güç mücadelesi alanı olarak görmesi sorunu daha da karmaşık hale getirmektedir. İran bakımından Hazar, ekonomik boyutundan daha çok siyasi ve stratejik nitelikleriyle ehemmiyet taşırken, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar Denizi'nin statüsü sorununu hızlı bir şeklide kalkınma ve dışa bağımlılığı azaltma hedefleriyle birlikte değerlendirmektedirler. Kısa vadede sahildar devletlerin ortak bir noktada buluşması mümkün gözükmemektedir. Ancak, İran'ın Batı devletleri ile yapmış olduğu Viyana Anlaşması, Rusya'nın batı ile olan krizi, Azeri-Ermeni çatışması, Türkmenistan'ın Trans-Hazar projesindeki ısrarı, Kazakistan'ın, özellikle Rusya'nın Kırım

müdahalesi sonrası, Rusya'dan çekinceleri, gelecekte bölgedeki dengeleri değiştirebilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

Ağacan, Kamil (2011) "Gürcistan; Çok Milletli Yapıda Devlet İnşa Sürecinin Öyküsü", Şu Kitapta: Der. Cavid Veliyev ve Araz Aslanlı. Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji, Ankara, Berikan Yayınevi, s 93-114

Aladağ, Itır, (2006) Devletler Hukuku Bağlamında Halefiyet Sorunu (SSCB Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi.

AB Haber (2014) http://www.abhaber.com/ab-den-enerjide-yeni-acilim-enerji-guvenligi-2020-strateji-belgesi/ (Erişim Tarihi:11.12.2015)

Abdullayev, Cavid (1999), "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu", [Elektronik Sürüm], Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:48, Sayı:1-4: 255-290.

Abilov, Shamil (2013), "Hazar'ın Hukuki Statüsü" [Elektronik Sürüm], Hazar Strateji Enstitüsü, http://www.hazar.org/content/yayinlar/hazar_in_hukuki_statusu_305.aspx (Erişim Tarihi: 11.02.2015)

Akiner, Shirin (2005) "Environmental Security in The Caspian Sea", Şu Kitapta: Der. Shirin Akiner. The Caspian; Politics, energy and Security, Newyork, Taylor&Francis, s. 314-331

Akiner, Shirin (2005) "Caspian Intersection: contextual introduction in The Caspian Sea", Şu Kitapta: Der. Shirin AKINER. The Caspian; Politics, energy and Security, Newyork, Taylor&Francis: 2-12

Aladin, Nicolai ve Plotkinov, Igor (2004) "The Caspian", Lake Basin Management Initiative, Thematic Paper, http://www.worldlakes.org/uploads/caspian%20sea%2028jun04.pdf (Erişim Tarihi:11.11.2015)

Alagöz, Emine Akçadağ (2010), ”Yükselen Çin’in Dünden Bugüne Dış Politikası” http://www.bilgesam.org/incele/865/-yukselen-guc-cin%E2%80%99in-dunden-bugune-dis-politika-analizi/#.VpEl_raLTMw) (Erişim:21.10.2015)

Alagöz, Mehmet, Erdoğan, Savaş, Yapar Saçık, Sinem (2011) “Kazakistan Cumhuriyeti’nin Ekonomik Performansının Ölçümü: 1992–2008”, [Elektronik Sürüm] Avrasya Etüdleri, Cilt:38 s.49-75

Amirbek, Aidarbek (2015) “Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Statüsü Ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletler'in Yaklaşımları Açısından Analizi”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 46: 23-48

Anadolu Ajansı (2014),“Kashagan'da Sil Baştan” http://aa.com.tr/tr/dunya/kashaganda-sil-bastan/134837 (Erişim Tarihi: 21.03.2015)

Anlar Güneş, Şule (2007), “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması” [Elektronik Sürüm], Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 56, Sayı 2, Yıl 2007: 1-37

ARAS, Osman Nuri (2008), Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, İstanbul, Derin Yayınları.

Aryan, Hüsseyin (2014) “Fourth Caspian Sea Summit: Moving Closer to Accord?” Vision of Azerbaijan, http://www.visions.az/en/news/591/29a590b4/ (Erişim Tarihi:16.02.2016)

AVCI, Erkan (2015), “Hazar Denizinin Statüsü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Yaklaşımları”, Şu Kitapta: Der. İrfan Kaya Ülger, Putin’in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi, Ankara, Seçkin Yayınları.

Behzadi, Raheleh (2010), “Iran’s Foreıgn Policy In The Caspıan Sea Basin” [Elektronik Erişim], Central Asia And The Caucasus, Cilt: 11 Sayı: 3: 86-93 http://cyberleninka.ru/article/n/iran-s-foreign-policy-in-the-caspian-sea-basin-oscillation-between-national-interests-and-islamic-adventures (Erişim Tarihi:13.02.2015)

BP Statistical Review of World Energy (2014) http://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_de/PDFs/brochures/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf

Brzezinski, Zbigniew (1997) Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri, (Çev: Yelda Türedi),İstanbul, İnkılap Yayınları.

Channraksmeychhoukroth, Dany (2015) "The Three Equidistance Lines in Maritime Delimitation: What and Why?" https://www.academia.edu/15191034/The_Three_Equidistance_Lines_in_Maritime_Delimitation_What_and_Why (Erişim Tarihi: 21.02.2016)

Coffey, Luke (2015) "A Secure and Stable Caspian Sea Is in America's Interest" http://www.heritage.org/research/reports/2015/12/a-secure-and-stable-caspian-sea-is-in-americas-interest Erişim Tarihi: 01.01.2016)

Çaşın, Mesut Hakkı (2012), Türk Dış Politikası Açısından Kafkasya ve Orta Asya, Hazar Raporu, www.hazar.org/content/yayinlar/turk_dis_politikasi_acisindan_kafkasya_ve_orta_asya_255.aspx (Erişim Tarihi:09.05.2016)

Çolakoğlu, Selçuk (1998) "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu"[Elektronik Sürüm]. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi: 108-122 http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5535.pdf (Erişim Tarihi:11.06.2015)

Croissant, Michael P. ve Croissant, Cynthia M (1998), "The Caspian Sea Status Dispute: Azerbaijani Perspectives",[Elektronik Sürüm]. Caucasian Regional Studies, Vol. 3, Issue 1, 1998 http://poli.vub.ac.be/publi/crs/eng/0301-01.htm (Erişim Tarihi:02.11.2015)

Cumhuriyet Gazetesi (2007) http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/4926/sayfa/2007/10/29/22.xhtml (Erişim Tarihi: 25.121.2015)

Dağcı, Kenan ve Çaman Efe,(2013) "Enerji Politikaları Ve Enerji Güvenliği Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası" OAKA, Cilt:8, Sayı:16: 35-36.

Daly, John C. K.(2014) "Caspian Summit Increases Russia's Regional Power", Jamestown Foundation, http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=42952&cHash=caacacd270872f07c08932ea5d4605d6#.VwgbB_mLRD8 (16.02.2016)

Darabadi, Pervin (2013), "Modern Dünyada Jeopolitik Süreçlerin Bir Bileşeni Olarak Deniz Kuvvetleri", Uluslararası Politika Akademisi, http://politikaakademisi.org/2013/04/16/modern-dunyada-jeopolitik-sureclerin-bir-bileseni-olarak-deniz-kuvvetleri/ (Erişim Tarihi: 12.04.2015)

Davutoğlu, Ahmet (1995), "Türk Dış Politikasında Stratejik Teori Yetersizliği ve Sonuçlar", Yeni Türkiye Dergisi (Türk Dış Politikası Özel Sayısı) 1 Sayı:3: 497-501

Davutoğlu, Ahmet (2009) Stratejik Derinlik, İstanbul, Küre Yayınları.

Demir, Esra (2003) "Enerji Şartı Anlaşması", Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:8 http://www.mfa.gov.tr/enerji-sarti-anlasmasi.tr.mfa (Erişim Tarihi:21.12.2015)

Deutsche Welle (2015) http://www.dw.com/tr/ab-ortak-enerji-politikas%C4%B1-izleyecek/a-18329140 (Erişim Tarihi:12.12.2015)

Diba, Bahman Agahai,(2003) The Law & Politics of the Caspian Sea in the Twenty-first Century, Maryland, Ibex.

Diba, Bahman Aghai (2013) "A proposal for solving the problem of the legal regime of the Caspian Sea", pavyand.com, http://www.payvand.com/news/13/feb/1186.html (Erişim Tarihi: 02.11.2015)

Diba, Bahman Aghai (2015) "Caspian Sea: is Iran changing its position on the Caspian legal regime?" pavyand.com, http://www.payvand.com/news/15/mar/1077.html (Erişim Tarihi : 13.08.2015)

EIA (Ağustos 2013) Caspian Sea Region, http://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=CSR (Erişim Tarihi : 15.08.2015)

EIA (Ağustos 2014). International energy data and analysis: Azerbaijan. https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Azerbaijan/azerbaijan.pdf (Erişim Tarihi : 15.08.2015)

http://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=RUS (Erişim Tarihi: 25.02.2015)

EIA, (Mart 2014) Country Analysis Brief: Russia

EIA, (Ocak 2015) Country Analysis Brief: Kazakhstan

http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=KAZ (Erişim Tarihi: 11.07.2015)

http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=IRN (Erişim Tarihi:13.06.2015)

EIA, (Temmuz 2014), Country Analysis Brief: Iran

EIA, (Temmuz 2015) Country Analysis Brief: Turmenistan

http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=TKM (Erişim Tarihi: 15.08.2015)

Encyclepedia Britanica Online, http://global.britannica.com/EBchecked/topic/98044/Caspian-Sea (Erişim Tarihi:31.03.2015)

Frankckx E. and Ravazi A.(2001) "The Problem of the delemitation in the Caspian Sea", Proceedings of The International Symposium on The Problems of Regional Sea, İstanbul: 27-38

Erinç, Sırrı, Planho Xavier, Uzun, Hayrettin, "Hazar Denizi" İslam Ansiklopedisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 17: 108-115

European Energy Charter, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Al27028 (Erişim Tarihi11.01.2016)

Europen Union External Action Web Sayfası, (EEAS) "Summary on EU-Azerbaijan Relations" http://eeas.europa.eu/azerbaijan/eu_azerbaijan_summary/index_en.htm (Erişim Tarihi: 05.01.2016)

Europen Union External Action Web Sayfası, (EEAS) Web Sayfası "EU relations with Central Asia" http://eeas.europa.eu/central_asia/index_en.htm (Erişim Tarihi: 05.01.2016)

Europen Union External Action Web Sayfası, (EEAS) Web Sayfası "Eastern Partnership" http://eeas.europa.eu/eastern/index_en.htm (Erişim Tarihi: 05.01.2016)

Europen Union External Action Web Sayfası, (EEAS) Web Sayfası "EU and Kazakhstan sign Enhanced Partnership and Cooperation Agreement" http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2015/151221_02_en.htm (Erişim Tarihi: 05.01.2016)

Europen Union External Action Web Sayfası, (EEAS) Web Sayfası "EU Relations with Azerbaijan" http://eeas.europa.eu/azerbaijan/index_en.htm (Erişim Tarihi: 05.01.2016)

Europen Union External Action Web Sayfası, (EEAS) Web Sayfası "Tacis" "http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/eu_georgia/tech_financial_cooperation/instruments/tacis/index_en.htm (Erişim Tarihi: 05.01.2016)

Frenz, Alexander "The Europen Commission's Tacis Programme 1991-2006" OSCE.org, http://www.osce.org/eea/34459?download=true (Erişim Tarihi:01.01.2016)

Friedman, George(2013), "Geopolitical journay Azerbaijan and America" http://www.stratfor.com/weekly/geopolitical-journey-azerbaijan-and-america#axzz3NlqqAC32

Gökçe, Mustafa (2008) "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşana Rekabet" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 1/3 Bahar, s.178-209

Gökçe, Mustafa (2012), "9-17. Yy.Kaynaklarına Göre Hazar Denizi Çevresinde Neft (Petrol) Üretimi ve Ticareti" History Studies, International Journal of History: 159-172

Granmayeh, Ali (2005) "Legal History of The Caspian Sea", Şu Kitapta: Der. Shirin AKINER. The Caspian; Politics, energy and Security, Newyork, Taylor&Francis: 14-42

Hasanoğlu, Mürteza, Cemilli, Elnur (2006), Güney Kafkasya'da ABD Politikası, İstanbul, IQ Yayıncılık.

Hıdırali, Darhan (2014) "Kazakistan'ın Hazar Politikaları", Şu Kitapta: Der. Okan YEŞİLOT, Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış, İstanbul, Yeditepe Yayınları: 265-272

Hidropolitik Akademi (2014) http://www.hidropolitikakademi.org/tr/hazarin-statusu-gelecek-zirveye-kaldi.html (Erişim Tarihi:21.12.2015)

Hüseyinov, Fuad (2003) "Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Oluşumunun Hukuki Boyutları" [Elektronik Sürüm] Ankara Üniversitesi Dergisi, Cilt:52 Sayı:4: 388-401 http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/280/2544.pdf (Erişim Tarihi:27.10.2015)

https://en.wikipedia.org/wiki/Caspian_Sea (Erişim Tarihi:18.11.2015)

Janusz-Pawletta, Barbara (2015), The Legal Status of the Caspian Sea, Berlin,Springer.

Karadeniz, Yılmaz (2011) "İran'ın Taksimi Görüşmelerinde İngiltere'nin Rusya'ya Karşı Diplomatik Manevraları (1907)", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:4 Sayı:18 Yaz 2011 s.248-263

Kasım, Kamer (2008), "ABD'nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi", Şu Kitapta: M. Turgut Demirtepe, Orta Asya-Kafkasya Güç Politikası, Ankara, USAK Yayınları. s.119-146

Kasım, Kamer (2009), Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, Ankara, USAK Yayınları.

Kırımlı, Meltem ve Temiz, Dilek (2006) "Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası", Şu Kitapta: İdris Bal, 21. Yüzyıl Türk Dış Politikası, Ankara, AGAM: 473-490

Kleveman, Lutz (2004), Yeni Büyük Oyun Orta Asya'da Kan ve Petrol, (Çev.: Hür Güldü),İstanbul, Everest Yayınları.

Kocaoğlu, A. Mehmet (2008) , Petro – Strateji, Ankara, Türkeli Yayınları.

Kondaurova, Viktoria (2008) "Looking For A Way To Resolve The Legal Status Of The Caspıan Sea: International Law Provides No Answer" Central Asia And The Caucasus, Cilt: 6(54): 74-89

Kuran, Selami (2009), Uluslararası Deniz Hukuku, İstanbul, Türkmen Kitap Evi.

Kurat, Akdes Nimet (2014), Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Laçiner, Sedat (2009) "Kafkasya'da Türk Yaklaşımı", Şu Kitapta: Sedat Laçiner, Hacali Necefoğlu, Hasan Selim Özertem, Türk Dış Politikası, Ankara, USAK: 91

Leray, Rene (1999), "Europen Union Policy and Action Toward Central Asia and the Caspian Sea Countiries" Şu Kitapta: Dieter Dettke, A Great Game No More: Oil, Gas and Stability in the Caspian Sea Region, Washington, Friedrich-Ebert-Stiftung: 58-62

Macit, Fatih (2014), "Caspian Energy Outlook" [Elektronik Sürüm], İstanbul, Caspian Strateji Institute http://www.hazar.org/UserFiles/yayinlar/raporlar/2014.05.27_Caspian_Energy_Outlook/caspian_energy_rapor.pdf (Erişim Tarihi:21.03.2015)

Malanczuk, Peter (2002), Introductıon To Internatıonal Law, Newyork, Taylor&Francis Group.

Mamedov, Rüstem (2001), "International Legal Status of The Caspian Sea: Issues of Theory and Practice [Elektronik Sürüm], The Turkish Yearbook, C:32: 217-259 http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/672/8561.pdf (Erişim Tarihi:01.03.2015)

Mammadov, Halit (2013), "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri" [Elektronik Sürüm], OAKA, Cilt: 8, Sayı: 15: 45-71, http://www.usak.org.tr/_files/642016163818-XDBVL3YG0P.pdf (Erişim Tarihi: 21.10.2015)

Memedov, Zaur (2004), INOGATE Projesi Çerçevesinde AB – Güney Kafkasya Ülkeleri İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.

Mehdiyoun, Kamyar (2000) "International Law And The Dispute Over Ownership Of Oil And Gas Resources In The Caspian Sea" [Elektronik Sürüm], The American Society of International Law: 179-189

Micheli Casey (2015) "Caspian Agreement: Rare Good News for Central Asia Relations" The Diplomat. http://thediplomat.com/2015/05/caspian-agreement-rare-good-news-for-central-asia-relations/

http://www.un.org/Depts/los/reference_files/chronological_lists_of_ratifications.htm#The (erişim tarihi: Şubat 2016)

Ocean&Law of The Sea United Nation,

Oğan, Sinan (2001), "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar; Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı" Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Cilt: 7, Sayı:2 s. 143-183

Oğan, Sinan 2005)"Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü"http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu (Erişim Tarihi: 13.02.2015)

Öğütçü, Özge Nur, (2013) "Avrupa'nın Doğu Ortaklığı Programı ve Rusya'nın Artan Etkisi" http://www.avim.org.tr, http://avim.org.tr/tr/Analiz/AVRUPA-NIN-DOGU-ORTAKLIGI-PROGRAMI-VE-RUSYA-NIN-ARTAN-ETKISI (Erişim Tarihi:7 Aralık 2015)

Özbay, Fatih (2007) "Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri," Şu Kitapta: Der. Kenan Dağcı,

Atilla Sandıklı, Satranç Tahtasında İran: "Nükleer Program", İstanbul, Tasam Yayınları.

Paul, Amanda (2013), "AB ve Güney Kafkasya: Ne Derece Uzak ve Derin?", Hazar.org Analiz,(Http://www.hazar.org/mp-include/uploads/UserFiles/yayinlar/MakaleAnalizler/AmandaPaul.pdf) (Erişim Tarihi: 11.12.2015)

Pavyand.com (2001) http:/www.payvand.com/news/01/mar/1112.htlm (Erişim Tarihi:11.01.2016)

Pazarcı, Hüseyin (1989), Uluslararası Hukuk Dersleri, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Ve Basın - Yayın Yüksekokulu Basımevi.

Pazarcı, Hüseyin (2009), Uluslararası Hukuk, Ankara, Turhan Yayınevi.

Poyraz, Yasin (2011), "Hazar'ın Hukuki Rejimine İlişkin Sorunlar ve Kıyıdaş Devletlerin Çözüm Çabaları", Uluslararası Hukuk ve Politika Cilt:7, Sayı: 28 s.27-55

Raşid, Ahmed, (2007), Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun, (Çev: Osman Akınay), İstanbul, Agora Kitaplığı.

Roberts, John (2001), "Energy reserves, pipeline routes and the legal regime in the Caspian Sea" Şu Kitapta: Der. Gennady Chufrin, The Security of the Caspian Sea Region, Oxford University Press. s.33-68

Romano, P.R, (2010), "Hazar: Hukuki Bulanıklık, Uyuşmazlıkların Kaynağı" (Çev: Yrd. Doç. Dr. Yasin POYRAZ), EÜHFD, Cilt: 14, Sayı:3-4 s.271-289

Rusya Devlet Başkanlığı Resmi Sayfası "Speech at the Opening of the Second Caspian Summit" http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24597 (Erişim Tarihi: 18.01.2016)

Rusya Devlet Başkanlığı Resmi Sayfası, "Speech at a Meeting of the Caspian Heads of State" http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/21573 (Erişim Tarihi: 18.01.2016)

Rusya Enformasyon Telgraf Ajansı (TASS) (2014), "Real Breakthrough reach at 4th Caspian Summit" http://tass.ru/en/russia/751856 (Erişim Tarihi:21.12.2015)

Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği, http://www.turkey.mid.ru/sng_05_t.html (Erişim Tarihi: 11.08.2015)

Şadihanov, Emil (2006), "Sovyetler Bîrliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları Ve Milliyetçilik Hareketleri" [Elektronik Sürüm], İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı:33: 1-22 http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/download/1023006044/1023005568

Sarıahmetoğlu, Nesrin (2014) "Hazar'ın Stratejik Önemi ve Bölgesl Güvenlik Tehtidleri" Şu Kitapta: Der. Okan YEŞİLOT, Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış, İstanbul, Yeditepe Yayınları: 7-60

ŞEN, Yunus (2009) Hazar'ın Kanı, Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi, İstanbul, Doğan Kitap.

Shafiyev, Farid Raufoglu (2001), "The Legal Regime Of The Caspıan Sea: Views Of The Littoral States" www.jamestown.org, http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=28012&tx_ttnews%5BbackPid%5D=223#.VxPmfPmLRD8 (Erişim Tarihi: 11.02.2016)

Spangler, Jonattan (2005) "Caspian Sea", Encyclopedia of World Geograpy, Fact On File, s.150-151

TBMM Genel Kurul Tutanağı (2009) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=20473&P5=B&page1=10&page2=10 (erişim tarihi 11 Şubat 2016)

Tehran Summit and Caspian States,(2007) Turkishweekly.net, http://www.turkishweekly.net/2007/10/18/news/tehran-summit-and-caspian-states/ (Erişim Tarihi:11.01.2016)

Terzioğlu, Süleyman Sırrı (2008) "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", OAKA, Cilt:3, Sayı: 5: 26-47

TRT Haber (2014), "Temel Konularda Uzlaşma Sağlandı", http://www.trthaber.com/haber/dunya/temel-konularda-uzlasma-saglandi-146279.html (Erişim Tarihi:02.01.2015)

Turan, Gül ve Turan, İlter (2004) "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Şu Kitapta: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, İstanbul, Der Yayınları: 757-780

Türk Anayasa Hukuk Sitesi, http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm (Erişim Tarihi: 12.11.2015)

UN Doc. A/49/475

UN Doc. A/52/93

UN Doc. A/52/150

UN Doc. A/52/424

UN Doc. A/52/913

UN Doc. A/53/453

UN Doc. A/53/741

UN Doc. A/56/850

UN Doc. A/56/1017

UN Doc. A/56/927

Yerasimos, Stefanos (2010), Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu (Çev: Şirin Tekeli), İstanbul, İletişim Yayınları.

YERGİN, Daniel (2014) Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, (Çev. Kamuran Tuncay), İstanbul, İş Bankası Yayınları.

Yüce, Çağrı Kürşat (2008), "Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri İçin Önemi ve Bölgedeki Yeni Büyük Oyun" Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt:1 Sayı:1: 158-183

Yusin Lee, (2005) "Toward a New International Regime for the Caspian See" [Elektronik Sürüm], Problems of Post-Communism, Cilt: 52, Sayı: 3, s. 37-48 http://home.ku.edu.tr/qdufurrena/public_html/Hist334/Caspian%20Sea.pdf (Erişim Tarihi:11.11.2015)

Zimnitskaya, Hanna ve Geldern, James von (2011), “Is Caspian Sea a sea; and why does it matter?” Journal of Eurasian Studies, Cilt: 2, Sayı:1: 1-14

Zonn Igor S., Kostianoy Andrey G., Kosarev Aleksey N. vd. (2010), The Caspian Sea Encyclopedia, Berlin Springer.

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında İstanbul'da doğan Göktürk DUMAN, ilk ve orta öğretimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, 2000 yılında Kuleli Askeri Lisesinden, 2004 yılında Kara Harp Okulundan Piyade Teğmen rütbesi ile mezun olmuştur. 2005 yılında Piyade Okul Komutanlığında Piyade Sınıf Eğitimini tamamlamaya müteakip, sırasıyla 2'nci Komando Tugay Komutanlığı'nda (Bolu) Kol Komutanlığı, 1'inci Koruma Tabur Komutanlığı'nda (İstanbul) Yakın Koruma Takım ve Yakın Koruma Bölük Komutanlığı, 70'inci Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı'nda (Mardin) Mekanize Bölük Komutanlığı yapmıştır. Yakın Koruma Takım Komutanlığı döneminde Afganistan Kabil'de Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF)'nde Tim Komutanlığı görevi icra etmiştir. Halen Kuzey Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı'nda bölük komutanlığı görevine devam etmektedir.